

Cultuureducatie in het mbo

Een onderzoek naar kansen en beperkingen voor het ontwikkelen van cultuureducatie op mbo-scholen in de provincie Gelderland

Studenten kiezen in het depot uit de rijke collectie van werken op papier van Museum Arnhem.

MUSEUM
ARNHEM

De voorstelling LEEF! Is een indringend portret over drie jongeren die twijfelen en doorzetten voor de vrijheid van het eigen geluk.

COLOFON

Auteur: Irene Flapper

Datum: Juli 2021

Masterscriptie

Radboud Universiteit Nijmegen

Opleiding: Master Kunstbeleid en Cultuurbedrijf

Studentnummer: 1011989

Docent: Edwin van Meerkerk (Radboud Universiteit)

Cultuur Oost

Vossenstraat 6

6811 JL Arnhem

026 3519029

info@cultuuroost.nl

www.cultuuroost.nl

Voorwoord

Deze voorstellingen zijn goud waard, en ik moet u eerlijk zeggen, ik heb met tranen in mijn ogen gezeten want het was zo mooi en het leverde zulke mooie gesprekken op en als dan ook nog iemand in het publiek op staat en zegt "die mensen in die voorstelling, daar ben ik er één van, ik heb dezelfde strijd gevoerd," dan krijg ik kippenvel....

Minister Ingrid van Engelshoven sprak dit op 24 januari 2018 uit over de theatervoorstelling LEEF! van theatergezelschap Theater AanZ. LEEF! is een indringend portret over drie jongeren die strijden en doorzetten voor de vrijheid van het eigen geluk en eigen seksuele identiteit. Zelf heb ik ook een voorstelling van Theater AanZ bijgewoond op een middelbare school. Ik was ontroerd en stond hierdoor stil bij mijn eigen persoonlijke gebeurtenissen in het leven. Na de voorstelling ontstonden er zulke mooie gesprekken met alle betrokkenen. Hierdoor heb ik weer bevestigd gezien dat cultuureducatie een krachtig middel is om het gesprek aan te gaan over gevoelige thema's.

Deze scriptie is een onderzoek naar kansen en beperkingen die mbo-professionals zien voor het ontwikkelen van cultuureducatie op mbo-scholen binnen de provincie Gelderland. Vanuit mijn masterstudie Kunstbeleid en Cultuurbedrijf en mijn werkgever Cultuur Oost heb ik dit onderzoek geschreven. Dit onderzoek is bedoeld voor professionals in de cultuur- en mbo-sector in Gelderland.

Ik wil Edwin van Meerkerk bedanken voor de begeleiding tijdens het schrijven en ontwikkelen van de scriptie. Hij heeft mij geholpen door het aandragen van ideeën en door te adviseren op een heleboel gebieden. Daarnaast wil ik ook mijn collega Larisa Cichy bedanken voor het meedenken en ontwikkelen van dit onderzoek. Dankzij haar heb ik altijd iemand gehad met wie ik kon sparren over onderzoeksthema's, interviewguides en nieuwe ontwikkelingen. Ook Cultuur Oost en team educatie wil ik bedanken, omdat ze mij de kans hebben gegeven om dit onderzoek uit te voeren. Als laatste wil ik al die mbo-professionals bedanken die tijd hebben vrij gemaakt voor de interviews en alle vragen.

Irene Flapper, Nijmegen, juli 2021

Abstract

Dutch MBO schools (secondary vocational education) are not legally required to teach culture and art education. The schools are free to choose whether or not to include culture and art in their curriculum. If a MBO school provides in culture and art lessons the focus will be on the specific future profession of the MBO student and not on their own artistic development. Some MBO schools cooperate with cultural organisations, but these collaborations are not sustainable. Furthermore, the collaborations often consist of separate cultural projects. The programs of cultural organisations also don't fit well for MBO students, because the programs are not adapted to this type of young people. MBO schools prepare students for their future in society. Students are trained for their profession, for future education and for good citizenship. MBO schools are obliged to describe these triple qualifications within their own curriculum. The legal obligation to teach the subject of citizenship and the obligation to work on critical thinking skills for students offer starting points for developing cultural education within the MBO.

In this thesis the following research question will be answered: *Which opportunities and limitations do MBO professionals, in the province of Gelderland, see within their ecosystem for developing cultural education for MBO students, within the subject of citizenship?*

Research method and theory

For this research I have interviewed eight MBO professionals: six teachers of different MBO schools in Gelderland, the spokeswoman of the rural MBO Council and the project advisor of the rural MBO Organisation for Citizenship. I have transcribed the interviews and analysed the outcome. I have used an educational theory and a cultural theory. The educational theory is from Gert Biesta. He focuses on the role of education is citizenship issues: on the socializing, subjectification and qualifying role of education. Biesta describes that in addition to qualification and socialization, education always is about the personal development of students. The cultural theory is from Barend van Heusden. He has made a theoretical framework for cultural education in primary education. He approaches culture as a cognitive process. His theory focuses on the cultural awareness of pupils and four basic cultural skills: perceiving, imagination, conceptualization and analysis. I have used these two theories to analyse the transcript of the interviews and researched in which way these theories can be used within the MBO.

Conclusion

The limitations are: There is a lack of money, time and space to develop and teach cultural education within the MBO. These were the main limitations for the teachers I have interviewed. There is also no cultural learning curriculum for MBO students. Therefore it is difficult for teachers to teach art and culture lessons. They lack knowledge and skills. The culture lessons don't focus on the socialization or subjectivation of students, but focuses only on their future profession. Therefore the students don't learn about their own creative and artistic skills. Within the MBO there is also a lack of vision about cultural education. Teachers don't experience support from their board.

The opportunities are: Most teachers see a connection between citizenship and cultural education. They are positive about developing a vision about citizenship and cultural education with their students. The MBO Organisation for Citizenship will help the teachers with sharing knowledge about citizenship in combination with cultural education. The MBO Card offers a solution for the costs of organizing cultural excursions. The teachers also said that collaborations between MBO schools and cultural organisations also offer opportunities to develop cultural education. Art teachers can also teach culture and art lessons in a MBO school and coach the teachers. The MBO Council also see these opportunities. Cultural lessons can be used to teach citizenship.

Inhoudsopgave

Inleiding	p. 7
Hoofdstuk 1 Cultuureducatie in het mbo	
1.1 Het mbo en de positie van de mbo-student	p. 19
1.2 Ontwikkelingen van cultuureducatie binnen het mbo	p. 21
1.3 Gelderse praktijkvoorbeelden	p. 23
1.4 Cultureel bewustzijn in het mbo	p. 26
Hoofdstuk 2 Burgerschap	
2.1 Burgerschapsonderwijs in het mbo	p. 31
2.2 Drie functies van onderwijs	p. 33
Hoofdstuk 3 De verbinding tussen burgerschap- en cultuuronderwijs	
3.1 De verbinding tussen twee theorieën	p. 37
3.2 Burgerschap en cultuuronderwijs	p. 38
Hoofdstuk 4 Deel I: Analyse van de interviews	
4.1 Visie op cultuuronderwijs	p. 41
4.2 Cultuuronderwijs in de praktijk	p. 48
4.3 Verbinding met de culturele sector	p. 54
Hoofdstuk 5 Deel II: Analyse van de interviews	
5.1 Visie op burgerschapsonderwijs	p. 59
5.2 Burgerschapsonderwijs in de praktijk	p. 67
Hoofdstuk 6 Deel III: Analyse van de interviews	
6.1 Borging en verhouding tussen bestuur en docenten burgerschap	p. 74
6.2 Kennisdeling en uitwisseling	p. 80
6.3 Droomvraag: burgerschap en cultuuronderwijs over vijf jaar	p. 85
Conclusie	p. 91
Advies	p. 96
Bibliografie	p. 99
Bijlages	p. 101
1. Interviewgide mbo-docenten	
2. Interviewgide MBO Raad	

Inleiding

De afgelopen twee jaar heb ik als projectondersteuner voor Cultuur Oost gewerkt. Cultuur Oost is een adviesorganisatie voor de kunst- en cultuursector in de provincie Gelderland. Vorig jaar kreeg ik van hen de vraag of ik een onderzoek wilde starten naar de kansen en beperkingen die mbo-professionals zien voor het ontwikkelen van cultuureducatie voor mbo-scholen in Gelderland. Dit leek mij erg interessant en daarom heb ik dit onderzoek gekoppeld aan mijn masterscriptie voor de master Kunstbeleid en Cultuurbedrijf aan de Radboud Universiteit in Nijmegen. Voor Cultuur Oost is de mbo-sector een compleet nieuw onderzoeksgebied. Er was nog niet eerder onderzoek gedaan naar deze sector en er waren weinig tot geen contacten met professionals uit de mbo-sector. Vanuit Cultuur Oost kwam de vraag: wat kunnen wij betekenen voor mbo-scholen m.b.t. het ontwikkelen van cultuureducatie? Om hier achter te komen is dit onderzoek noodzakelijk. Het brengt namelijk in kaart wat er al gebeurt aan cultuureducatie binnen de mbo-scholen in Gelderland en laat zien wat de kansen en beperkingen op dit gebied zijn. Om het onderzoek verder af te bakenen richt ik mij op de ontwikkeling van cultuureducatie binnen het vak burgerschap. Verderop in de inleiding onderbouw ik deze keuze. Dit onderzoek zal resulteren in een adviesrapport voor professionals in de mbo- en cultuursector in Gelderland.

Het onderzoeksgebied

Er is nog weinig wetenschappelijk onderzoek gedaan naar de ontwikkeling van cultuureducatie binnen het vak burgerschap. Vooral het mbo blijft hierin onderbelicht. In de afgelopen jaren zijn er wel een aantal praktijkgerichte onderzoeken uitgevoerd. Het Landelijk Kennisinstituut voor Amateurkunst en Cultuureducatie (LKCA) en de organisatie Culturele Jongeren Pas (CJP) noemen in de publicatie 'Een wereld vol mogelijkheden: cultuureducatie in het mbo' (2017) wel een aantal kansen en praktijkvoorbeelden waarbinnen cultuureducatie kan floreren. Burgerschapsonderwijs wordt hierin kort besproken als een kans voor het ontwikkelen van cultuureducatie, maar het is niet uitgebreid onderbouwd met argumenten. Er worden in deze publicatie voornamelijk praktijkvoorbeelden beschreven. Het LKCA heeft daarnaast een artikel gepubliceerd waarin zij tips geven aan culturele instellingen op welke manier zij hun kunstaanbod waardevol kunnen maken voor mbo-studenten. Zij zijn hiervoor met zestig mbo-studenten in gesprek geweest. Daarnaast publiceren ze regelmatig artikelen over subsidieregelingen en andere culturele samenwerkingsprojecten m.b.t. het mbo.

In 1956 schreven Harold M. Byram en Ralph C. Wenrich een artikel over beroepsonderwijs en praktische kunsten in het brede onderwijs in Amerika. In het artikel 'Vocational Education and Practical Arts in the Community School' (1956) beschrijven zij dat het een hele uitdaging is om studenten binnen het beroepsonderwijs te onderwijzen in allerlei burgerschapsvraagstukken, zoals gezondheid en religie. Zij hebben onderzocht op welke manier kunst- en cultuureducatie binnen het beroepsonderwijs hieraan kan bijdragen. Ze benoemen de verschillen en overeenkomsten in beroepsopleidingen en kunstpraktijkonderwijs. Byram en Wenrich beschrijven dat de praktische kunsten bijdragen aan de algemene opvoeding en ontwikkeling van kinderen en burgers. Ze vinden het belangrijk dat kunstonderwijs geheel geïntegreerd wordt in het onderwijsprogramma voor het beroepsonderwijs. (Byram & Wenrich, 2) Hun uitspraken zijn traditioneel van aard, maar dat komt natuurlijk ook door de tijdsgeest waarin het artikel geschreven is.

Daarna zijn er nog weinig relevante wetenschappelijke artikelen geschreven over de combinatie tussen beroepsonderwijs, burgerschap en cultuureducatie. Wel zijn er een aantal artikelen gepubliceerd over burgerschap en onderwijs, maar daarin wordt geen of weinig verbinding gemaakt met kunst- en cultuureducatie. Door het uitvoeren van dit onderzoek kan ik bijdragen aan de ontwikkeling van cultuureducatie binnen het vak burgerschap in het mbo. Voordat ik dieper in ga

op de beschrijving van het onderzoek, sta ik eerst stil bij de vraag wat Cultuur Oost verstaat onder cultuureducatie en waarom Cultuur Oost dit belangrijk vindt voor mbo-studenten.

Visie, houding en werkwijze

Vanuit Cultuur Oost heeft het team educatie nagedacht over hun visie, houding en werkwijze in het werken aan cultuureducatie met kwaliteit in Gelderland. Cultuureducatie kan gericht zijn op de leerling als maker: de unieke taal van kunst en cultuur stelt de leerling in staat zichzelf uit te drukken en daagt de leerling uit een eigen interpretatie van deze wereld te geven. Cultuureducatie kan ook gericht zijn op de leerling als publiek: kunst beleven gaat over het meemaken van en kijken naar kunst die anderen gemaakt hebben.

Cultuur Oost vindt het belangrijk dat mbo-studenten zich richten op het ontwikkelen van 21ste-eeuwse vaardigheden. Cultuureducatie kan hier ook aan bijdragen door het stimuleren van creativiteit en kritisch denken. De competenties onderzoekend, creërend en reflecterend vermogen staan hierin centraal. Cultuureducatie draagt op die manier bij aan de brede, persoonlijke ontwikkeling van mbo-studenten (Cultuur Oost, 9).

Mbo-studenten moeten ook worden voorbereid op hun loopbaan. Volgens Cultuur Oost kan cultuureducatie hierin ook uitkomst bieden. Cultuureducatie verbindt cognitieve vaardigheden aan onderzoekend, creërend en reflecterend vermogen. Hierdoor beginnen onze toekomstige werknemers zelfredzamer, creatiever en communicatiever aan hun loopbaan en zijn ze beter toegerust oplossingen te vinden voor nog onbekende problemen. 79% van de Nederlanders vindt kunst en cultuur een noodzakelijk onderdeel van het onderwijs (Cultuur Oost, 4).

Doelstellingen

Om bovenstaande redenen zet Cultuur Oost zich in voor kunst en cultuur als vaste waarde in het onderwijs. In het 'Visiedocument 2020: De kracht van kunst en cultuur' staan een aantal lange termijn-doelstellingen beschreven. Deze doelstellingen zorgen ervoor dat er richtlijnen ontstaan om daadwerkelijk in de praktijk aan de visie te gaan werken. Het hoofddoel vanuit het team educatie is: 'Ieder kind in de provincie Gelderland krijgt goede en betekenisvolle cultuureducatie, zowel binnen als buitenschools'. Het volgende subdoel is van toepassing op dit onderzoek: 'Er wordt een onderzoek uitgevoerd naar de mogelijkheden voor cultuurbeleid op mbo-scholen en (relevante) hbo-scholen' (Cultuur Oost, 10). Door het uitvoeren van dit onderzoek draag ik bij aan de uitwerking van de organisatiedoelen van Cultuur Oost.

Stand van zaken

Op een aantal uitzonderingen na doen mbo-scholen in Gelderland nog niet veel met cultuureducatie. Soms is er een los project met een culturele instelling, maar echt duurzame samenwerkingen in de culturele sector zijn er bijna niet. Vaak sluit het aanbod van een culturele instelling ook niet goed aan op het mbo. Het initiatief voor het ontwikkelen en stimuleren van cultuureducatie in het mbo komt op dit moment voornamelijk uit de cultuursector, omdat zij meer aansluiting willen vinden bij de mbo-studenten. Hierin neemt het Landelijk Kennisinstituut voor Cultuureducatie en Amateurkunst (LKCA) het voortouw, door netwerken te ondersteunen en onderzoeksrapporten uit te brengen.

De huidige situatie is dat mbo-scholen geen vaste plek binnen het curriculum voor cultuureducatie hebben. Dit zijn mbo-scholen vanuit de wet ook niet verplicht. Zij zijn vrij in de keuze om kunst en cultuur wel of niet in hun curriculum op te nemen. Als dit wel het geval is, is cultuureducatie vaak gekoppeld aan een primair opleidingsdoel van de opleiding (LKCA, 24). Creatieve projecten zijn onder meer ondergebracht in een 'creatief keuzedeel'. Dit keuzedeel is vaak ontwikkeld in samenwerking met een partner uit het bedrijfsleven, zodat er gelijk een verbinding is met de praktijk. Daarnaast is er ook de minor 'Expressief Talent'. Deze minor wordt vooral aangeboden op zorg- en welzijnsopleidingen, zodat de studenten leren op welke manier ze kunst- en cultuur als middel in kunnen zetten om met een doelgroep te werken (LKCA, 36). In hoofdstuk 1 licht ik dit verder toe.

Burgerschap

Mbo-studenten worden opgeleid volgens de drievoudige kwalificatie. Het mbo bereidt studenten op deze manier voor op hun toekomst in de maatschappij. Ze worden opgeleid voor hun vak, voor een vervolgopleiding en voor goed burgerschap. Mbo-scholen zijn verplicht om binnen hun eigen curriculum te voldoen aan deze drievoudige kwalificatie (MBO Raad, 2021). De wettelijke verplichting voor het onderwijzen van het vak burgerschap en de verplichting om te werken aan kritische denkvaardigheden voor studenten biedt aanknopingspunten voor het ontwikkelen van cultuureducatie binnen het mbo. Om het onderzoek verder af te bakenen focust dit onderzoek zich daarom op het vak burgerschap. In dit onderzoek wordt onderzocht welke kansen en beperkingen er zijn, binnen het vak burgerschap, voor het ontwikkelen van cultuureducatie. Dit vak biedt de meeste kansen, omdat het dus een verplicht onderdeel is binnen het curriculum van mbo-scholen.

Hoewel het vak burgerschap een verplicht onderdeel vormt binnen het curriculum van mbo-scholen kiest een opleiding zelf op welke manier zij invulling geven aan het vak burgerschap. In de Burgerschapsagenda 2017-2021 staan vier dimensies van burgerschapsonderwijs beschreven: de economische dimensie, de politieke dimensie, de sociaal-maatschappelijke dimensie en de dimensie vitaal burgerschap. Binnen deze vier dimensies werken mbo-scholen aan burgerschapsonderwijs. De sociaal-maatschappelijke dimensie gaat bijvoorbeeld om het bevorderen van een actieve deelname aan de maatschappij en om de acceptatie en waardering van verschillen tussen mensen en van de culturele verscheidenheid in Nederland (MBO Raad, 8). Kunst- en cultuureducatie kan binnen deze dimensie heel goed als middel worden ingezet, om het gesprek met mbo-studenten aan te gaan. Ook binnen de andere dimensies kan cultuureducatie worden ingezet, omdat het de creativiteit en kritische denkvaardigheden van mbo-studenten stimuleert. In hoofdstuk 3 licht ik dit verder toe en beschrijf ik de verbinding tussen cultuureducatie en burgerschap. Voor het onderzoek is de volgende onderzoeksvraag geformuleerd:

Onderzoeksvraag:

Welke kansen en beperkingen zien mbo-professionals in de provincie Gelderland binnen hun ecosysteem voor het ontwikkelen van cultuureducatie voor mbo-studenten, binnen het vak burgerschapsonderwijs?

Toelichting Onderzoeksvraag

Binnen de onderzoeksvraag wordt met de beschrijving van ‘mbo-professionals’ de docenten burgerschap binnen het mbo, de bestuurders van de mbo-scholen en de professionals binnen de MBO Raad en het MBO Kennispunt Burgerschap bedoeld. Het vak burgerschapsonderwijs zorgt voor afbakening binnen het onderzoek. Ik licht dit vak ook toe in hoofdstuk 2 van dit onderzoek. Ik richt mij binnen het onderzoek op mbo-scholen binnen de provincie Gelderland, omdat Cultuur Oost ook opereert binnen deze provincie. Met de woorden ‘hun ecosysteem’ refereer ik naar het mbo en naar de docenten burgerschap, de bestuurders van de mbo-scholen en de professionals binnen de MBO Raad en het MBO Kennispunt Burgerschap die zich individueel en collectief bewegen binnen dit ecosysteem. Ik benader als onderzoeker het mbo namelijk als een ecosysteem. Ik gebruik de term ecosysteem als benadering in dit onderzoek om te voorkomen dat ik de context buiten het mbo en de verschillende niveaus binnen het mbo over het hoofd zie of als één context behandel. Binnen een ecosysteem bestaan namelijk verschillende vormen van uitwisseling, kennisdeling en niveaus waarin mensen zich bewegen.

Om de term ecosysteem beter te begrijpen maak ik gebruik van het artikel ‘Art Integration as School Culture Change: A Culturele Ecosystem Approach to Facility Development’ (2011). William Charland beschrijft dat de cultuur binnen een onderwijssysteem kan worden vergeleken met een cultureel ecosysteem. Binnen dit ecosysteem zijn er complexe en voortdurende onderhandelingen over elementen binnen diverse niveaus van dat ecosysteem. Overkoepelende ideeën over de rol van het onderwijs in de samenleving staat hierin ook centraal. Om deze diverse niveaus in het cultureel ecosysteem van een onderwijsinstelling te kunnen begrijpen refereert Charland naar

Bronfenbrenner.

Charland beschrijft dat Bronfenbrenner bijdraagt aan ons begrip van onderwijs door het identificeren van de contextuele krachten die de contouren van culturele kennis en de verspreiding ervan beïnvloeden. De theorie van Bronfenbrenner was oorspronkelijk bedoeld om de relatie uit te leggen tussen de ontwikkeling van het kind en zijn omgevingsomstandigheden (1979). Om deze complexe relatie van het kind en zijn omgeving te kunnen duiden had Bronfenbrenner diverse niveaus beschreven waarin deze relatie zich voltrekt. Zijn theorie en de beschrijving van zijn niveaus worden in het artikel van Charland toegepast als een gids voor de implementatie van beleid binnen een onderwijssysteem (Charland, 5).

Om weer de terugkoppeling te maken naar mijn onderzoek licht ik hier kort toe welke niveaus Charland heeft beschreven in zijn artikel. Ik beschrijf deze niveaus, omdat deze niveaus ook van toepassing zijn binnen het onderwijssysteem van het mbo. Hiermee maak ik inzichtelijk met welke niveaus ik tijdens mijn onderzoek te maken heb gehad. De niveaus staan niet op zichzelf en waarborgen geen hiërarchie. De niveaus vormen samen één cultureel ecosysteem waarin uitwisseling en verbinding centraal staat. Binnen de onderstaande niveaus bewegen zich dus voortdurend studenten, docenten en bestuursleden door elkaar.

- **Macrossysteemniveau:** Beleid, leerplannen, concepten over de functie van het onderwijs, hiërarchie, overkoepelende culturele en sociale ideologieën.
- **Exosysteemniveau:** Leerverwachtingen en onderwijspraktijken, invloed van het onderwijscurriculum, beleidmakers, professionele ontwikkeling, mandaten.
- **Mesosysteemniveau:** Relaties tussen docenten, bestuur en studenten. Relaties tussen docent en de school, docent en de student, studenten en de school, en families en de school.
- **Microsysteemniveau:** Persoonlijke missies en waarden. Persoonlijke ervaringen tussen collega's, studenten en de community (Charland, 5).

Charland beschrijft dat, aan de hand van deze niveaus, een cultuur van een onderwijsinstelling gekenmerkt kan worden. Het is een dynamisch samenspel van studenten en docenten tussen microsysteemconcepten en mesosysteemrelaties. Dit samenspel functioneert binnen de mogelijkheden en beperkingen van het exosysteem en het macrosysteem (Charland, 5). Binnen deze niveaus heb ik dus onderzocht op welke manier mbo-professionals kansen en beperkingen zien voor het ontwikkelen van cultuureducatie binnen het mbo. Studenten heb ik bewust niet geïnterviewd, omdat ik het onderzoek moest afbakenen. Daarom heb ik mij gericht op de mbo-professionals die ik eerder beschreef in de toelichting van de onderzoeksvraag. In de hoofdstukken over de analyses van de interviews refereer ik naar de verschillende niveaus binnen het ecosysteem van het mbo. Dit behandel ik, als het van toepassing is, per onderzoeksthema in onderzoeksfase 3: koppeling met de theorie (zie voor meer uitleg de onderzoeksmethode).

Theoretisch kader

Het wetenschapsgebied voor dit scriptieonderzoek heeft betrekking op cultuurwetenschappen en onderwijswetenschappen. Daarnaast gaat het ook over waarden van kunst en cultuur. Wat wordt verstaan onder waardevolle cultuureducatie? Wat is hier dan voor nodig? Hoe staat dit in relatie tot burgerschap en persoonsvorming? Welke wetenschappers en onderzoekers nemen hierover een standpunt in en op welke manier komen deze standpunten met elkaar overeen of verschillen ze van elkaar? Het theoretisch kader vormt het fundament voor dit onderzoek en biedt een wetenschappelijke kader waarbinnen het onderzoek zich afspeelt.

Gert Biesta

Omdat het onderzoek zich manifesteert binnen het onderwijs en het vak burgerschap, richt ik mij ook op een onderwijswetenschapper. Gert Biesta is een onderwijspedagoog en wetenschapper en

houdt zich bezig met de rol van het onderwijs binnen burgerschapsvraagstukken. Hij is als hoogleraar werkzaam bij het Centre for Public Education and Pedagogy aan de Maynooth University in Ierland. Daarnaast bekleedt hij de NIVOZ leerstoel voor de pedagogische dimensies van onderwijs, opleiding en vorming aan de Universiteit voor Humanistiek. Hij schrijft over theorie en beleid van opvoeding en onderwijs. Hij beschrijft in zijn theorie drie functies van onderwijs: kwalificatie, socialisatie en subjectivering. Hij beschrijft dat in het onderwijs het naast kwalificatie en socialisatie ook altijd om de vorming van de persoon gaat, gericht op het volwassen in de wereld willen zijn. Dat is volgens hem niet alleen belangrijk voor het individu, maar ook voor de kwaliteit van het democratisch samenleven. Goed en betekenisvol burgerschapsonderwijs is volgens Biesta een mix van kwalificatie, socialisatie en subjectivering. De drie functies staan met elkaar in verbinding. Biesta beschrijft dat juist deze verbindingen zorgen voor interessante vraagstukken binnen het onderwijs (Biesta, 18).

Door gebruik te maken van de theorie van Biesta kan ik de definitie *burgerschapsonderwijs* in de onderzoeksvraag beter duiden en beschrijven. Vanuit deze theorie maak ik de koppeling met het burgerschapsonderwijs binnen het mbo. De theorie van Biesta biedt een kader om de burgerschapsagenda van de MBO Raad te analyseren. Aan de hand van zijn theorie kan ik onderzoeken op welke manier kwalificatie, socialisatie en subjectivering terug komen in de burgerschapsagenda. Ook gebruik ik zijn theorie om de interviews met de mbo-professionals te analyseren op het gebied van praktijk en visie binnen het burgerschapsonderwijs. Ik onderzoek op welke manier de mbo-professionals direct of indirect over de drie onderwijsfuncties spreken. Biesta legt binnen zijn theorie geen link met cultuuronderwijs. Daarnaast richt hij zich erg op ethiek, politiek en democratie. Hierdoor blijft zijn theorie erg binnen het abstracte en filosofische niveau beschreven. Dit maakt het voor mij als onderzoeker lastiger om een goede vertaalslag te maken naar de praktijk.

Barend van Heusden

Ook zet ik hoogleraar Barend van Heusden in voor het theoretisch kader. Hij is hoogleraar Cultuur en Cognitie aan de Universiteit in Groningen. Tussen 2009 en 2014 leidde hij als hoofdonderzoeker het onderzoeksproject 'Cultuur in de Spiegel, naar een doorlopende leerlijn cultuuronderwijs'. Voor dat project heeft hij een theorie geformuleerd over cultuur en cultuuronderwijs. Er was namelijk behoefte aan duidelijkheid over de inhoud en het belang van cultuuronderwijs. 'Cultuur in de Spiegel' wilde voorzien in deze behoefte door een theoretisch kader en een doorlopende leerlijn cultuuronderwijs te ontwikkelen.

Cultuur benadert van Heusden als een cognitief proces. Het staat volgens hem los van het object en is primair verbonden met de persoon en niet het collectief. Binnen deze theorie beschrijft van Heusden vier culturele basisvaardigheden: waarnemen, verbeelding, conceptualisering en analyse. Deze basisvaardigheden stellen ons volgens Van Heusden in staat om met verschil en verandering om te gaan. We maken daarbij gebruik van verschillende media (dragers). De ontwikkeling van het cultureel bewustzijn staat volgens van Heusden centraal in het cultuuronderwijs. Dit bewustzijn is volgens hem de basis voor ons handelen. In het cultuuronderwijs ontwikkelen we dit bewustzijn in al zijn vormen. Van Heusden beschrijft dat als we vragen naar het cultureel bewustzijn van leerlingen, we niet alleen naar hun cultuur vragen, maar vooral naar de manier waarop ze op hun eigen cultuur reflecteren (Heusden, 41).

Ik gebruik de theorie van Van Heusden voor mijn onderzoek, zodat ik de definitie *cultuureducatie* in de onderzoeksvraag beter kan duiden en beschrijven. Door de theorie van Van Heusden kan ik inzichtelijk maken welke processen er binnen het cultuuronderwijs allemaal spelen. Ik gebruik de vier culturele basisvaardigheden in zijn theorie als kader voor het analyseren van de interviews. Hierdoor kan ik onderzoeken op welke manier de mbo-professionals cultuuronderwijs beschrijven en op welke manier de culturele basisvaardigheden hierin naar voren komen. Wat zeggen de mbo-professionals direct of indirect over de culturele basisvaardigheden als het gaat om visie of lesprogramma's m.b.t. cultuuronderwijs?

Van Heusden is binnen zijn theorie gericht op het primair en voortgezet onderwijs. Hierdoor is zijn theorie minder geschikt voor het mbo. Toch probeer ik in hoofdstuk 1 vanuit zijn theorie een

vertaalslag te maken naar het mbo. Hierin beschrijf ik op welke manier zijn theorie binnen het mbo ingezet kan worden en op welke manier mbo-professionals dit in de praktijk kunnen brengen. Van Heusden heeft, net als Biesta, een erg abstracte en filosofische benadering. Hierdoor is het soms lastig om de vertaalslag naar de praktijk te maken. Dit onderzoek is namelijk ook gericht op de daadwerkelijke praktijk binnen het mbo. Biesta en Van Heusden beschrijven binnen hun theorieën niet letterlijk de verbinding tussen burgerschap- en cultuuronderwijs. Dit beschrijf ik daarom zelf in hoofdstuk 3. Door de twee theorieën met elkaar te verbinden geef ik antwoord op de vraag op welke manier cultuureducatie zich binnen het vak burgerschap kan ontwikkelen. Ik beschrijf de manier waarop de vier basisvaardigheden van Van Heusden gekoppeld kunnen worden met de drie onderwijsfuncties van Biesta.

Theorie en analyse

De theorieën spelen een belangrijke rol in de analyses van de interviews. De theorieën bieden namelijk een analysekader voor het analyseren van de interviews. Wat zeggen de mbo-professionals direct of indirect over de theorieën? Bij elk onderzoeksthema maak ik een koppeling met de theorieën. Ik vergelijk woorden en citaten uit de interviews met de vier culturele basisvaardigheden van Van Heusden en de drie onderwijsfuncties van Biesta. Dit heb ik overzichtelijk weergegeven in tabellen. Bij elk onderzoeksthema onderbouw ik mijn keuzes en trek ik mijn conclusies. Hierdoor maak ik steeds verbindingen tussen het analytische niveau en het praktische niveau binnen dit onderzoek.

Onderzoeksmethode

Verkenning

Om het onderzoek te starten is er eerst contact gelegd met twee onderzoekers van het LKCA, Huub Braam en Rozemarijn Schouwenaar. Vanuit het LKCA hebben zij al eerder landelijk onderzoek gedaan naar de stand van zaken m.b.t. cultuureducatie in het mbo. Dit heeft geresulteerd in een aantal publicaties, waar ik in hoofdstuk 1 verder op in zal gaan. Door eerst met hen te spreken heb ik handvatten en informatie gekregen om dit onderzoek m.b.t. de provincie Gelderland verder vorm te geven. Hierna is er een interne verkenning geweest binnen Cultuur Oost. Ik heb met verschillende adviseurs gesproken die mogelijk al eerder met mbo-professionals in contact zijn geweest. Uit deze gesprekken zijn uiteindelijk een aantal contactpersonen gekomen waar ik mee gesproken heb. Deze contactpersonen zijn voornamelijk professionals binnen culturele instellingen die aanbod ontwikkelingen voor het mbo. Met hen heb ik daarna contact gelegd en oriënterende gesprekken gevoerd ter voorbereiding op dit onderzoek. Welke kansen zien zij voor cultuureducatie binnen het mbo? Hoe ervaren zij de contacten met mbo-scholen en hebben zij al aanbod voor deze doelgroep ontwikkeld? Hebben zij 'warme' contacten waar gebruik van gemaakt kan worden? In afbeelding 1 is te zien met welke culturele instellingen oriënterende gesprekken zijn gevoerd.

Deskresearch

Om de stand van zaken rondom het mbo, cultuureducatie en burgerschapsonderwijs te onderzoeken heb ik eerst een literatuurstudie gedaan. Ik heb onderzocht welke ontwikkelingen er al zijn op het gebied van cultuureducatie in het mbo. Hiervoor heb ik met name gezocht binnen de database van het LKCA en de bibliotheek van de Radboud Universiteit. Ook heb ik onderzocht hoe het onderwijssysteem van het mbo werkt en op welke manier het vak burgerschap wordt gedoceerd. Hiervoor heb ik vooral de websites van de MBO Raad, JOB (jongeren organisatie beroepsonderwijs), Onderwijs in cijfers, en het MBO Kennispunt Burgerschap geraadpleegd. Daarnaast heb ik ook het wetsvoorstel m.b.t. de positie van de mbo-student geraadpleegd. De resultaten van deze deskresearch zijn vooral in hoofdstuk 1 en hoofdstuk 2 te lezen.

Onderzoeksmateriaal

Voor het onderzoek zijn alle mbo-scholen in de provincie Gelderland benaderd om een zo compleet mogelijk beeld te krijgen over de stand van zaken met betrekking tot cultuureducatie in het mbo in de provincie Gelderland. Uiteindelijk hebben de volgende mbo-scholen deelgenomen aan het onderzoek (zie afbeelding 1). Dit zijn bijna alle mbo-scholen in Gelderland. Twee scholen gaven aan niet mee te willen participeren om diverse redenen. Voor het onderzoek is er steeds 1 professional per school geïnterviewd. Dit waren uiteindelijk vier docenten burgerschap, een beleidsmedewerker burgerschap, een directrice en een docent van de opleiding onderwijsassistent met interesse voor cultuureducatie. Zij spraken niet namens de mbo-school waar zij werken, maar op persoonlijke titel vanuit hun rol binnen de mbo-school.

Afbeelding 1: Deelnemende partijen vanuit Provincie Gelderland

Daarnaast zijn er ook interviews afgenomen met de woordvoerder van de MBO Raad en een projectadviseur van het MBO Kennispunt Burgerschap. De woordvoerder van de MBO Raad sprak echt namens de MBO Raad. De projectadviseur van het MBO Kennispunt sprak op persoonlijke titel vanuit haar rol bij het Kennispunt. In de hoofdstukken waarin de analyses van de interviews centraal staan, geef ik dit aan door bij het MBO Kennispunt het woord 'projectadviseur' toe te voegen. Bij de MBO Raad doe ik dit niet. Uiteindelijk zijn er van alle interviews en gesprekken die zijn gevoerd acht interviews uitgewerkt in transcripten. Dit is goed voor ongeveer zeven tot acht uur aan opnamemateriaal en tussen de 6000 tot 7000 uitgeschreven woorden per interview. In totaal zijn er 52000 woorden aan onderzoeksmateriaal.

Enquête

Om zoveel mogelijk bestuursleden van mbo-scholen te kunnen spreken is er een enquête opgesteld en verstuurd. Deze enquête bestond uit een aantal meerkeuzevragen en open vragen. Helaas is de enquête maar door drie bestuursleden ingevuld, want het was erg lastig om in contact te komen met bestuursleden van mbo-scholen. De uitkomsten waren niet valide genoeg en zijn daarom niet meegenomen in de analyse van het onderzoek. Hier is de link naar de enquête:

<https://vraagformulier.typeform.com/to/VMIIQOdA>

Interviewen

Voor het voorbereiden van de interviews heb ik gebruik gemaakt van het artikel 'The Qualitative Research Interview' (2006) van Barbara DiCicco-Bloom en Benjamin F Crabtree. DiCicco-Bloom beschrijft dat het gebruik maken van interviews om kwalitatieve data te verzamelen een veel gebruikte onderzoeksmethode is. In haar artikel beschrijft ze de belangrijkste interviewmethodes die binnen kwalitatief onderzoek gebruikt worden. Eerst zal ik beschrijven waarom ik heb gekozen voor de interviewmethode voor mijn onderzoek. Met mijn onderzoek tracht ik diverse betekenissen en percepties te verkennen van mbo-professionals om een antwoord te vinden op mijn onderzoeksvraag. Dit vereist een interviewmethode die de geïnterviewde aanmoedigt om rijke beschrijvingen en denkpatronen te delen, terwijl de interpretatie of de analyses aan de onderzoeker wordt overgelaten (DiCco-Bloom e.a., 314). Dit is ook van toepassing op dit onderzoek.

Ik heb daarom gebruik gemaakt van een semigestructureerde interviewmethode. In de interviews stonden de open vragen en de volgorde hiervan grotendeels vast. Er was echter wel ruimte om door te vragen op de antwoorden van de geïnterviewden en deels af te wijken van de vastgestelde structuur. DiCicco-Bloom geeft in haar artikel ook aan dat semigestructureerde interviews over het algemeen georganiseerd worden rondom een reeks vooraf bepaalde open vragen. Andere vragen kunnen tijdens het interview voortkomen uit de dialoog (DiCco-Bloom e.a., 315). Tijdens mijn interviews met de mbo-professionals heb ik ook ruimte open gelaten voor een dialoog, zodat ik hieruit ook vragen kon destilleren.

Daarnaast waren de interviews ook individuele diepte interviews. DiCco-Bloom beschrijft dat deze vorm van interviewen er voor zorgt dat de interviewer bij de geïnterviewde sociale en persoonlijke gebeurtenissen kan boven halen. DiCco-Bloom geeft aan dat de onderzoeksvraag genoeg focus moet hebben, zodat een relatief homogene groep gedeelde ervaringen over het onderwerp heeft. Het interactieve karakter van een kwalitatief onderzoeksproces resulteert vaak in het veranderen van vragen in een interviewgide naar mate de onderzoeker meer kennis heeft over het onderzoeksthema. (DiCco-Bloom e.a., 316). Ik heb de interviewvragen tijdens het onderzoeksproces ook steeds aangescherpt en de vragen zoveel mogelijk laten aansluiten bij de onderzoeksvraag.

DiCco-Bloom geeft aan dat het belangrijk is dat de groep van geïnterviewden redelijk homogeen moet zijn en belangrijke overeenkomsten moet vertonen (DiCco-Bloom e.a., 317). Hier heb ik ook rekening mee gehouden, door zoveel mogelijk burgerschapsdocenten te interviewen of professionals binnen het mbo die zich binnen hun werk bezighouden met het vak burgerschap. Voor het interview met de MBO Raad is er nog aparte interviewgide gemaakt, omdat dit een andere gesprekspartner is dan de mbo-professionals binnen de scholen. In de bijlage heb ik de interviewguides toegevoegd.

Analyseren van data

Na het afnemen van de interviews zijn de interviews uitgeschreven in transcripten. Door het afnemen van interviews heb ik een heleboel kwalitatieve data verzameld. Om structuur aan te brengen in al deze data heb ik gekozen voor een coderingsmethode. Voordat ik verder in ga op de praktische uitvoering van de coderingsmethode zet ik eerst uiteen op welke manier deze onderzoeksmethode werkt. Wat zijn de uitdagingen van deze onderzoeksmethode? Om dit te beschrijven gebruik ik het hoofdstuk 'The Coding Process and its Challenges' (2007) van Judith A. Holton uit het boek *The SAGE Handbook of Grounded Theory*.

Holton beschrijft dat binnen het coderen de relatie tussen data en theorie van belang is. Door coderen en het structureren van data overstijgt de onderzoeker het empirisch niveau van onderzoek doen. Door het conceptualiseren van onderliggende patronen van empirische indicatoren in de data, kan worden onderzocht wat er gebeurt in de data met betrekking tot de theorie. Coderen geeft de onderzoeker een abstracte weergave van de data (Holton, 256). Holton bedoelt dat coderen ervoor zorgt dat er inzicht wordt verkregen in denkpatronen, mechanismes en processen van de

geïnterviewden. Door het coderen van data kan er betekenis worden gegeven aan de data (het onderzoeksmateriaal).

Daarnaast beschrijft Holton ook een aantal uitdagingen waar rekening mee moet worden gehouden tijdens het coderen. Het is belangrijk om met een open blik te coderen. Van te voren is het nog niet duidelijk welke analyses er uit het onderzoeksmateriaal gehaald kunnen worden. Daarnaast moet je goed een helicopterview kunnen toepassen om verschillende codes en concepten uit de data te kunnen analyseren. Je moet hierin goed hoofd- en bijzaken kunnen scheiden van elkaar (Holton, 257).

Holton beschrijft dat het ontwikkelen van theorie aan de hand van coderen gefundeerde theorie (grounded theory) wordt genoemd. Hierin staan drie kenmerken centraal:

- Inductief: op basis van verzamelde data wordt theorie ontwikkeld.
- Deductief: op basis van verzamelde data wordt theorie getoetst.
- Iteratief: data verzamelen (interviewen) en analyseren wisselen elkaar af (Holton, 258).

Het onderzoek is een combinatie van inductief en deductief. Deze combinatie wordt iteratief genoemd. Het onderzoek is iteratief, doordat ik steeds afwissel tussen het verzamelen van data en het analyseren van interviews. Gedetailleerd inzicht in de onderzoekscontext en een flexibele structuur om het onderzoeksproces aan te kunnen passen is hierin belangrijk. Het onderzoek is ook gericht op wetenschappelijke principes en verloopt hierdoor ook van theorie naar data. Dit is nodig om de causale relaties tussen data te verklaren. De theorieën die ik gebruik scheppen namelijk een kader voor het analyseren van de transcripten. Ik toets dus ook de twee gekozen theorieën aan de hand van de verzamelde data. Wat zeggen de mbo-professionals indirect of direct over de theorieën tijdens de interviews? Hoe toepasbaar zijn de theorieën in de praktijk?

Onderzoekthema's bepalen

Coderen bestaat uit een aantal processen. J. Saldana beschrijft dit in zijn boek *The Coding Manual for Qualitative Researches* (2016). Eerst heb ik labels toegekend aan de fragmenten binnen de transcripten. Dit is een vorm van open coderen. Daarna heb ik fragmenten met hetzelfde label vergeleken op verschillen of overeenkomsten. Dit is een vorm van axiaal coderen (Saldana, 6). Door dit proces van coderen te doorlopen zijn er een aantal onderzoeksthema's uit de transcripten naar voren gekomen. Deze thema's hangen ook nauw samen met de vragen in de interviewguides. De volgende thema's heb ik uit de transcripten gecodeerd:

- Burgerschapsonderwijs in de praktijk
- Cultuuronderwijs in de praktijk
- Visie op burgerschap
- Visie op cultuuronderwijs (link met burgerschap)
- Verbinding culturele sector
- Borging en verhouding tussen bestuur en docenten burgerschap
- Kennisdeling en uitwisseling
- Droomvraag: burgerschap en cultuuronderwijs over vijf jaar

Na het bepalen van deze acht inhoudelijke onderzoeksthema's formuleer ik nu een aantal onderzoeksfases die duidelijkheid geven op welke manier ik de onderzoeksmethode verder heb vorm gegeven. Per beschreven thema pas ik steeds alle drie onderzoeksfases toe.

Onderzoeksfase 1: Coderen en verbinden

Per onderzoeksthema heb ik het selectief coderen toegepast. Aan de hand van constante vergelijking heb ik de samenhang tussen verschillende codes geanalyseerd. Tevens heb ik gekeken naar relaties

die kunnen worden gelegd op basis van de frequentie waarin codes terugkomen in de data (Saldana, 7). Om deze relaties te onderzoeken heb ik het aantal woorden geteld die het meeste opvallen. Welke woorden worden het meest gezegd per thema en waarom is dat zo? Welke woorden worden per onderzoeksthema heel weinig gezegd en wat zegt dit over het onderzoeksthema? Ik ga dus ook op zoek naar de uitzonderingen.

Om deze analyse te kunnen maken heb ik gebruik gemaakt van het analyseprogramma Atlas.ti. Per thema is er een woordenwolk ontstaan (in totaal dus 8 woordenwolken). Zo kan in één oogopslag worden gezien welke woorden er binnen bepaalde thema's er door de geïnterviewden het meest of minst worden gezegd. Dit geeft inzicht in welke termen en begrippen de geïnterviewden het belangrijkste vinden of juist minder belangrijk. Naast het tellen van woorden leg ik ook verbanden tussen de woorden en trek ik hier conclusies uit. Waarom worden bepaalde woorden veel gezegd en in welk verband met andere woorden? De lidwoorden en andere woorden die niet of minder relevant zijn, filter ik eruit.

Onderzoeksfase 2: Critical Discourse Analysis

Om de inhoudelijke analyse van de transcripten verder te onderzoeken heb ik de Critical Discourse Analysis (CDA) toegepast. Dit is een vorm van kwalitatief onderzoek. Blommaert & Bulcaen beschrijven in het artikel 'Critical Discourse Analysis' (2000) dat het doel van deze methode is om zowel transparante als ondoorzichtige structuren van dominantie, discriminatie en macht te analyseren, die tot uiting komen in taal. De CDA methode bestudeert met name de sociale interactie tussen mensen die een linguïstische vorm aanneemt. Het richt zich op de relatie tussen taal en de samenleving. Deze analysemethode richt zich op het discours en het vertoog van een tekst of transcript van een interview (Blommaert & Bulcaen, 447).

Blommaert & Bulcaen onderscheiden drie dimensies voor het analyseren van een tekst of transcript:

- De tekst: In deze eerste dimensie staat de letterlijke taal centraal: woordgebruik, grammatica en opbouw. Een mededeling die in een passieve zin is geschreven heeft een andere betekenis dan dezelfde zin in de eerste persoon enkelvoud. Ook moet er gelet worden op metaforen, cohesie en structuur van de taal.
- De discursieve praktijk: Op welke manier zegt iemand iets? Is het dagelijks taalgebruik of praat iemand in vakjargon of beleidstermen? In deze tweede dimensie wordt er impliciet of expliciet naar andere teksten of bronnen verwezen. Intertekstualiteit, samenhang en spraakhandelingen zijn hierin belangrijk.
- De sociale praktijk: In de derde dimensie staat de ideologie en iemands intrinsieke waarde centraal. Je zoekt naar de manier waarop macht doorklinkt in de tekst, bijvoorbeeld als zaken worden voorgesteld als natuurlijk en vanzelfsprekend (Blommaert & Bulcaen, 448).

Deze onderzoeksmethode is geschikt voor het onderzoek, omdat ik hierdoor op drie verschillende niveaus de inhoudelijke analyse van de transcripten verder kan onderzoeken. Hierdoor krijg ik inzicht op welke manier iemand iets zegt en waarom. Zo kan ik ontdekken of de mbo-professionals, binnen de verschillende ecosystemen, wel of niet op één lijn zitten en onderzoeken waarin de verschillen of overeenkomsten zich manifesteren.

Onderzoeksfase 3: Koppeling met de theorie

In de laatste onderzoeksfase staat de koppeling met de theorie centraal. Welke woorden komen binnen de interviews naar voren die ik kan verbinden aan de theorieën die ik binnen het onderzoek heb gebruikt? Wat zeggen de mbo-professionals bijvoorbeeld direct of indirect over de vier culturele basisvaardigheden (van Heusden) of over de drie onderwijsfuncties (Biesta)? Welke conclusies kan ik

hieruit trekken? Ik toets hierdoor de gekozen theorieën aan de hand van de data. Per onderzoeksthema zet ik ook deze onderzoeksfase in.

Om dit onderzoeksproces overzichtelijk weer te geven maak ik gebruik van tabellen. Hierdoor is in één oogopslag te zien welke woorden uit de interviews ik heb gekozen om te vergelijken met de theorieën. Om de vergelijking nog duidelijker te maken voeg ik ook steeds een citaat toe uit de interviews. Nadat ik de tabel heb ingevuld, licht ik mijn keuzes toe en trek ik mijn conclusies (zie hiervoor het voorbeeld hieronder).

Ecosysteem

Ook ligt ik in deze onderzoeksfase het ecosysteem en de verschillende niveaus hierin toe. Hierdoor maak ik inzichtelijk op welke manier de verschillende niveaus zich per onderzoeksthema manifesteren. Speelt het onderzoeksthema zich bijvoorbeeld vooral af binnen het macroniveau of meer in het microniveau en wat is hierin de wisselwerking?

Voorbeeld:

Theorie van van Heusden: Vier basisvaardigheden	Woorden uit de interviews	Citaat
Waarneming		
Verbeelding		
Conceptualisering		
Analyse		
Theorie van Biesta: Drie onderwijsfuncties	Woorden uit de interviews	Citaat
Kwalificatie		
Socialisatie		
Subjectivering		

Leeswijzer

In het eerste hoofdstuk beschrijf ik het onderwijssysteem van het mbo en beschrijf ik wat er binnen het mbo al gebeurt aan cultuureducatie, maar ook nog waar kansen liggen voor verdere ontwikkeling hiervan. Daarnaast beschrijf ik de theorie *Cultuur in de Spiegel* van Barend van Heusden en leg ik verbanden met het mbo. In hoofdstuk twee staat het burgerschapsonderwijs binnen het mbo centraal. Wat houdt het vak precies in? Ik zet daarnaast de Burgerschapsagenda van de MBO Raad uiteen en maak hierin een verbinding met de theorie van Gert Biesta. Deze theorie gaat over drie verschillende functies van onderwijs die Biesta beschrijft.

In hoofdstuk 3 leg ik verbanden tussen cultuureducatie en burgerschapsonderwijs en beschrijf ik op welke manier deze twee onderwijsgebieden elkaar heel goed kunnen aanvullen. In dit hoofdstuk leg ik ook verbanden tussen de theorie van Barend van Heusden en Gert Biesta. Wat zijn de overeenkomsten en verschillen? In de volgende hoofdstukken staan de analyses van de interviews centraal. Per hoofdstuk beschrijf ik een aantal onderzoeksthema's. Bij elk thema pas ik de drie onderzoeksfases toe die ik in de onderzoeksmethode beschreven heb. In hoofdstuk 4 staan de thema's centraal rondom cultuuronderwijs. In hoofdstuk 5 staan de thema's centraal rondom burgerschapsonderwijs.

In hoofdstuk 6 staat borging, netwerken en kennisdeling in het mbo centraal. Hierin leg ik ook uit welke bestaande netwerken er al zijn. Ook bespreek ik de droomvraag die in elk interview centraal stond: hoe zien de mbo-professionals cultuur- en/of burgerschapsonderwijs over vijf jaar? Het onderzoek sluit ik af met een conclusie waarin ik antwoord geef op de onderzoeksvraag. Daarnaast beschrijf ik ook een kort advies voor vervolgstappen voor het mbo. In de bibliografie is te lezen welke bronnen ik heb gebruikt. In de bijlages zijn de interviewguides met de mbo-docenten en de MBO Raad toegevoegd.

Hoofdstuk 1

Cultuureducatie in het mbo

In dit hoofdstuk zet ik de mbo-sector uiteen. Hoe zit dit onderwijssysteem in elkaar? Welke vormen van onderwijs zijn er? Daarnaast ga ik dieper in op recente ontwikkelingen. Welke organisaties staan voor deze studenten klaar? Hoe wordt de positie van de mbo-student verbeterd? In de tweede paragraaf beschrijf ik de huidige ontwikkelingen van cultuuronderwijs binnen het mbo. De stand van zaken, die ik in de inleiding beschreef, werk ik hier verder uit. Wat wordt er al gedaan aan cultuuronderwijs en hoe ziet dit eruit? Daarnaast beschrijf ik in de derde paragraaf twee Gelderse praktijkvoorbeelden. Twee Gelderse culturele instellingen hebben aanbod ontwikkeld voor het mbo waarin cultuuronderwijs en burgerschapsonderwijs worden gecombineerd. Door deze voorbeelden te beschrijven kan ik inzichtelijk maken op welke manier er in de praktijk verbindingen worden gelegd tussen cultuureducatie en het vak burgerschap.

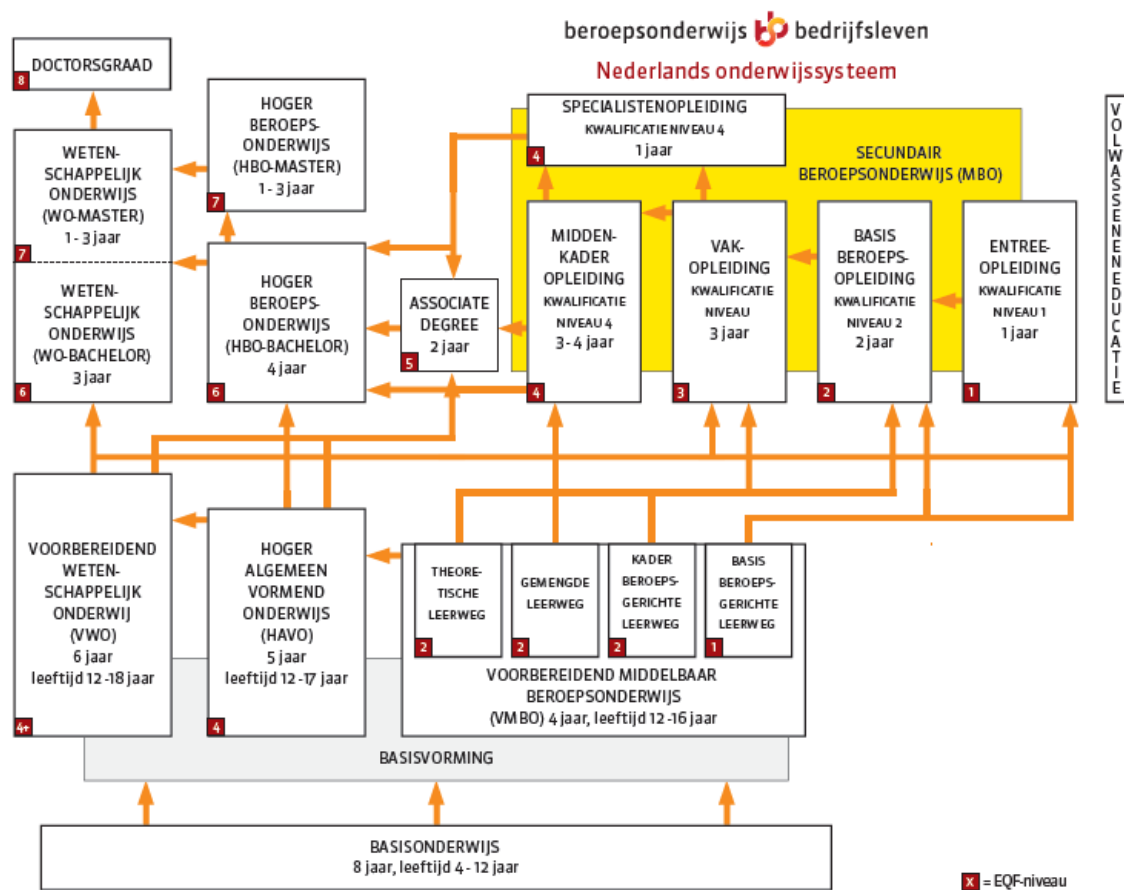
In de vierde paragraaf staat hoogleraar cultuur en cognitie Barend van Heusden centraal. Ik beschrijf zijn theorie met betrekking tot *Cultuur in de Spiegel* en over het cultureel bewustzijn. Dit doe ik om de functie van cultuuronderwijs te verduidelijken. Hiermee wil ik inzicht geven over het belang en de inhoud van cultuuronderwijs. Daarnaast maak ik ook de vertaalslag vanuit deze theorie naar het mbo: op welke manier kan dit theoretisch kader worden ingezet in het mbo?

1.1 Het mbo en de positie van de mbo-student

Omdat mijn onderzoek over het MBO gaat vind ik het belangrijk om een kort beeld te schetsen van deze onderwijssector en welke ontwikkelingen er op dit moment spelen. Het Nederlandse middelbaar beroepsonderwijs (mbo) kent een zeer diverse studentenpopulatie, het onderwijs richt zich op jongeren en volwassenen in de leeftijd van 16 tot 60 jaar en biedt een breed aanbod van opleidingen op verschillende niveaus. Studenten kunnen vanaf 16 jaar terecht aan een regionaal opleidingscentrum (roc), agrarisch opleidingscentrum (aoc) of vakschool voor een opleiding op maat. Met oog voor de individuele kwaliteiten van studenten en verwachtingen van het bedrijfsleven, zijn verschillende soorten opleidingen ingericht: beroepsopleidende leerweg (bol) en de beroepsbegeleidende leerweg (bbl). De bol geeft praktijkervaring in de vorm van stages naast vastgestelde contacturen op school. Studenten die een bbl-opleiding volgen werken vier dagen per week en gaan voor de theoretische vorming één dag per week naar school (MBO Raad, 2020).

Het mbo heeft opleidingen op vier niveaus. De duur van de opleidingen varieert van één tot vier jaar. Mbo-opleidingen variëren enorm in grootte en indeling. De grote opleidingen zijn vaak over meerdere locaties verspreid, terwijl de kleinere mbo-scholen meer gecentreerd de studies verzorgen. De grotere mbo-scholen bieden kleinschalig onderwijs aan door verschillende met elkaar samenhangende opleidingen te clusteren op eigen locaties. Bij het mbo is praktijkgericht onderwijs van groot belang, met de juiste mix van praktijk en theoretische vorming. Om goed aan te sluiten bij het werkveld hebben mbo-scholen dan ook uitgebreide contacten met het regionale bedrijfsleven, onder andere via de Samenwerkingsorganisatie Beroepsonderwijs Bedrijfsleven. Het middelbaar beroepsonderwijs bereidt jaarlijks bijna 500.000 studenten voor op de arbeidsmarkt van de techniek, zorg en welzijn, economie en arbeidsmarkt, de samenleving en een vervolgopleiding. Ruim 40% van onze beroepsbevolking heeft een mbo-diploma. Het mbo is dus een belangrijk en bovendien stevig fundament van de samenleving en economie. Internationaal staat het Nederlands mbo ook hoog aangeschreven (MBO Raad, 2020). De helft van alle basisschoolleerlingen gaat naar het MBO. Het gaat dus om een grote studentenpopulatie tussen de 15 en 18 jaar oud (Onderwijs in cijfers, 2021).

Deze afbeelding geeft een goed beeld weer van het huidige onderwijsbestel:

Afbeelding 2: Illustratie huidig Nederlands onderwijssysteem (SBB)-2015

De positie van de mbo-student

Per 1 augustus 2020 heten mbo'ers mbo-studenten volgens de nieuwe wet 'Versterken Positie mbo-studenten'. Doelstelling van dit wetsvoorstel is het versterken van de positie van de mbo-student. Enerzijds gericht op kwetsbare mbo-studenten, maar ook voor alle mbo-studenten in het algemeen. In het kader van deze wet is er een mbo-studentenfonds opgericht, worden er mbo-verklaringen afgegeven voor studenten die om bepaalde redenen hun diploma niet kunnen halen en zijn er maatregelen getroffen voor het versterken van de positie van zwangere mbo-studenten. Daarnaast wordt de doorstroomregeling gewijzigd. Hierdoor zijn mbo-instellingen niet langer verplicht nadere vooropleidingseisen te stellen bij de toelating van een student tot een beroepsopleiding (Eerste Kamer, 2021). De Jongeren Organisatie Beroepsonderwijs (JOB) is erg blij met deze ontwikkelingen. Het versterkt de positie van de mbo-studenten. JOB geeft studenten in het mbo een stem in het onderwijs. Dit doen zij door studenten en studentenraden te informeren over hun rechten en hen te vertegenwoordigen richting media en politiek en door verschillende activiteiten te organiseren. JOB geeft wel aan dat uit onderzoek blijkt dat mbo-studenten het nog wel lastig vinden om aansluiting te vinden bij studenten uit het hbo en wo (JOB, 2021). Op de website www.ditismbo.nl worden mooie praktijkvoorbeelden gegeven om te laten zien dat er diverse en innovatieve projecten worden ontwikkeld binnen het mbo. Studenten, docenten, maar ook professionals uit het bedrijfsleven kunnen hier inspiratie op doen.

1.2 Ontwikkelingen van cultuureducatie binnen het mbo

Het Landelijk Kennisinstituut voor Cultuureducatie en Amateurkunst (LKCA) en de Culturele Jongerenpas (CJP) hebben binnen een samenwerking de publicatie 'Een wereld vol mogelijkheden: cultuureducatie in het mbo' gepubliceerd in 2017. Beide organisaties streven naar het vergroten van cultuurdeelname van mbo-studenten en besloten daarom hun krachten te bundelen. De publicatie brengt mooie ontwikkelingen en praktijkvoorbeelden in kaart en laat de mogelijkheden van cultuureducatie in het mbo zien. Daarnaast brengt het ook in beeld waar kansen liggen en welke uitdagingen er nog zijn. Cultuureducatie gaat binnen het mbo namelijk goed samen met de opleidingsdoelen, burgerschapsontwikkeling en het ontwikkelen van 21ste-eeuwse vaardigheden. Cultuureducatie stimuleert verbeeldingskracht, het ontdekken van het eigen talent, presenteren en samenwerken. Voor leeftijdsgenoten op het vmbo, havo en vwo is het vak Culturele en Kunstzinnige Vorming (CKV) een verplicht vak. Toch zijn er, ondanks het ontbreken van een verplicht vak en een doorlopende leerlijn cultuureducatie, tal van mogelijkheden voor cultuureducatie. In deze paragraaf zet ik de belangrijkste ontwikkelingen op een rij. De kansen die burgerschapsonderwijs biedt voor cultuureducatie komt in hoofdstuk drie aan bod.

De MBO Card

De MBO Card is een initiatief van CJP in samenwerking met Jongerenorganisatie Beroepsonderwijs (JOB), ondersteund door het ministerie van OCW. JOB is de belangenorganisatie voor en door mbo-studenten en geeft advies en ondersteuning aan studenten. De MBO Card is een kortingspas waarmee mbo-studenten bij meer dan 1000 locaties (o.a. theater, bioscopen en bepaalde kledingwinkels) korting krijgen. Mbo-scholen kunnen deze gratis kortingspas voor al hun studenten aanschaffen. In januari 2016 werd de MBO Card voor het eerst officieel gelanceerd. 86% van alle mbo-studenten heeft inmiddels deze kortingspas en voor bijna 5000 docenten werd een docentenpas aangevraagd waarmee zij korting kunnen krijgen op bijv. een museum- of concertbezoek met studenten. De MBO Card wordt zowel binnen als buiten de school gebruikt, individueel of in groepsverband (LKCA, 6).

In 2017 is er door het CJP en LKCA gebruiksonderzoek gedaan naar het gebruik van de MBO Card door studenten. De vragenlijst werd ingevuld door 5465 studenten, 214 docenten of andere medewerkers van mbo-scholen en door 88 medewerkers van culturele instellingen. 92% van de studenten geeft aan de MBO Card vaak bij zich te hebben. Ze gebruiken de MBO Card voornamelijk voor het bezoek aan de bioscoop of het kopen van sneakers met korting. Uit de uitkomsten van het onderzoek blijkt dat de kortingspas er voor zorgt dat studenten bewuster worden van de mogelijkheden die er zijn op cultureel gebied en dat de pas hen ook stimuleert om hier gebruik van te maken. De studenten worden namelijk op de hoogte gehouden van de nieuwste tentoonstellingen en festivals. De MBO Card biedt ook uitkomst op financieel gebied, voor zowel docenten als studenten. Een kwart van de studenten gaat door de MBO Card vaker naar musea of voorstellingen, meestal met familie of vrienden (LKCA, 22). Aan docenten werd gevraagd of er culturele activiteiten vanuit de opleiding worden ondernomen of dat er budget voor deze activiteiten is. Op 56% procent van de ondervraagde scholen (landelijk) blijkt hier budget voor te zijn. Op de vraag welke rol cultuur speelt binnen de opleiding, geeft 26% van de respondenten aan dat het geen grote rol speelt en 44% geeft aan dat het een minimale rol speelt (LKCA, 15).

Het LKCA en het CJP beschrijven in het onderzoek dat culturele ontwikkeling belangrijk is voor de identiteitsvorming van mbo-studenten. Cultuureducatie versterkt daarnaast vaardigheden die in de 21ste eeuw nodig zijn. Het LKCA en CJP geven daarnaast ook aan dat aandacht voor kunst en cultuur ook een bijdrage leveren aan het ontwikkelen van kritische denkvaardigheden. Mbo-studenten leren op die manier op een creatieve manier om te gaan met problemen en uitdagingen. Culturele ontwikkeling draagt bij aan een kritische geest en zelfredzaamheid. Het LKCA en CJP concluderen dat dit twee belangrijke thema's zijn voor de toekomstige beroepspraktijk van mbo-studenten (LKCA, 7).

Ze geven aan dat door het bezoeken van musea en exposities en kennis te maken met andere kunstvormen als dans, theater en muziek mbo-studenten hun horizon verbreden en werken aan bovenstaande vaardigheden (LKCA, 6).

Dit zijn een aantal effecten die het CJP en het LKCA verwachten. De MBO Card stimuleert volgens hen dit culturele bezoek door middel van korting en door hier aandacht aan te besteden onder mbo-studenten. Het LKCA en het CJP geven in hun onderzoek aan dat de MBO Card zowel binnen als buiten de school kan worden gebruikt. De manier waarop de MBO Card buiten de school wordt ingezet blijkt uit bovenstaande gegevens, maar de manier waarop de MBO Card binnen de school wordt ingezet of kan worden ingezet, wordt niet duidelijk beschreven.

Natuurlijk kunnen docenten gebruik maken van de MBO Card om met korting naar een museum te gaan samen met studenten, maar toch beschrijven het LKCA en het CJP niet duidelijk op welke manier de MBO Card kan bijdragen aan het ontwikkelen van kritische denkvaardigheden voor mbo-studenten en hen voor kan bereiden op een toekomstige beroepspraktijk. Hier gebruiken ze naar mijn mening geen overtuigende argumenten voor. De MBO Card is gericht op buitenschoolse activiteiten en niet op binnenschoolse activiteiten of op vakintegratie, waar ik in dit onderzoek aandacht aan besteed. Juist door integratie van culturele activiteiten met het onderwijsprogramma leren mbo-studenten wat de betekenis is van kunst en cultuur voor hun beroepspraktijk en eigen leven. Toch wilde ik in dit onderzoek wel aandacht besteden aan de MBO Card, omdat het toch een recente ontwikkeling is waardoor mbo-studenten wellicht eerder met kunst- en cultuur in aanraking komen.

Aanbod door culturele instellingen

In de publicatie wordt aangegeven dat uit het onderzoek van de MBO Card ook blijkt dat veel culturele instellingen de mbo-studenten zien als een potentiële nieuwe doelgroep voor hun instelling. Daarom bieden zij steeds meer actieve en receptieve activiteiten aan voor deze studenten. Deze activiteiten worden soms ontwikkeld in samenwerking met een onderwijsinstelling. Toch heeft maar een klein deel van de culturele instellingen ook daadwerkelijk contact met mbo-opleidingen. Het aanbod voor het mbo is meestal hetzelfde voor leerlingen uit het voortgezet onderwijs. Dit aanbod sluit daarom niet goed aan bij de leeftijd en de belevingswereld van de mbo-studenten. Door meer te gaan samenwerken met mbo-opleidingen kunnen hierin ontwikkelingen worden gemaakt. Ook andersom kunnen deze samenwerkingen goed uitpakken. Culturele instellingen kunnen scholen helpen in het meedenken over kunst en cultuur in het onderwijs en hen laten ervaren wat de meerwaarde hier van is. Meer dan de helft van de culturele aanbieders weet niet wat het vak burgerschap inhoudt, terwijl dit het vak is waar cultuureducatie heel goed bij aansluit (LKCA, 25). Hier liggen dus nog heel veel kansen voor het oprapen. Hier ga ik in hoofdstuk drie nog verder op in.

Keuzedelen

Het mbo werkt met kwalificatiedossiers. Hierin staan de eisen waaraan een student moet voldoen om het diploma te halen. De kwalificatiestructuur bestaat uit beroepsgerichte vakken en keuzedelen. De beroepsgerichte vakken zijn verplichte onderdelen, maar de keuzedelen kiezen de studenten zelf uit. De keuzedelen zijn er voor alle vier de mbo-niveaus en zijn gericht op verbreding of verdieping. De ontwikkeling van een keuzedeel bestaat altijd uit een samenwerking met een onderwijsinstelling en een partner uit het bedrijfsleven. De keuzedelen worden verder samen ontwikkeld met de Samenwerkingsorganisatie Beroepsonderwijs Bedrijfsleven (SBB) en na accreditatie opgenomen in hun register. In de publicatie wordt aangegeven dat hierin vooral heel veel kansen liggen voor culturele instellingen om samen te werken met onderwijsinstellingen om samen nieuwe keuzedelen voor het mbo te ontwikkelen (LKCA, 30).

Expressief talent, Verrijking leervaardigheden en Urban Sport zijn al mooie voorbeelden van keuzedelen die in samenspraak met culturele instellingen zijn ontwikkeld. Het keuzedeel Expressief Talent is bijvoorbeeld een verdieping van de kwalificaties voor pedagogisch werk. Dit is bedoeld voor

studenten die in hun beroep in aanraking komen met expressieve en creatieve activiteiten die zij moeten kunnen begeleiden. Om dit goed te kunnen, moet de student inzicht hebben in de eigen creatieve en expressieve talenten en vaardigheden. Het keuzedeel bestaat daarom uit twee pijlers: aan de ene kant de eigen creatieve ontwikkeling een aan de andere kant de toepassing van expressievormen om de creatieve ontwikkelingen van kinderen te stimuleren en begeleiden (LKCA, 31). Daarnaast zijn er ook keuzedelen die creativiteit voor studenten breder inzetten: in het eigen leerproces en in ondernemen en ontwerpen. Ze bevatten creatieve basisvaardigheden voor mbo-studenten. Voorbeelden daarvan zijn: Lean en creatief en Mediadesign. Daarnaast heeft het Rijksmuseum samen met drie mbo-scholen onderzocht of er een gezamenlijk keuzedeel kon worden ontwikkeld met als titel: 'Werken in een museale context'. Op school en in het museum werken de studenten samen naar een eindopdracht: het maken van een museumontwerp (LKCA, 32).

Onderwijsvernieuwing

Onderwijsvernieuwing biedt ook kansen voor de mogelijkheden van cultuureducatie binnen het mbo. In de publicatie worden hiervoor een aantal voorbeelden genoemd. Het opleiden naar de toekomstige beroepspraktijk vraagt om flexibiliteit en creativiteit van studenten. In de toekomst is er vraag naar nieuwe beroepen, die we nu nog niet kunnen overzien. Dit vraagt om heldere innovaties in leerprocessen, beleid en het curriculum. Sinds een aantal jaar zijn er binnen het mbo ook practoraten actief. Deze expertisecentra zijn gericht op kennisdeling en innovaties van leerprocessen. Sommige van deze practoraten richten zich ook op creativiteitsontwikkeling. Zij kunnen ook afstemming en uitwisseling zoeken met lectoraten van het hbo in het kunstvakonderwijs (LKCA, 42).

Daarnaast is de Nederlandse economie afhankelijk van goede vakmensen. De sleutel tot hedendaags vakmanschap is het aanbod van opleidingen te moderniseren en nieuwe technieken toe te passen. Creativiteit, kunst en cultuur kunnen hierin ook een uitkomst bieden. Ook de doorstroom naar het hoger onderwijs biedt kansen. Met meer aandacht voor kunst en cultuur in het onderwijs zullen ook de docentenopleidingen in het hbo hier meer aandacht aan gaan besteden. Toch is er weinig oog voor elkaars onderwijsvernieuwingen binnen de diverse onderwijslagen en mbo-opleidingen. Daarmee wordt het ontwikkelen van een eventuele doorlopende leerlijn cultuureducatie erg moeilijk. Afstemming over culturele activiteiten ontbreekt en dat maakt het moeilijk voor docenten en culturele instellingen om aan te haken bij de verschillende onderwijsvormen. Zij kunnen moeilijk inschatten met welke culturele bagage de studenten de verschillende scholen en opleidingen doorlopen hebben (LKCA, 44).

1.3 Gelderse praktijkvoorbeelden

Om te laten zien op welke manier burgerschaps- en cultuuronderwijs er gecombineerd in de praktijk uit kan zien, beschrijf ik in deze paragraaf twee Gelderse praktijkvoorbeelden. Ik refereer in het voorblad van dit onderzoek en het voorwoord ook naar deze twee praktijkvoorbeelden.

Theater AanZ

Theater AanZ vindt zijn oorsprong in Nijmegen. Theater AanZ maakt sociaal-artistiek theater. Als theatermakers voelen ze de innerlijke noodzaak een stem te geven aan mensen voor wie liefde en erkenning niet vanzelfsprekend zijn. Hun voorstellingen gaan over mensen die worstelen met hun identiteit, op zoek naar de vrijheid om zichzelf te zijn. Het gezelschap maakt inmiddels al ruim tien jaar interactieve en educatieve voorstellingen over diversiteit en 'wil daarmee een spiegel zijn waarin het publiek zich mag en kan herkennen'. AanZ gelooft in theater als middel om onverwachte ontmoetingen met diversiteit tot stand te brengen. Het gezelschap werkt met professionele spelers, 'ervaringsdeskundigen', regisseurs en schrijvers (Theater AanZ, 2021).

Theater aanZ maakt moeilijke onderwerpen bespreekbaar op het mbo. De voorstellingen zijn interactief. Het publiek wordt altijd mede-eigenaar van het verhaal. Binnen het project 'Begrenzen en

Uitnodigen' gaat het theatergezelschap in gesprek met mbo-studenten over gender en seksuele diversiteit. Hierin betrekken ze ook de docenten. De volgende vragen staan in het project centraal: Hoe gaat u met uw studenten het gesprek aan over gender en seksuele diversiteit? Hoe reageren uw studenten daarop en hoe gaat u vervolgens om met mogelijke extreme reacties? Het doel van het project 'Begrenzen en Uitnodigen' is het creëren van een veilige sfeer en een positieve norm rondom gender & seksuele diversiteit binnen het mbo (Theater aanZ, 2021). Dit project past heel goed binnen het vak burgerschap. Door middel van theater wordt de dialoog tussen en met mbo-studenten en docenten aan gegaan. Dit is een mooi praktijkvoorbeeld waarin cultuuronderwijs en burgerschapsonderwijs elkaar verbinden en versterken.

Het aanbod voor deelnemende mbo instellingen voor het project ziet er als volgt uit:

- Trainingsdag door Stichting School & Veiligheid, voor docenten waarbij docenten o.a. de training 'Dialogo onder druk' volgen. Docenten worden getraind om het gesprek over maatschappelijke gevoelige onderwerpen aan te kunnen en durven gaan.
- Circa 6 x de **voorstelling LEEF!** van Theater AanZ. De voorstelling LEEF! is een indringend portret over drie jongeren die twijfelen, doorzetten en strijden voor de vrijheid van het eigen geluk en de eigen (seksuele) identiteit. Ze zijn op zoek naar erkenning, verbinding en de vrijheid zichzelf te kunnen zijn binnen een maatschappij die neigt naar verharding en polarisering. Daarnaast biedt het project ook een lesbrieff aan voor docenten (Theater AanZ, 2021).

Afbeelding 5: Voorstelling LEEF! (Theater AanZ, 2021)

Museum Arnhem en ROC Rijn IJssel

Vanuit het educatieprogramma 'Museum Arnhem komt naar je toe: mbo'ers kiezen uit de collectie' is er door Museum Arnhem in co-creatie met ROC Rijn IJssel gewerkt aan nieuwe programma's voor de opleidingen Creatieve Industrie en Zorg & Welzijn. Een kleine groep studenten van de opleiding Zorg & Welzijn mocht onder begeleiding van Kunstenaar Mirka Farabegoli en medewerkers van Museum Arnhem diverse kunstwerken uit de collectie van Museum Arnhem kiezen. De werken die de leerlingen kozen, sloten aan bij de thema's identiteit en de subthema's levensfasen, maakbaarheid, gender en culturele identiteit. Aan de hand van de gekozen kunstwerken gingen de studenten in gesprek met ouderen uit de zorginstellingen Pleyade en Stichting Welzijn Ouderen Arnhem. Het thema familie stond centraal tijdens deze gesprekken. De mbo-studenten maakten ook zelf kunstwerken dat geëxposeerd werd samen met de kunstwerken uit de collectie van het museum. Deze expositie vond plaats in het Rijn IJssel college In Arnhem (Museum Arnhem, 1). Samen met een college heb ik de expositie bezocht.

Docent Rijn IJssel: Na de lessen waren alle studenten er unaniem over eens dat het bespreken van thema's aan de hand van kunstwerken uit de collectie van Museum Arnhem ontzettend goed werkte als middel om het gesprek met een ander tot stand te brengen.

Museum Arnhem denkt goed na op welke manier zij als culturele instelling aansluiting kunnen vinden met mbo-studenten, maar ook op welke manier hun collectie kan aansluiten binnen het vak burgerschap. Dit beschrijven zij hierover in hun projectplan:

Culturele identiteit en kunst vormen een welkome aanvulling bij de dimensies van sociaal maatschappelijk en vitaal burgerschap. Het belang van vaardigheden als samen werken, leren reflecteren, analyseren en jezelf uitdrukken zijn belangrijke 21ste-eeuwse vaardigheden die van belang zijn om in de toekomst goed te functioneren. De collectie van Museum Arnhem beschikt over werken die naadloos bij deze onderwerpen aansluiten en een geweldige aanleiding zijn om deze vaardigheden in de praktijk te brengen (Museum Arnhem, 2).

Museum Arnhem heeft een langdurige samenwerking met ROC Rijn IJssel afgesproken. Het bovenstaande project krijgt volgend jaar een vervolg. Daarnaast gaat Museum Arnhem binnen het Rijn IJssel nog meer culturele projecten uitrollen in het kader van het vak burgerschap. Hierbij richten zij zich ook op andere opleidingen.

Afbeelding 6: Studenten kiezen uit de collectie van Museum Arnhem (Museum Arnhem, 2020).

Afbeelding 7 en 8: Op bezoek bij de tentoonstelling bij het Rijn IJssel College in Arnhem (Foto: Larisa Cichy, 2021).

1.4 Cultureel bewustzijn in het mbo

Vijftien jaar geleden ontbrak er een fundamentele onderbouwing, die aangeeft waarom en hoe cultuuronderwijs vorm zou moeten krijgen. Er was behoefte aan een theoretisch kader dat scholen en instellingen in staat stelde een visie op cultuureducatie te formuleren en een doorlopende leerlijn cultuureducatie te ontwikkelen. Duidelijkheid over de inhoud en het belang van cultuuronderwijs was hierin belangrijk. Daarnaast was er ook behoefte aan inzicht in samenhang tussen aspecten van cultuuronderwijs (media, erfgoed etc.) (Heusden, 16).

In 2008 kende daarom het VSB Fonds en het ministerie van OCW aan de Rijksuniversiteit Groningen en het nationaal expertisecentrum leerplantontwikkeling (slo) een subsidie toe voor de uitvoering van het vierjarig onderzoek 'Cultuur in de Spiegel'. Dit onderzoek wilde in bovenstaande behoeftes voorzien door een theoretisch kader en een raamleerplan voor een doorlopende leerlijn cultuuronderwijs te ontwikkelen. Het uitgangspunt bij dit onderzoek is dat cultuuronderwijs betrekking heeft op het cultureel bewustzijn van leerlingen. Binnen het onderzoek staat het aansluiten bij de ontwikkeling van leerlingen en de hedendaagse cultuur centraal. Hoogleraar Cultuur en cognitie Barend van Heusden heeft het onderzoek gecoördineerd en uitgevoerd (Heusden, 17).

Binnen het onderzoek 'Cultuur in de Spiegel' wordt het begrip *cultuur* als volgt geformuleerd: 'Cultuur is je geheugen gebruiken om een steeds veranderende werkelijkheid te herkennen en er vorm en betekenis aan te geven. Cultuur is dus nooit af, het is een voortdurend proces'. Van Heusden gaat hierbij uit van vier culturele basisvaardigheden. Dit stelt mensen in staat met verschil en verandering om te gaan (Heusden, 24).

- Waarneming (voelen, horen en zien): Als we waarnemen dan herkennen we een zintuigelijke vorm. Die vorm kunnen we aanraken, ruiken of proeven, horen of zien. De waarneming (van een verschil) is de meest eenvoudige vorm van cultuur.
- Verbeelding (techniek, design, zorg): Deze tweede vaardigheid is actiever, maar nog altijd concreet. Je neemt nu niet alleen waar, maar je gaat wat je hebt waargenomen ook zelf manipuleren. Dat is wat van Heusden verbeelding noemt: het manipuleren van het geheugen waardoor nieuwe voorstellingen ontstaan.
- Conceptualisering (taal, begrippen symbolsystemen): Deze derde vaardigheid maakt volgens van Heusden gebruik van abstracties. Door middel van taal, klanken en symbolsystemen kan de mens concepten of begrippen opslaan in het geheugen.
- Analyse (modellen, structuren): De vierde vaardigheid combineert waarneming en abstractie. Binnen deze vaardigheid is men goed in staat om met verandering om te gaan. Van Heusden legt uit dat cultuur zich ontwikkelt van eenvoudige naar meer abstracte en complexe vormen (Heusden, 29).

Van Heusden beschrijft dat we daarbij gebruik maken van verschillende media (dragers) in de breedste zin van het woord: ons lichaam (ons brein, zintuigen, gebaren en klanken), voorwerpen (muziekinstrumenten of kledingstukken), taal en grafische media (tekeningen, foto, film). Hij geeft aan dat 'de cultuur' van leerlingen daardoor ook een breed begrip is. Deze cultuur bestaat uit: hun persoonlijke en gedeelde geheugen, de werkelijkheid waarin ze leven, de culturele basisvaardigheden waarover ze beschikken en de media waarvan ze gebruik maken. Daarnaast reflecteren ze ook op cultuur: dat is hun culturele bewustzijn. Van Heusden geeft aan dat we dit bewustzijn ontwikkelen binnen het cultuuronderwijs (de kunstvakken, geschiedenis, maatschappijleer, filosofie) (Heusden, 41).

Het culturele bewustzijn van leerlingen gaat niet alleen over hun cultuur, maar vooral over de manier waarop ze op hun eigen cultuur reflecteren. Hoe ervaren ze hun leven, hoe kijken ze ernaar, wat weten en vinden ze ervan, hoe denken ze erover? Over welke basisvaardigheden beschikken ze? In welke media? Alleen productief of ook receptief? Van Heusden beschrijft dat het voor het onderwijs vooral van belang is dat we proberen te bepalen hoe leerlingen dit culturele bewustzijn in al zijn verscheidenheid kunnen ontwikkelen: over welke kennis en over welke vaardigheden zouden ze moeten kunnen beschikken? Vormen van cultureel bewustzijn zijn meestal combinaties van verschillende basisvaardigheden en van diverse media. Het vermogen tot bewustzijn ontwikkelt zich in de loop van de jeugd. Van Heusden geeft aan dat deze ontwikkeling de basis vormt voor een doorlopende leerlijn cultuuronderwijs (Heusden, 38).

Vertaalslag naar het mbo

Op welke manier zou deze theorie kunnen worden ingezet in het mbo? Op welke manier kan het cultureel bewustzijn van mbo-studenten worden gestimuleerd? Zoals al bleek uit paragraaf 1.2 is er geen doorlopende leerlijn cultuuronderwijs voor mbo-studenten. Als er al culturele activiteiten worden ondernomen is dit gericht op vakonderwijs om de studenten voor te bereiden op hun toekomstig beroep. Persoonlijke reflectie op de eigen cultuur, het cultureel bewustzijn, komt hierin niet of nauwelijks voor. Binnen het mbo wordt hier vaak weinig aandacht aanbesteed.

Van Heusden zet uiteen waarom het nu van belang is cultureel bewustzijn, in zijn verschillende vormen en verschillende media, te onderwijzen. Wat is het belang van cultuuronderwijs naast het onderwijs in de cultuur zelf? Waarom cultuuronderwijs naast onderwijs in taal en rekenen? Van Heusden geeft aan dat de vraag verkeerd gesteld wordt. Het onderscheid tussen taal en rekenen enerzijds en cultuuronderwijs anderzijds berust volgens hem op een verkeerde analyse van de cultuur en het onderwijs. Het is zinvoller om de vier basisstrategieën te onderscheiden (waarnemen, verbeelden, conceptualiseren en analyseren) en te laten zien dat we deze basisvaardigheden op de meeste uiteenlopende terreinen moeten leren gebruiken. En één van die terreinen is de cultuur zelf, en dat is het domein van het cultuuronderwijs. Van Heusden concludeert eigenlijk dat cultuuronderwijs nodig is, omdat het persoonlijke en collectieve bewustzijn, het beeld dat mensen van zichzelf hebben en zichzelf begrijpen en kennen, uiteindelijk bepaalt hoe ze handelen (Heusden, 37).

Zoals ik al in de inleiding beschreef worden mbo-studenten opgeleid volgens de drievoudige kwalificatie. Het mbo bereidt studenten voor op hun toekomst in de maatschappij. Ze worden opgeleid voor hun vak, voor een vervolgopleiding en voor goed burgerschap (MBO Raad, 2021). Cultureel bewustzijn past binnen al deze drie kwalificaties. Van Heusden geeft namelijk aan dat wie beschikt over de mogelijkheid om het cultureel bewustzijn vorm te geven met de vier basisvaardigheden waarschijnlijk anders in het leven staat dan wie daar niet over beschikt. De veelzijdigheid en het vermogen van een cultuur om te reageren op verandering lijkt gebaat bij mensen die ook met betrekking tot de cultuur zelf beschikken over een rijk geheugen en goed ontwikkelde vaardigheden in een verscheidenheid aan media. Cultuuronderwijs zou de basis kunnen leggen voor een kritisch en complex, zelfstandig cultureel burgerschap (Heusden, 38).

Van Heusden ziet cultuuronderwijs als onderwijs in zelfwaarneming, zelfverbeelding, zelfbegrip en zelfanalyse. Hij ziet dit in alle schoolvakken terugkomen, zover daar gereflecteerd wordt op de invloed die kennis, inzichten en ontdekkingen hebben op het menselijk leven (Heusden, 38). Mbo-studenten krijgen natuurlijk allerlei schoolvakken aangereikt om hen voor te bereiden op hun toekomstig beroep of vervolgopleiding. Reflecteren op het eigen handelen komt hierin met mate voor, maar hier wordt over het algemeen bij mbo-studenten niet veel aandacht aanbesteed.

Het ontwikkelen van een reflecterend vermogen lijkt zich vooral te concentreren binnen het vak burgerschap, waarover in hoofdstuk 2 meer, en binnen de praktijkvakken of stagevakken. Van

Heusden geeft namelijk aan dat om een doorlopende leerlijn cultuuronderwijs te ontwikkelen, die aansluit bij de ontwikkeling van leerlingen, het noodzakelijk is aan te sluiten bij de ontwikkeling tot het vermogen van zelfreflectie (Heusden, 39). Dat betekent in de praktijk dat er vanuit deze theorie op cultuuronderwijs een groot beroep wordt gedaan op verbale vaardigheden en abstractievermogen van studenten. Dit is voor mbo-studenten een grote uitdaging, omdat zij meer gericht zijn op praktische vaardigheden dan op reflectie op zichzelf of op reflectie op de wereld om zich heen. Doordat van Heusden cultuuronderwijs ziet als een cognitief proces is het dus niet gericht op de praktische vaardigheden van studenten, maar op hun reflecterend vermogen. De theorie van Cultuur in de Spiegel is daarom veel meer gericht op leerlingen van de havo of het vwo, dan op studenten van het mbo.

Cognitie en media

Van Heusden ziet cultuur dus als een cognitief proces, want cultuur is volgens hem in feite niets anders dan het omgaan met het verschil tussen geheugen en werkelijkheid. De manier waarop we iedere concrete gebeurtenis of enigszins andere werkelijkheid vormgeven met behulp van kennis en vaardigheden. Cultuur is het omgaan met de spanning die het verschil tussen een concrete gebeurtenis of andere werkelijkheid veroorzaakt beschrijft van Heusden (Heusden, 22).

Zoals ik al eerder benoemde beschrijft van Heusden dat je verschillende media (dragers) inzet om vorm te geven aan je eigen cultuur en culturele bewustzijn. Deze zijn essentieel voor cultuuronderwijs. De media zijn de materiële basis: de materie waarin cultuur zich afspeelt en de middelen waarvan het zich bedient, het medium is dat waar het proces 'doorheen gaat'. Media zijn de dragers van cultuur. Van Heusden beschrijft dat ieder medium bestaat uit drie aspecten: de aard van het materiaal (en de technologie) waar het medium uit bestaat, het soort geheugen dat ermee herinnerd kan worden en de sociale situatie die het medium met zich meebrengt. Binnen cultuuronderwijs worden vaak verschillende media tegelijkertijd gebruikt. Ik beschreef al eerder dat een medium uit verschillende aspecten bestaat: je lichaam, gebruiksvoorwerpen, taal en grafische media. Van Heusden zet uiteen dat inzicht in de samenhang tussen de drager, het geheugen en de sociale context de basis vormt voor cultuuronderwijs. Kennis van en inzicht een groot aantal media verrijkt het culturele vermogen van mensen (Heusden, 42).

Voor mbo-studenten is mediaonderwijs, vanuit het perspectief van Van Heusden dus een onontbeerlijk onderdeel van cultuuronderwijs, om de eenvoudige reden dat media cultuur pas mogelijk maken en de aard van cultuur in hoge mate bepalen. Mediaonderwijs, zowel productief als receptief, is de basis voor alle cultuuronderwijs en is daarom een voorwaarde voor cultuur. In het mbo ligt de nadruk bij een aantal opleidingen en opleidingsniveaus voornamelijk op de praktische vaardigheden en minder op theoretische vaardigheden. Onderwijs in mediavaardigheden past daarom ook heel goed bij mbo-studenten, omdat het de nadruk legt op praktische vaardigheden. Door middel van bijvoorbeeld dans, muziek, taal of games kunnen ze uitdrukking geven aan hun eigen culturele leven, ideeën en cultureel bewustzijn. Door gebruik te maken van diverse media kunnen juist deze studenten hun eigen culturele vermogen ten volste benutten en hun cultureel bewustzijn vergroten. De koppeling tussen deze theorie en burgerschapsonderwijs maak ik in hoofdstuk 3.

Cultuur in Spiegel in de praktijk

In de handreiking 'Cultuur in de Spiegel: een leerplankader voor cultuuronderwijs' (2014) wordt beschreven op welke manier de theorie van Cultuur in de Spiegel kan worden toegepast in het primair onderwijs en het voortgezet onderwijs. Omdat deze theorie alleen is gericht op het po en vo, is het noodzakelijk dat ik de inhoud van deze handreiking vertaal naar het mbo. Wat kan er uit deze handreiking worden gebruikt voor de implementatie van de theorie 'Cultuur in de Spiegel' in het mbo? Waar kunnen mbo-docenten beginnen en welke instrumenten zijn hierin behulpzaam? Eerst beschrijf ik een aantal kenmerkende eigenschappen van mbo-studenten. Dit is belangrijk om te

benoemen, omdat dit inzicht geeft voor mbo-professionals op welke manier de mbo-student zich gedraagt en op welke manier de vier culturele basisvaardigheden zich bij een mbo-student kan manifesteren.

In de handreiking wordt beschreven wat kenmerkend is voor een groep jonge adolescenten (tussen 14 en 16 jaar oud). Dit is voornamelijk ook de leeftijd van de mbo-studenten als ze van het vmbo afkomen. In de handreiking staat dat het kenmerkend voor deze groep is dat ze vooral allerlei rollen en identiteiten uitproberen en dat ze hierin keuzes gaan maken. Hun levenshouding wordt wel vergeleken met een paskamer, waarbij de wijze waarop ze zichzelf zien en beschrijven per sociale context enorm kan verschillen. Jongeren in deze leeftijdsfase blijken steeds beter in staat te redeneren vanuit een bepaald conceptueel kader. Redenerend vanuit een bepaalde waarheid zoeken ze vooral bevestiging van hun verwachtingen en nemen ze alleen waar wat binnen hun betreffende visie past. In deze periode, waarin het conceptuele overheerst, wordt taal veelvuldig ingezet om op cultuur te reflecteren. De media waar ze zich vooral mee bezig houden zijn taal en grafische vormen (Hoeven, 33).

In de handreiking zijn een aantal ondersteuningsinstrumenten opgenomen die docenten kunnen helpen om cultuuronderwijs binnen hun school vorm te geven. De instrumenten zijn te gebruiken voor het reflecteren op de huidige schoolsituatie, formuleren van een visie op cultuuronderwijs, komen tot een samenhangend leerplan voor cultuuronderwijs en ontwerpen en maken van cultuuronderwijs. Het volgende instrument kan helpen bij het opzetten van een leerplan. Ik licht dit instrument toe, omdat het handig is om met dit instrument te starten voor mbo-docenten. Het instrument helpt om de visie op het leren helder te krijgen (waartoe leren de leerlingen?). Een verhelderende manier om een en ander in samenhang te visualiseren is het zogenaamde curriculaire spinnenweb van Van den Akker (zie afbeelding 9).

Het spinnenweb bevat tien aspecten die aan de orde komen bij het ontwikkelen van een leerplan. In het spinnenweb fungeert het onderdeel visie als centrale, verbindende schakel: de overige leerplanaspecten zijn verbonden met die visie. De hoofdvragen uit het spinnenweb kunnen een houvast bieden bij het invullen van een leerplan cultuuronderwijs. De vraag over leerinhoud: wat leren zij?, richt zich bijv. op de belevingswereld van de studenten (Hoeven, 132). In de handreiking staat elke hoofdvraag weer verder uitgewerkt met subvragen. Andere instrumenten maken bijvoorbeeld inzichtelijk op welke manier het cultuuronderwijs kan aansluiten bij de cultuur van de leerlingen en hoe je cultuurlessen kunt ontwerpen in lijn met de theorie van Cultuur in de Spiegel. Onderstaand instrument zou heel goed ingezet kunnen worden in het maken van een leerplan cultuuronderwijs voor mbo-studenten.

Afbeelding 9: Curriculaire spinnenweb (Hoeven, 134).

Hoofdstuk 2 Burgerschap

Zoals ik al in de inleiding heb beschreven focus ik mij in het onderzoek op het vak burgerschapsonderwijs binnen het mbo en op welke manier cultuureducatie zich binnen dit vak verder kan ontwikkelen en hier onderdeel van kan uitmaken. Het vak burgerschapsvorming biedt de beste kansen voor integratie van cultuureducatie binnen het mbo, omdat het voor mbo-scholen een verplicht onderdeel is binnen het onderwijscurriculum. 'Voor alle opleidingen binnen het MBO gelden dezelfde wettelijke kaders en eisen voor het vak burgerschap. Onafhankelijk in welke arbeidsmarktsector opgeleid wordt of de leerweg/opleidingsniveau gegeven wordt (MBO Raad, 7).

Mbo-scholen moeten er dus voor zorgen dat burgerschap een integraal onderdeel is van de opleiding. Ze mogen wel zelf bepalen op welke manier ze invulling geven aan dit vak. In dit hoofdstuk beschrijf ik wat het vak burgerschap precies inhoudt. Ook beschrijf ik welke rol en taak de MBO Raad en het MBO Kennispunt Burgerschap hebben binnen het vak burgerschap. Daarnaast beschrijf ik ook op welke manier het vak burgerschap zich verhoudt tot de drie functies van onderwijs die Gert Biesta beschrijft in zijn boek *Goed onderwijs en de cultuur van het meten: ethiek, politiek en democratie* (2012).

2.1 Burgerschapsonderwijs in het mbo

De MBO Raad

Voordat ik het burgerschapsonderwijs toelicht, beschrijf ik eerst welke rol de MBO Raad heeft binnen de mbo-sector in Nederland. Voor het onderzoek interviewde ik de woordvoerder van de MBO Raad. Zij legt het als volgt uit:

We behartigen de belangen van de mbo-scholen bij de overheid. Dus we lobbyen vooral bij overheid en politiek. Dat doen we op landelijk niveau. Met die lobby zorgen we ervoor dat de scholen werkbare kaders hebben waarbinnen ze onderwijs kunnen vormgeven binnen de regio. We zijn dus een brancheorganisatie en vereniging voor het mbo. Alle scholen in de mbo-sector zijn bij ons aangesloten. We zijn ook een kennisbank voor onze scholen. Wij delen en stimuleren ook kennis en informatie uitwisseling op onze scholen op allerlei thema's en gebieden. Dat gaat over strategie en onderwijs, over werkgeverszaken en bedrijfsvoering, levenslang ontwikkelen en burgerschap is ook onderdeel.

Impuls voor burgerschapsonderwijs

Om het burgerschapsonderwijs een impuls te geven heeft de MBO Raad, in samenwerking met het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) een burgerschapsagenda ontwikkeld. De MBO Raad beschrijft in de 'Burgerschapsagenda MBO 2017-2021' (2017) dat er meerdere redenen zijn waarom burgerschapsonderwijs de laatste jaren meer in de belangstelling staat. Dit komt onder andere door grote veranderingen in de samenleving, de toenemende invloed van social media en kansengelijkheid in het onderwijs. Hoe vinden jongeren hun eigen antwoorden op levensvragen en op thema's van deze tijd, zoals polarisatie en discriminatie? (MBO Raad, 6).

Uit onderzoeken van de onderwijsinspectie en KBA/ ResearchNed blijkt dat het onderwijs niet altijd voldoende aansluit bij maatschappelijke verwachtingen, onvoldoende planmatig is ingericht en dat de opbrengsten lastig in kaart te brengen zijn. Het is voor mbo-scholen een uitdaging om de kwalificatie-eisen voor burgerschap te vertalen naar passend onderwijsaanbod. Uit de onderzoeken blijkt ook dat het niet altijd voldoende helder is welke doelen met het burgerschapsonderwijs wordt nagestreefd en hoe deze doelen zijn verbonden aan de kwaliteitszorgcyclus van de scholen. Een deel van de docenten heeft daarnaast behoefte aan professionalisering binnen het burgerschapsonderwijs (MBO Raad, 10).

Ondanks dat er al veel mooie praktijkvoorbeelden zijn binnen het mbo en scholen invulling geven aan de wettelijke eisen, vormden de uitkomsten van bovenstaande onderzoeken toch een aanleiding voor de MBO Raad en het Ministerie van OCW om een Burgerschapsagenda op te stellen. De Burgerschapsagenda heeft als doel om samen met scholen de kwaliteit van het burgerschapsonderwijs naar een hoger plan te tillen. De agenda moet bevorderen dat alle mbo-scholen kwalitatief goed burgerschapsonderwijs aanbieden dat optimaal aansluit bij de onderwijsbehoefte van alle studentenpopulaties. De agenda geeft het onderwijs handvatten om hun bestaande beleid verder uit te werken en waar nodig te versterken. De agenda heeft een looptijd van vier jaar en eindigt in december 2021 (MBO Raad, 11).

Het MBO Kennispunt Burgerschap

Om de monitoring en de uitvoering van de burgerschapsagenda te waarborgen is het MBO Kennispunt Burgerschap opgericht. Ik interviewde een projectadviseur van het Kennispunt. Hier legt ze de werking van het Kennispunt uit:

We zijn met vijf collega's bij het Kennispunt Burgerschap en onze grotere opdracht is om de burgerschapsagenda uit te voeren. De afspraken die zijn gemaakt tussen de MBO raad en het Ministerie van OCW, om het burgerschapsonderwijs in het mbo naar een hoger plan te tillen en in mijn geval als projectadviseur is dat ik verantwoordelijk ben voor het organiseren van bijeenkomsten en het vertalen van beleidstukken die worden gemaakt door de MBO raad of het ministerie van OCW richting de praktijk. We worden betaald met subsidie vanuit het ministerie van OCW. Dat is echt een tijdelijke projectsubsidie van vier jaar. We zijn nu in het derde jaar, dus tot eind 2021 hebben we nog subsidie.

In het interview ging ze ook in op de structuur van het Kennispunt:

Wij hebben ook een stuurgroep, en dat is nog wel goed om te zeggen, want onze contacten met de scholen spelen zich af op drie verschillende niveaus. We hebben een stuurgroep: dat zijn bestuurders van scholen. Die zijn over verschillende scholen verspreid over Nederland en dat zijn bestuurders die burgerschap belangrijk vinden. Zij volgen eigenlijk in hoeverre wij als project de burgerschapsagenda uitvoeren. Zij moeten dat een beetje bewaken. Dat zijn dus bestuursleden die we proberen in te zetten op de algemene ledenvergaderingen van de MBO raad, waar alle bestuurders bij zitten. Waar dus ook bestuurders bij zitten die burgerschap een minder warm hart toe dragen. Onze stuurgroep moet hen proberen te enthousiasmeren.

Vier dimensies

Om mbo-scholen voldoende houvast te bieden is de agenda opgebouwd uit vier dimensies. Deze dimensies bieden de mbo-scholen de mogelijkheid om in te spelen op de actualiteit, aan te sluiten bij de doelgroep en de didactische en pedagogische uitgangspunten van de school. Elke mbo-school legt aan het begin van elk studiejaar vast wat studenten moeten doen, met betrekking tot burgerschapsonderwijs, om hun diploma te behalen. De vier dimensies zijn:

- Politiek-juridische dimensie
- Economische dimensie
- Sociaal-maatschappelijke dimensie
- Vitaal burgerschap

Binnen de politiek-juridische dimensie staat het herkennen van de basiswaarden van onze samenleving centraal. Daarnaast wordt er binnen deze dimensie ook aandacht besteed aan het omgaan met waardendilemma's en het hanteren van deze basiswaarden in de meningsvorming en het handelen. Het functioneren van de democratie en de rechtsstaat komen ook aan de orde. Ook

biedt deze dimensie ruimte voor het bespreken van ingrijpende gebeurtenissen, zoals aanslagen en radicalisering. De economische dimensie focust zich op deelname aan de arbeidsmarkt en het arbeidsproces. Ook verantwoord deelnemen als consument is hierin belangrijk. Zelfstandig wonen en het omgaan met financiën zijn thema's die binnen deze dimensie besproken kunnen worden.

De sociaal-maatschappelijke dimensie gaat over het actief deelnemen aan de maatschappij, om de acceptatie en waardering tussen mensen en van de culturele diversiteit in Nederland. Binnen deze dimensie worden de grondrechten van burgers besproken. De MBO Raad geeft in de burgerschapsagenda aan dat een museumbezoek en contacten met (lokale) kunstenaars goed passen binnen deze dimensie. Verderop in dit hoofdstuk zal ik hier nog verder op ingaan. De dimensie vitaal burgerschap staat in het teken van zorgen voor je eigen vitaliteit en fitheid als burger en werknemer. Er is aandacht voor sporten en bewegen, maar ook voor risicogedrag zoals slechte voeding en verslavingen.

2.2 Drie functies van onderwijs

Gert Biesta beschrijft in zijn boek *Goed onderwijs en de cultuur van het meten: ethiek, politiek en democratie* (2012) dat het belangrijk is om ons af te vragen wat goed onderwijs nu precies is. Hij stelt dat de vraag over wat goed onderwijs is, vrijwel volledig verdwenen lijkt te zijn uit discussies over onderwijs. Wanneer er wordt gediscussieerd over deze vraag en waartoe onderwijs werkelijk dient, moet dat volgens Biesta in het licht van drie functies van onderwijs: kwalificatie, socialisatie en subjectwording, ook wel persoonsvorming genoemd. Deze functies zijn gebaseerd op de vaststelling van Biesta dat onderwijsprocessen en –activiteiten doorgaans in deze drie verschillende gebieden functioneren en daarom drie verschillende doelen hebben. Er is altijd een mix van deze drie functies aanwezig binnen het onderwijs. We moeten ons volgens Biesta afvragen welke combinatie wenselijk en te rechtvaardigen is (Biesta, 18). In deze paragraaf licht ik ook toe op welke manier de drievoudige kwalificatie van het mbo past binnen deze drie functies van onderwijs.

Kwalificatie

Kwalificatie wordt door Biesta beschouwd als de belangrijkste functie van onderwijs. Kwalificatie is het aanleren van kennis, vaardigheden en begrip en het bijbrengen van vaardigheden om te kunnen oordelen en onderscheiden. Deze dimensie vormt een belangrijke reden voor het bestaan van onderwijs. Onderwijs speelt namelijk een rol in de voorbereiding voor de arbeidsmarkt en levert daarmee een bijdrage aan economische ontwikkeling en groei. Dit is niet de enige reden waarom kwalificatie belangrijk is. Het bijbrengen van kennis en vaardigheden is ook van belang voor de vorming van politieke en culturele geletterdheid. Biesta beschrijft dit als de kennis en vaardigheden die nodig zijn voor goed burgerschap (Biesta, 30).

De functie kwalificatie past binnen alle vier de dimensies van burgerschapsoponderwijs. Het aanleren van kennis en het ontwikkelen van vaardigheden om te kunnen oordelen en onderscheiden is binnen alle vier de dimensies even belangrijk en van toepassing. Binnen de politiek juridische dimensie is het bijvoorbeeld belangrijk studenten kennis bij te brengen over de democratie en de rechtstaat. Zo kunnen zij hun eigen politieke voorkeur en opinie ontwikkelen. Als studenten vaardigheden leren om te oordelen en te onderscheiden kunnen ze hun eigen culturele identiteit verder vorm geven. Door het bespreken van waardendilemma's leren studenten wat hun eigen mening en die van anderen is over bepaalde situaties in de samenleving.

Socialisatie

De tweede functie van onderwijs is socialisatie. Deze functie beschrijft de manier waarop we, via onderwijs, deel worden van bepaalde sociale, culturele en politieke 'ordes'. Soms wordt socialisatie actief nagestreefd door het onderwijs, bijvoorbeeld als het gaat om overdracht van bepaalde normen en waarden, of om het in stand houden van bepaalde culturele of religieuze tradities. Via de socialiseringsfunctie brengt het onderwijs individuen tot bestaande manieren van handelen en zijn. Volgens Biesta speelt onderwijs op deze manier een belangrijke rol in de instandhouding van cultuur

en traditie (Biesta, 31).

Deze functie past bijvoorbeeld goed binnen de sociaal-maatschappelijke dimensie van de burgerschapsagenda. Binnen deze dimensie gaan studenten met elkaar in gesprek over culturele diversiteit en over acceptatie en waardering tussen verschillende soorten mensen. Docenten moeten binnen deze dimensie de ruimte aan studenten geven om te discussiëren over bepaalde sociale en culturele 'ordes', zoals Biesta het noemt. Tot welke sociale of politieke 'ordes' voelen studenten zich aangetrokken en waarom? Als hier over gesproken wordt, bevordert dit de acceptatie tussen studenten onderling.

De MBO Raad geeft in deze dimensie ook aan dat studenten inzicht en kennis moeten krijgen over de Nederlandse grondrechten. Hierin komt naar voren dat de MBO Raad socialisatie nastreeft, als het gaat om het overbrengen van de normen en waarden van de grondwet. Door dit in het onderwijs op te nemen en dit actief te doceren, worden studenten gevormd tot zelfstandig denkende individuen. De MBO Raad streeft binnen het burgerschapsonderwijs geen bepaalde culturele of religieuze tradities na, maar streeft er juist naar dat iedereen elkaar accepteert. Deze acceptatie onderling willen zij bevorderen door de kennis van studenten te vergroten door middel van nieuwe ervaringen en dialoog. De MBO Raad geeft binnen de burgerschapsagenda bijvoorbeeld ook aan dat deze dimensie ruimte biedt om met studenten in gesprek te gaan met vluchtelingen en om te discussiëren over bijv. het uitzetproces.

De functie socialisering is ook van toepassing op de andere drie dimensies in de agenda. Binnen elke dimensie wordt een lichte vorm van socialisering nagestreefd. Dit uit zich door het overbrengen van bepaalde normen en waarden die in de Nederlandse samenleving, en ook door de MBO Raad, als belangrijk worden geacht. Zoals bijvoorbeeld kennis overbrengen over de rechtstaat, je gedrag als consument en de gevaren van drugs.

Subjectwording

De derde functie van het onderwijs: subjectwording, wordt door Biesta ook wel persoonsvorming genoemd. Deze functie moet er toe bijdragen dat studenten meer autonoom en onafhankelijk worden in hun denken en handelen. Binnen deze functie gaat het over de onafhankelijkheid van het individu in bestaande ordes, zoals culturele of religieuze tradities. De functie socialisatie heeft een tegenwicht nodig in de vorm van persoonsvorming. Het gaat Biesta om een goede balans tussen deze twee functies. Het is binnen persoonsvorming belangrijk om stil te staan bij de soorten van persoonsvorming die mogelijk worden gemaakt door bepaalde onderwijspraktijken (Biesta, 31).

Deze functie past ook binnen alle vier de dimensies van de burgerschapsagenda. In alle dimensies staat het onafhankelijk denken en handelen van de student centraal. Natuurlijk wordt studenten bijvoorbeeld kennis bijgebracht over wat gezonde voeding is, maar uiteindelijk wordt wel gestimuleerd dat studenten hierin een eigen vrije keuze kunnen en moeten maken. In de burgerschapsagenda wordt altijd beschreven dat er ruimte moet worden gemaakt voor het gesprek. Deze gesprekken stimuleren de persoonsvorming van studenten.

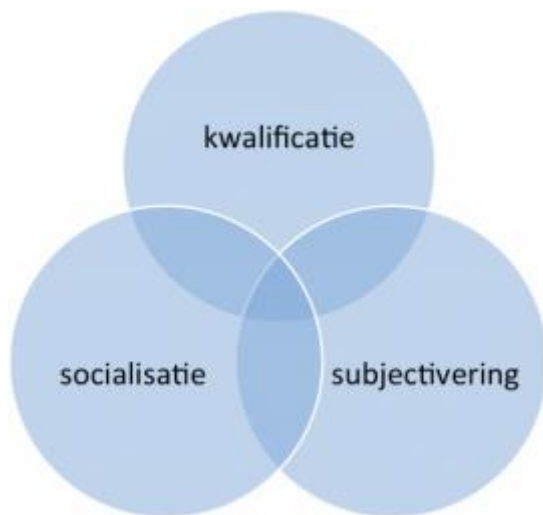
De drievoudige kwalificatie van het mbo

Zoals al in hoofdstuk 1 beschreef heeft elke mbo-school de verplichting om te voldoen aan de drievoudige kwalificatie binnen het mbo: opleiden voor een vak, opleiden voor een vervolgopleiding en opleiden tot goed burgerschap. De onderwijsfunctie kwalificatie van Biesta past natuurlijk geheel in de drievoudige kwalificatie binnen het mbo. Het woord 'kwalificatie' komt natuurlijk overeen met elkaar. Binnen het mbo hebben ze dus ook vastgesteld dat het belangrijk is om studenten kennis en vaardigheden bij te brengen die hen voorbereiden op een toekomst in de samenleving. Vooral de kwalificaties 'opleiden voor een vak' en 'opleiden voor een vervolgopleiding' zijn gericht op het bijbrengen van vaardigheden en kennis. Ook de onderwijsfuncties socialisatie en subjectwording passen hierin, omdat studenten zich bij het voorbereiden op een professioneel beroep ook moeten reflecteren op zichzelf en op de wereld om hen heen. De kwalificatie 'opleiden tot goed burgerschap' is volledig van toepassing op alle drie de onderwijsfuncties van Biesta. Dat heb ik in de bovenstaande alinea's verder toegelicht, door per onderwijsfunctie steeds een link te leggen met de dimensies

binnen de burgerschapsagenda. De maatschappelijke opdracht die het mbo heeft, past dus goed binnen de theorie van Biesta.

Het Venn-diagram

De drie functies van onderwijs die Biesta beschrijft hebben allemaal invloed op elkaar. De functies kunnen het beste gezien worden in de vorm van een Venn-diagram, als drie gedeeltelijk overlappende gebieden. Biesta legt uit dat de interessantere en belangrijke vragen altijd gaan over de plaatsen waar de gebieden elkaar overlappen, in plaats van over de losse gebieden (Biesta, 32).

Afbeelding 10: De drie functies en doeldomeinen van onderwijs (Biesta, 32).

Een goede mix

Biesta geeft aan dat binnen het onderwijs de neiging bestaat om binnen burgerschapsonderwijs alleen te focussen op kwalificatie. Studenten worden voorzien van de kennis, vaardigheden en benodigde houding die beschouwd worden als essentieel voor goed burgerschapsonderwijs. Hierin ligt, volgens Biesta, de nadruk op het vermogen om 'politieke processen en praktijken kritisch te analyseren'. Hij beschrijft dat de nadruk niet wordt gelegd op socialisatie, omdat dit de indruk kan wekken dat bij burgerschapsonderwijs een bepaalde set van politieke waarden en overtuigingen wordt opgedrongen. Veel onderwijsprogramma's zijn daarentegen gebaseerd op duidelijke visies op wat 'goed burgerschap' is. Deze aanpak zorgt ervoor dat de rechtvaardiging en de agenda van het burgerschapsonderwijs duidelijk in de socialisatie-dimensie terecht komt (Biesta, 33).

Biesta beschrijft dat hierdoor het onderwijs de functie krijgt van 'producent' van specifieke identiteiten en subjectiviteiten. De vraag voor het onderwijs, en dus ook voor docenten, is of burgerschapsonderwijs alleen gericht zou moeten zijn op het introduceren van voorwaarden voor burgerschap of ook een actieve rol moet spelen in het 'produceren' van een bepaald soort burger. Dit laat zien dat er verschillende antwoorden mogelijk zijn op wat goed burgerschapsonderwijs zou moeten zijn en welk doel het zou moeten hebben. Biesta geeft aan dat het niet een kwestie is van kiezen tussen de drie functies van onderwijs, maar dat het gaat over een specifieke mix van deze functies. Een sterke focus op socialisatie naar een bepaalde burgerschapsidentiteit kan bijvoorbeeld weerstand oproepen, maar ook de weg vrij maken naar politieke persoonsvorming en bekwaamheid (Biesta, 34).

Burgerschapsonderwijs bevindt zich dus in het midden van deze Venn-diagram. Het gaat er volgens Biesta dus om, om een juiste balans en mix te vinden binnen de drie functies van onderwijs. Zoals ik

hierboven heb beschreven kunnen alle vier de dimensies, uit de burgerschapsagenda van de MBO Raad, op verschillende manieren worden gekoppeld aan de drie functies van onderwijs die Biesta beschrijft. Binnen burgerschapsonderwijs komt kwalificatie, socialisatie en subjectivering voor in een overlappend proces. De MBO Raad heeft hierin een goede mix gevonden. De socialiserende functie binnen de agenda komt bijvoorbeeld tot uiting in de zin: 'Hier gaat het om het bevorderen van een actieve deelname aan de gemeenschap' (MBO Raad, 7). Daarentegen hebben zij ook aandacht voor kwalificatie, omdat studenten kennis moeten opdoen over de rechtstaat. De MBO Raad benadrukt in de agenda wel dat er altijd ruimte moet zijn voor dialoog en meningsvorming (subjectivering). Hieruit maak ik op dat 'goed' burgerschapsonderwijs voor de MBO Raad ook een mix betekent van de drie onderwijsfuncties. Het is aan de mbo-scholen zelf op welke manier ze de vier dimensies interpreteren en verder uitwerken.

Voor Biesta is onderwijs in zijn diepste wezen een les in burgerschapsvorming. Biesta beschrijft dat het belangrijk is om te beseffen dat alle drie de functies verschillende redenen en rechtvaardigingen vereisen. Er is kans op synergie, maar ook op conflict. Hierdoor biedt burgerschapsvorming een interessant spanningsveld, waarbinnen cultuureducatie kan floreren. In het volgende hoofdstuk werk ik dit verder uit.

Hoofdstuk 3

De verbinding tussen burgerschap- en cultuuronderwijs

In dit hoofdstuk koppel ik de theorieën van Biesta en van Heusden aan elkaar. Op welke manier kunnen de twee theorieën worden verbonden met elkaar? De vier basisvaardigheden van Van Heusden koppel ik aan de drie onderwijsfuncties van Biesta. Hierdoor kunnen de theorieën gaan functioneren als kader voor de analyses van de interviews. Daarnaast ga ik in dit hoofdstuk ook in op de volgende vraag: wat is de verbinding tussen burgerschap- en cultuuronderwijs? Hierin maak ik ook een verbinding tussen cultureel bewustzijn en het vak burgerschap.

3.1 De verbinding tussen twee theorieën

Tussen de theorie van Biesta en van Heusden bestaat een bepaalde synergie. In deze paragraaf leg ik uit op welke manier die synergie zich voltrekt. Ik vergelijk de vier culturele basisvaardigheden van Van Heusden (waarneming, verbeelding, conceptualisering, analyse) met de drie onderwijsfuncties van Biesta (kwalificatie, socialisatie, subjectwording). Biesta geeft eigenlijk antwoord op de vraag wat het doel van goed burgerschapsonderwijs zou moeten zijn: een mix van de drie functies van onderwijs en de gebieden waar ze elkaar overlappen. Van Heusden geeft antwoord op de vraag hoe je dat kunt bereiken: door het doorlopen van de vier culturele basisvaardigheden.

Kwalificatie

Binnen deze onderwijsfunctie staat het aanleren van kennis en vaardigheden centraal. Deze functie is verbonden met de rol die het onderwijs heeft in de voorbereiding van studenten op de arbeidsmarkt (Biesta, 30). De vier culturele basisvaardigheden passen allemaal in meer of mindere mate bij deze onderwijsfunctie. Binnen elke basisvaardigheid van Van Heusden gaat het namelijk ook om het ontwikkelen van kennis en vaardigheden. Door middel van waarneming leren studenten de wereld om hen heen te observeren en lokaliseren. Hierdoor doen ze bewust en onbewust kennis op over allerlei aspecten in het leven. Studenten doen binnen de basisvaardigheid verbeelding kennis op over maken en construeren. Dankzij deze vaardigheid kunnen studenten de wereld om hen heen vormgeven. Door het ontwikkelen van de basisvaardigheid conceptualisering leren studenten om met taal en begrip om te gaan. Ze leren om op een abstracte manier te kijken naar de wereld om hen heen. Door te classificeren en interpreteren leren studenten discussiëren en om een standpunt in te nemen. Binnen de basisvaardigheid analyse leren studenten om verbanden te leggen en om te concluderen. Studenten leren om structuren aan te brengen en om overeenkomsten en verschillen te duiden in bepaalde situaties.

Socialisatie

Binnen deze onderwijsfunctie gaat het om de manieren waarop studenten, via onderwijs, deel worden van bepaalde sociale, culturele en politieke ordes. De functie speelt een belangrijke rol in de instandhouding van cultuur en traditie, zowel de wenselijke als de niet wenselijke aspecten (Biesta, 31). Alle vier de basisvaardigheden passen goed bij de functie subjectwording. Door middel van het gebruik van de zintuigen nemen we de wereld om ons heen waar. Door te observeren en ervaren kunnen we de wereld om ons heen beoordelen. Als studenten de wereld om hen heen waarnemen, worden ze zich bewust van hun sociale, culturele en politieke plek in de samenleving. Door middel van verbeelding kunnen studenten hun wereld voor anderen inzichtelijk maken. Dankzij deze vaardigheid zijn studenten in staat om herinneringen voor anderen in een waarneembare vorm weer te geven en zo met hen te delen. Door middel van taal en begrip kunnen studenten de wereld om hen heen, en de groepen waarbinnen zij zich bewegen, duiden (conceptualisering). Door gebruik te maken van abstracte begrippen, bundelen studenten hun herinneringen in bepaalde categorieën. In cultuuronderwijs leren studenten op deze manier culturele verschijnselen en aspecten van hun eigen cultuur onder woorden te brengen. Door te analyseren ontdekken studenten verbanden en

wetmatigheden. Door te concluderen en verbanden te leggen kunnen studenten de werkelijkheid om hen heen structureren. Analyseren zorgt er voor dat studenten de sociale en culturele ordes waarbinnen zij zich bewegen kunnen structureren.

Subjectwording

Binnen deze onderwijsfunctie gaat het om de persoonsvorming van studenten. De manier waarop studenten reflecteren op zichzelf en hun persoonlijke ontwikkeling (Biesta, 31). Vooral de basisvaardigheden waarneming en verbeelding passen goed bij deze onderwijsfunctie. Door middel van waarneming herkennen we zintuigelijke vormen. Die vormen kunnen we proeven, ruiken of horen. In ons geheugen ligt een enorme hoeveelheid aan herinneringen opgeslagen (Heusden, 26). Deze herinneringen vormen ons als persoon. Als studenten bijvoorbeeld een theaterstuk waarnemen en ervaren, kan dit hun persoonlijke vorming beïnvloeden. Door middel van het ervaren van kunst en cultuur worden studenten tot denken aangezet over hun eigen persoonlijkheid. Door het ontwikkelen van de vaardigheid verbeelding kunnen studenten uitdrukking geven aan hun eigen persoonlijkheid en innerlijke belevingswereld. Door middel van het maken of construeren van een gedicht of collage kunnen studenten hun eigen werkelijkheid bedenken en scheppen. De vaardigheden conceptualisering en analyse passen ook bij de onderwijsfunctie subjectwording, maar spelen zich al meer af op een abstract niveau. De basisvaardigheden waarneming en verbeelding staan dicht bij de persoonlijkheid en 'het zijn' van de mens. Door middel van taal en begrip kunnen studenten hun eigen wereld en persoonlijkheid duiden voor anderen. Door te waarderen en interpreteren kunnen studenten een eigen standpunt innemen. Dit proces speelt zich af binnen de basisvaardigheid conceptualisering. De basisvaardigheid analyse zorgt er voor dat studenten hun eigen rol in de wereld op een abstracte manier kunnen benaderen en testen. Klopt mijn beeld van de wereld en welke rol heb ik hierin?

Theoretisch kader

Studenten kunnen dus binnen de drie onderwijsfuncties van Biesta op verschillende manieren werken aan het ontwikkelen van de vier culturele basisvaardigheden van Van Heusden. De basisvaardigheden ontwikkelen zich van een concreet niveau (waarneming en verbeelding) naar een meer abstract niveau (conceptualisering en analyse). Binnen elke onderwijsfunctie vraagt dit weer een andere manier van handelen en denkniveau van studenten en docenten. Als er binnen het vak burgerschap een mix is van de drie onderwijsfuncties van Biesta en waarin studenten ook op diverse manieren werken aan de vier culturele basisvaardigheden van Van Heusden, kan cultuureducatie zich ten volste ontwikkelen binnen het burgerschapsonderwijs. Door de twee theorieën op deze manier met elkaar te verbinden heb ik een kader kunnen scheppen voor het analyseren van de interviews. Bij elk onderzoeksthema in de aankomende hoofdstukken komt de koppeling met deze theorieën terug.

3.2 Burgerschap en cultuuronderwijs

De vier culturele basisvaardigheden

Voor het ontwikkelen van het cultureel bewustzijn, binnen het vak burgerschap, kunnen studenten de vier culturele basisvaardigheden inzetten die van Heusden beschrijft. Door te waarnemen, te verbeelden, conceptualiseren en te analyseren kunnen mbo-studenten hun eigen blik, en daarmee alles wat ze beschouwen, maken, uitdragen en onderzoeken. Binnen het vak burgerschap kan door docenten aandacht worden besteed aan deze vier culturele basisvaardigheden. Studenten kunnen er voortdurend mee oefenen binnen het vak burgerschap, zodat ze zich steeds meer gaan ontwikkelen in de basisvaardigheden. Van Heusden benadrukt namelijk dat cultuur zich ontwikkelt van eenvoudige naar meer abstracte en complexe vormen. Het ontwikkelen van een cultureel bewustzijn is een voortdurend proces. Door gebruik te maken van verschillende media (dragere) kunnen mbo-

studenten uitdrukking geven aan hun eigen cultuur en hun culturele bewustzijn. Burgerschapsonderwijs is een goede plek om te experimenteren met diverse vormen van media.

Emiel Copini beschrijft in het artikel 'Eén van hen' (2020) de rol van kunst- en cultuuronderwijs met betrekking op jongeren in de vroege adolescentie. Copini beschrijft dat aan de basis van de cultuurtheorie van Van Heusden ons vermogen ligt om verschil te overbruggen. Hij geeft aan dat ons cultureel bewustzijn, specifiek kunst, in hectische tijden een reddingsboei zou moeten zijn (Copini, 22). Ik gebruik zijn artikel ter verduidelijking op welke manier de vier basisvaardigheden van Van Heusden kan worden ingezet voor mbo-studenten binnen het vak burgerschap.

Copini beschrijft dat de vroege adolescentie veel aanknopingspunten biedt voor kunst- en cultuuronderwijs om de belevingswereld van jongeren te verrijken en te verbreden. Hij benadrukt dat kunst een gematerialiseerde praktijk biedt, zodat we niet alleen nadenken en praten over bijvoorbeeld racisme, maar dat we ook door iets te maken of het gefilmde, geschrevene of gedanste te beleven wellicht een belichaamd begrip van antiracisme kunnen ervaren. Met dialogen en analyses kunnen we van alles bereiken, maar onderscheidend voor het artistieke proces is dat we er andere werelden, perspectieven en ervaringen invoelbaar mee maken (Copini, 35). Copini bedoelt hiermee dat er verschillende media ingezet kunnen worden, zodat mbo-studenten uitdrukking kunnen geven aan hun gevoelswereld. Verschillende vormen van kunst- en cultuur kunnen binnen het vak burgerschap dus als middel worden ingezet. Kunst bevat een rijkdom aan betekenis en kan daarom goed ingezet worden om persoonlijke, maatschappelijke en culturele onderwerpen te onderzoeken, te bevragen en vorm te geven.

Copini beschrijft dat de culturele basisvaardigheid verbeelding iedereen de mogelijkheid biedt het cultureel bewustzijn vorm te geven en erfahrbaar te maken voor anderen. Analyse kan jongeren doen inzien dat hun perspectief relatief is. Het kan ze ervan bewust maken dat hun manier van in de wereld staan en kijken naar zichzelf en de ander slechts een mogelijkheid is: dat het de moeite kost en de moeite waard is om in de wereld van die ander te stappen. De vier basisvaardigheden zijn volgens Copini ook toe te passen als rollen die we kunnen spelen en combineren. Hij beschrijft dat de waarnemer, de kunstenaar, de activist en de onderzoeker elkaar veel te bieden hebben. Copini roept op om te zoeken en te werken aan praktijken waarin mensen die rollen kunnen afwisselen en er een kruisbestuiving plaatsvindt: waarbij we vanuit beleving begrijpen, vanuit het maken onze visies ontwikkelen en vanuit analyse weer tot nieuwe inzichten komen (Copini, 36). Het vak burgerschap biedt voor mbo-studenten een goede praktijkplek waarbinnen ze kunnen experimenteren en spelen met deze diverse rollen en culturele basisvaardigheden. Op deze manier kunnen burgerschap- en cultuuronderwijs elkaar aanvullen en versterken.

Cultureel bewustzijn en burgerschap

Zoals ik in hoofdstuk twee beschreef kunnen de drie functies van onderwijs die Biesta beschrijft in zijn theorie het beste worden weergegeven in een Venn-diagram (zie hoofdstuk 2). De drie functies van onderwijs overlappen en versterken elkaar. Biesta legt uit dat de interessantere en belangrijke vragen altijd gaan over de plaatsten waar de gebieden elkaar overlappen en verbinden. Dit zijn ook de plekken binnen het onderwijs, waar het cultureel bewustzijn van studenten het meest actief is. Volgens van Heusden is cultuuronderwijs namelijk een cognitief proces. Hiermee bedoelt hij dat het vermogen tot zelfreflectie erg belangrijk is binnen cultuuronderwijs. Het ontwikkelen van het cultureel bewustzijn staat hierin centraal. Dit culturele bewustzijn gaat niet alleen over de cultuur van de leerlingen, maar vooral ook over de manier waarop ze op hun eigen cultuur reflecteren. Hoe ervaren ze hun leven en hoe kijken ze ernaar? Het cultureel bewustzijn van mbo-studenten wordt binnen het vak burgerschap het meest gevormd en gestimuleerd. Binnen dit vak wordt namelijk veel gereflecteerd door mbo-studenten.

Het cultureel bewustzijn dat binnen de theorie van Van Heusden centraal staat, kan worden toegepast binnen alle drie de functies van onderwijs van Biesta. Binnen de onderwijsfunctie socialisatie kan er bijvoorbeeld een hele mooie verbinding worden gemaakt met het cultureel bewustzijn, want leerlingen reflecteren binnen de socialiseringsfunctie ook op hun eigen cultuur. Bij welke groep voel ik mij thuis? Hoe verhoud ik mij tot mijn eigen cultuur en die van anderen? Door te reflecteren worden leerlingen zich bewuster van hun culturele identiteit en hun plek in de wereld. Het cultureel bewustzijn van mbo-studenten kan dus binnen alle drie de onderwijsfuncties worden gestimuleerd en gevormd binnen het vak burgerschap.

H4 Deel I: Analyse van de interviews

In dit hoofdstuk staan de analyses van de interviews met de mbo-professionals centraal. Ik richt mij binnen deze analyse op de thema's: visie op cultuuronderwijs, cultuuronderwijs in de praktijk en verbinding met de culturele sector. Waarom vinden mbo-professionals cultuuronderwijs wel of niet belangrijk voor mbo-studenten? Zien zij hierin een meerwaarde? Wat doen de mbo-scholen al op het gebied van cultuuronderwijs? Zoals ik al bij de beschrijving van de onderzoeksmethode heb aangegeven zijn deze drie thema's voortgekomen uit de analyse van de interviews. In dit hoofdstuk komen alle drie de onderzoeksfases per thema aan bod.

4.1 Visie op cultuuronderwijs

Dit thema is tijdens de analyse van de interviews naar voren gekomen. Ik stelde de geïnterviewden vragen of zij binnen hun onderwijsinstelling of organisatie hadden nagedacht over het ontwikkelen van een visie op burgerschapsonderwijs. Een vervolgvraag die hieruit voortkwam was of zij ook een verbinding zien tussen cultuuronderwijs en burgerschapsonderwijs. Vinden de docenten cultuureducatie passen binnen het vak burgerschap en eventueel waarom? Daarna vroeg ik door naar hun eigen visie op cultuuronderwijs. Hebben de docenten een visie op cultuuronderwijs en hoe formuleren zij deze visie?

Onderzoeksfase 1: coderen en verbinden

De woorden die het meeste opvallen uit de inhoudelijke analyse van de interviews en die betrekking hebben op dit thema zijn: kunst (16x), burgerschap (11x), studenten (10x), belangrijk (10x), cultuureducatie (9x), cultuur, moeten en natuurlijk (8x). Hier valt uit op te maken dat de mbo-professionals die zijn geïnterviewd een visie op cultuuronderwijs belangrijk vinden. De woorden *moeten* en *natuurlijk* benadrukken dit. Door het woord *natuurlijk* zou een visie op cultuuronderwijs vanzelfsprekend moeten zijn. Daarnaast zien zij binnen een visie op cultuuronderwijs ook een link met burgerschap en kunst, omdat deze woorden ook veel genoemd zijn tijdens de interviews. Dat er daarnaast rekening wordt gehouden met de interesses van studenten is ook belangrijk. Hieronder zet ik de belangrijkste analyses uit de interviews uiteen:

Cultuuronderwijs en burgerschap

De meeste docenten die ik sprak zien dus een link tussen cultuuronderwijs en het vak burgerschap. Een docent burgerschap die ik sprak zei: 'Ik denk dat het haakje met burgerschap dat dat de meest logische is op dit moment'. Een andere docent ziet dat kunst- en cultuur kan bijdragen aan iemands persoonlijke ontwikkeling en ziet ook een duidelijke verbinding met het vak burgerschap:

Hoe belangrijk dat eigenlijk is voor je persoonsvorming: om meer zelfvertrouwen te krijgen, een beter zelfbeeld maar ook om naar de ander te kijken. Dat je ze even op een andere manier de wereld laat ervaren vind ik heel erg belangrijk.

Een andere docent zei:

Ik denk dat het ze helpt als persoon om anders over dingen na te denken, anders te kijken naar de wereld om hen heen, dat kunst daar een goeie spiegel voor is. Maar hoe groot die invloed is dat durf ik niet te zeggen. Dat is een lastige.

Een andere docent gaf aan dat cultuuronderwijs ook binnen de opleiding moet passen. Hij gaf aan dat hij cultuuronderwijs bijvoorbeeld veel beter bij een mediaopleiding vindt passen dan bij een verpleegkunde-opleiding. Hieruit blijkt dat deze specifieke docent nog minder een link legt met burgerschap en meer een verbinding ziet tussen cultuureducatie dat beroepsmatig kan worden ingezet.

De projectadviseur van het MBO Kennispunt Burgerschap ziet een hele duidelijke link tussen burgerschap en cultuuronderwijs:

Ik denk dat cultuureducatie zeker een plek heeft binnen het burgerschapsonderwijs. Vanuit ons bezien is het vooral een belangrijk middel om verschillende onderwerpen uit de dimensies te behandelen in de klas. Cultuureducatie leent zich daar natuurlijk best wel goed voor om via bijvoorbeeld muziek, theater of tentoonstellingen om iets te weeg te brengen bij studenten. Je bent dan even uit je dagelijkse realiteit en ten tweede biedt het veel kansen om verhalen van anderen te laten zien en helpt het studenten om zich te verplaatsten in een verhaal van iemand anders. Waar baseer je je mening op? Kun je je verplaatsten in iemand die anders denkt? Daar leent kunst zich natuurlijk heel goed voor om daar mee te oefenen om te leren kijken op een andere manier.

Ook de woordvoerder van de MBO Raad ziet hierin een verband. Zij beschrijft dat cultuur als middel kan worden ingezet om burgerschapslessen te geven:

Wat we wel hebben is dat cultuureducatie een vorm is om burgerschap mee vorm te geven. Dus we vliegen het eigenlijk andersom aan. We hebben niet als speerpunt cultuureducatie moet, burgerschap moet wel en daar kan je cultuureducatie voor inzetten.

De MBO Raad geeft wel aan dat ze zelf geen visie hebben op cultuuronderwijs. Als hier behoefte aan is vanuit de besturen, wordt hier wel op ingespeeld. De MBO Raad heeft nu het idee dat dit geen onderwerp is waar besturen op dit moment mee bezig zijn.

Kunst en cultuuronderwijs 'belangrijk' voor studenten

Het woord *studenten* kwam ook veel naar voren tijdens de interviews. De docenten die ik sprak gaven aan dat zij het belangrijk vinden om aan te sluiten bij de belevingswereld van de studenten. Wat vinden zij belangrijk en wat spreek hen aan? Hierover moet je in contact gaan met studenten, zij een burgerschapsdocent. Een andere docent die ik sprak, en veel affiniteit heeft met kunst en

cultuur, vindt het ook belangrijk dat er een doorgaande leerlijn wordt ontwikkeld voor mbo-studenten. Het woord 'belangrijk' zegt ze dan ook meerdere keren:

Ik hoop dat het voorstel van het LKCA, dat culturele en creatieve vorming, dat dat wel een plekje gaat krijgen in de toekomst en dat er een soort leerlijn ontstaat vanuit CKV naar dat CCV Vorming. Want ik denk dat het wel heel belangrijk is. En als ik met docenten praat, dan vinden ze het ook allemaal heel belangrijk dat mbo-studenten eens naar een museum gaan. En ik denk wil je die kloof tussen mensen verkleinen dan is kunst en cultuur, waar iedereen zich in begeeft en in aanraking komt heel belangrijk.

Hiermee bedoelt ze te zeggen dat er in het voortgezet onderwijs een verplichting voor kunst- en cultuureducatie is, namelijk CKV (culturele en kunstzinnige vorming). Leerlingen krijgen binnen het vmbo, havo en vwo een aantal verplichte uren per jaar CKV. Leerlingen vanuit het vmbo die naar het mbo gaan krijgen op hun vijftiende of zestienjarige leeftijd geen kunst- en cultuureducatie meer. Het LKCA had onlangs een webinar gegeven over Culturele en Creatieve Vorming (CCV) voor mbo-studenten. Hierin wordt uit gegaan van een leerecosysteem waarin mbo-studenten, culturele ondernemers en makers samenwerken. De leervragen van de studenten staan dan centraal.

Daarnaast heeft ze vanuit haar eigen onderzoek naar kunst- en cultuuronderwijs binnen haar opleiding waar ze les geeft ook gevraagd aan haar studenten of zij zich creatief voelen:

Als ik vraag wat vind je van kunst en voel je je creatief, dan voelen ze zich niet creatief en ze vinden het eigenlijk onzin, het past niet binnen het beroep dat ze uitoefenen, ze vinden het niet belangrijk. En als ze het belangrijk vinden dan heeft het meestal te maken met hun beroep of dat ze er vanuit zichzelf al een gevoel hebben dat ze het leuk vinden om te doen.

Het ligt volgens haar dus ook heel erg aan de eigen interesses van de studenten zelf. Hierin geeft ze ook aan dat dat ook komt omdat veel studenten een gebrek hebben aan zelfvertrouwen om te participeren binnen de kunsten. Ze voelen zich vaak niet creatief, omdat er binnen de school ook niks wordt aangeboden om die creativiteit te stimuleren en aan te wakkeren. Ze geeft aan dat als je wilt dat studenten creatief leren denken en handelen ze ook de kans moeten krijgen om deze vaardigheden te ontwikkelen.

Een andere docent gebruikte het woord *belangrijk* weer in een andere context. Zij vroeg zich af waarom cultuureducatie eventueel belangrijker zou zijn dan het koken van een gezonde maaltijd:

En cultuureducatie, wat maakt cultuureducatie belangrijker dan vitaal burgerschap, dan verslavingen, dan om.. uhm.. een goeie gezonde maaltijd te koken en ... noem maar op. En er is zo veel om uit te kiezen en te behandelen vanuit het vak burgerschap voor mijn studenten.

Afhankelijk van docenten

Daarnaast is een visie op cultuuronderwijs ook afhankelijk van de docenten die zich hiervoor inzetten, zei een burgerschapsdocent:

Dus als jij in je team iemand hebt die ontzettend bevlogen is op het gebied van burgerschap, en daarmee ook een sterke connectie ziet met kunst en cultuur dan is het zeg maar "more likely" dat dat onderdeel in het programma komt'.

Een andere docent gaf aan dat je als docent ook getraind moet zijn om op een goede manier kunst- en cultuureducatie te kunnen geven: 'Dat betekent dat zo'n burgerschapsdocent zich ook weer moet laten bijscholen op kunst en cultuur gebied. Je kunt natuurlijk ook kunstvakdocenten inzetten.'

Een andere docent gaf aan dat ze zich ook niet getraind genoeg voelt om bijvoorbeeld met haar studenten naar een museum toe te gaan:

Booijmans van Beuningen zijn we ook wel eens geweest.. en dan lopen ze twee rondjes en dan “nou ik ben klaar hoor”. En dan heb ik ook niet uhm de kennis om ze daar ook langer vast te houden, of om ze meer mee te geven. Ik kan alleen maar zeggen: ‘dit is dus een museum’.

Of een bezoek aan een museum ook beklijft bij studenten hangt dus ook nauw samen met de kunde en kennis van een docent. Dan is het inderdaad een goed idee om bijvoorbeeld kunstvakdocenten in te zetten. Daarnaast gaf deze docent ook aan dat ze het niet haar prioriteit heeft: ‘Het staat niet zo hoog op mijn prioriteitenlijst zodat ik denk: wat gaan we nou meteen voor aan de gang.’

Bij een aantal docenten die ik sprak is er nog helemaal geen sprake van kunst- of cultuuronderwijs binnen de school. Deze directrice gaf aan dat dit ook weer ligt aan de juiste docenten:

Nee... ik krijg dat er bij ons nog niet echt in hoor. Kunst zien zij nog niet iets als een dingetje....nee... dat is niks voor onze studenten... zeggen ze dan. Dan denk ik.. jongens.....Daar hebben we hartstikke leuke trajecten gedaan, waarom pakken we dat hier niet op? Je moet dan echt een paar docenten hebben die hierin geïnteresseerd in zijn.

Onderzoeksfase 2: Critical Discourse Analyse

Binnen deze onderzoeksfase richt ik mij op de drie niveaus binnen de CDA methode: tekst, de discursieve praktijk en de sociale praktijk. Ik benoem een aantal voorbeelden en citaten vanuit de interviews waarin deze niveaus duidelijk naar voren komen.

Tekst

Het viel tijdens het analyseren van de interviews op dat veel mbo-professionals op zoek waren naar het vinden van de juiste woorden. Er werd veel euh... of uhm... gezegd. Ook stopten een aantal professionals halverwege het spreken van een zin en formuleerden ze de zinnen later weer op een andere manier. Hieruit maak ik op dat veel mbo-professionals nog niet goed weten wat ze vinden over cultuuronderwijs binnen het mbo en wat het hun studenten kan brengen. Veel mbo-professionals moeten hier nog goed over nadenken. Ze geven aan dat ze het *belangrijk* vinden, maar de waaromvraag blijft vaak onbeantwoord. Daarnaast spraken een aantal mbo-professionals ook vaak in passieve zinnen, zoals *zou worden gebruikt*. Er is een reden waarom mensen vaak onbewust lijdende vormen gebruiken. Als je passieve zinnen maakt, hoef je minder verantwoordelijkheid te nemen voor wat je uitspreekt, omdat vaak niet duidelijk is wie er handelt. Je kunt je verschuilen achter een brij van woorden. Dit is ook een uiting van onzekerheid over het onderwerp waar je over praat. Veel mbo-professionals zijn dus nog zoekende naar de juiste woorden of moeten nog meer over het onderwerp nadenken.

Discursieve praktijk

Daarnaast wordt er vanuit de mbo-docenten veel gesproken vanuit de ik-persoon. Ze gebruiken vaak de woorden ik denk..... of ik vind...Hieruit maak ik op dat ze echt spreken vanuit hun eigen visie of overtuigingen, maar dat ze nog geen gezamenlijke visie vanuit een docententeam of vanuit de schoolinstelling hebben geformuleerd. Door veel de ik-persoon te gebruiken vertegenwoordigen ze zichzelf, maar niet de schoolinstelling waar ze voor werken. Daarnaast klinkt door de woorden *ik denk* ook onzekerheid. Deze woorden werden ook veelvuldig gezegd. De professionals van de MBO Raad en het Kennispunt Burgerschap spreken meer vanuit de we-vorm of hebben het over *ons*. Hieruit blijkt dat ze echt hun organisatie vertegenwoordigen en niet voor zichzelf willen spreken. Daarnaast kozen ze hun woorden tijdens de interviews zorgvuldig, omdat ze waarschijnlijk niks

verkeerd willen zeggen. Ze spraken wel in dagelijks taalgebruik en verscholen zich niet achter beleidstermen. Daardoor waren het toch heldere en duidelijke gesprekken.

Sociale praktijk

Sommige docenten verwezen vaak naar de studenten door het woord *ze* of *zij* te gebruiken. Vaak klonk hier ook wat macht door in de manier waarop ze dit zeiden. Ze gingen vaak uit van bepaalde aannames. Dit is goed te merken in het volgende citaat:

Zij komen niet vanzelf in een museum. Of krijgen op een andere manier te maken met cultuur. Ze weten daar ook niet zo goed handen en voeten aan te geven en weten niet zo goed hoe ze zich moeten gedragen in een museum.

Hier stelt een docent iets als vanzelfsprekends voor. Uit onderstaande citaten uit de transcripten komt een bepaalde vorm van hiërarchie naar voren. Deze uitspraken zijn door een directrice gedaan die ik heb geïnterviewd.

Oude docenten die nu nog oververtegenwoordigd zijn en die bijna met pensioen gaan... als die er niet meer zijn... dan is het makkelijker integreren. Want als ik bij ons bij de opleiding media en vormgeving kijk: Dan zou ik het wel aandurven, omdat ik daar ook een jong docententeam heb.

Uit dit citaat klinkt macht door in de tekst en ook vanzelfsprekendheid. Oude docenten zouden niet geschikt zijn voor het lesgeven in cultuureducatie. Alleen jonge docenten zouden dit aankunnen. Uit het volgende citaat blijkt dat de directrice geen verantwoordelijkheid wil nemen voor het aanbieden van cultuureducatie. Ze geeft in het interview aan dat ze het belangrijk vindt voor haar studenten, maar ze legt alle verantwoordelijkheid hiervoor bij het docententeam burgerschap:

En ik ben er ook van overtuigd... je moet hier heel klein mee beginnen en dan langzaam uit gaan breiden dan dat je dit gelijk over het hele mbo uitstrooit. Maja... ik werk er nog niet zo lang, dus het staat niet gelijk boven aan mijn prioriteiten lijstje.

Onderzoeksfase 3: Koppeling met de theorie

In deze onderzoeksfase koppel ik de theorieën van Van Heusden en de theorie van Biesta aan het thema *Visie op cultuuronderwijs*. Wat zeggen de mbo-professionals bijvoorbeeld direct of indirect over de vier culturele basisvaardigheden (Van Heusden) of over de drie onderwijsfuncties (Biesta)? Hoe staat dit in verhouding tot het thema *Visie op cultuuronderwijs*? In de onderstaande tabel koppel ik woorden en citaten uit de interviews aan de theorieën. Soms kan het ook zijn dat ik geen koppeling kan maken met de theorieën. Onderaan de tabel licht ik mijn keuzes toe.

Theorie van van Heusden: Vier basisvaardigheden	Woorden uit de interviews	Citaat
Waarneming	Visualisatie	Dus daar waar jij bijvoorbeeld een mediaopleiding volgt zal er veel meer vanzelfsprekend zijn dat daar een vorm van kunst- en cultuureducatie is, in de zin van beeldende kunst, of visualisatie.
Verbeelding	Belevingswereld	Daardoor kun je heel goed aansluiten op de belevingswereld van studenten. Dat is heel positief.

Conceptualisering	Curriculum	We moeten nu cultuureducatie geven dus hoe passen we dat nu eens in het curriculum.
Analyse	Leerlijn	Ik hoop dat het voorstel van het LKCA, dat culturele en creatieve vorming, dat dat wel een plekje gaat krijgen in de toekomst en dat er een soort leerlijn ontstaat vanuit CKV naar dat CCV Vorming
Theorie van Biesta: Drie onderwijsfuncties	Woorden uit de interviews	Citaat
Kwalificatie	Kritische denkvaardigheden	En wat daar uiteindelijk is uitgekomen is dat het zou moeten worden ingezet op kritische denkvaardigheden: je kunnen verplaatsen in iemand anders.
Socialisatie	Dat kunst daar een goeie spiegel voor is	Ik denk dat het ze helpt als persoon om anders over dingen na te denken, anders te kijken naar de wereld om hen heen, dat kunst daar een goeie spiegel voor is.
Subjectivering	Persoonsvorming	Hoe belangrijk dat eigenlijk is voor je persoonsvorming: om meer zelfvertrouwen te krijgen, een beter zelfbeeld maar ook om naar de ander te kijken. Dat je ze even op een andere manier de wereld laat ervaren vind ik heel erg belangrijk.

Vier basisvaardigheden

De vier basisvaardigheden die Van Heusden beschrijft in de theorie 'Cultuur in de Spiegel' worden letterlijk niet genoemd tijdens de interviews. Wel zijn er een aantal woorden en citaten uit de interviews naar voren gekomen die gekoppeld kunnen worden aan de vier basisvaardigheden. Bij de basisvaardigheid *waarneming* heb ik het woord *visualisatie* toegevoegd. De docent geeft in het citaat aan dat cultuureducatie een vorm is van visualisatie of beeldende vorming. Studenten kunnen door gebruik te maken van hun zintuigen cultuur waarnemen. In het citaat laat hij wel doorschemeren dat hij vindt dat het voor een opleiding als mediavormgeving vanzelfsprekender is om cultuureducatie te krijgen dan bij een andere opleiding.

De burgerschapsdocenten hebben het over *aansluiten bij de belevingswereld van de studenten*. Hierin zit een link met de basisvaardigheid *verbeelding*. Door in gesprek te gaan met je studenten kun je als docent proberen aansluiting te vinden. Door te verbeelden stellen we ons in staat dingen en situaties te scheppen en te bedenken en te verduidelijken voor de ander. Als de docenten en studenten elkaar beter willen leren begrijpen is het belangrijk dat ze deze basisvaardigheid inzetten. Vooral voor het ontwikkelen van een visie op cultuuronderwijs is dit een belangrijk proces.

De basisvaardigheid *conceptualisering* gaat over taal en begrippen. Het woord curriculum heb ik hieraan gekoppeld, want het is een abstract begrip. De docent probeert grip te krijgen op het woord cultuureducatie, door het te koppelen aan het abstracte begrip curriculum. Dit is een vorm van

classificeren. Uit mijn eerdere analyses bleek al dat docenten op zoek naar de juiste woorden om een visie op cultuuronderwijs te vormen en überhaupt het woord cultuureducatie te duiden. Dit is een goed voorbeeld van dit interne proces bij docenten.

Een docent heeft het over leerlijnen culturele vorming. Het woord *leerlijn* heb ik gekoppeld aan de basisvaardigheid *analyse*. Binnen deze vaardigheid gaat het om het zoeken naar structuren en modellen. Een leerlijn is een vorm van structuur. De docent probeert verbanden te leggen tussen het vak CKV en CCV, zodat er een leerlijn cultuuronderwijs kan ontstaan voor mbo-studenten. Deze docent is al erg ver in het nadenken over een visie op cultuuronderwijs. Dit concludeer ik, omdat ze gebruik maakt van de laatste basisvaardigheid. Ze ontleedt het begrip cultuuronderwijs door op zoek te gaan naar structuren.

Drie onderwijsfuncties

Binnen de interviews m.b.t. het thema *Visie op cultuuronderwijs* komen alle drie de onderwijsfuncties van Biesta naar voren. De docenten spraken alleen niet over reflectie of over verbale vaardigheden bij de studenten. Het woord *bewustzijn* in combinatie met het woord *cultuur* wordt ook niet genoemd. Het proces van reflectie en welke vaardigheden hierbij nodig zijn, werden wel genoemd. Aan de functie kwalificatie heb ik de woorden *kritische denkvaardigheden* gekoppeld. Binnen deze functie gaat het namelijk om het op doen van verschillende vaardigheden, zodat je de wereld om je heen beter kunt verklaren en bediscussiëren. De docent gaf in het interview aan dat cultuuronderwijs kan bijdragen aan het ontwikkelen van deze vaardigheden bij zijn mbo-studenten.

Aan de functie socialisatie heb ik de woorden *dat kunst daar een goeie spiegel voor is* gekoppeld. De docent ziet in dat kunst als middel kan worden ingezet, zodat studenten met een andere blik leren kijken naar de wereld om hen heen. Aan de functie subjectwording heb ik het woord *persoonsvorming* gekoppeld. Deze docent zei namelijk dat cultuureducatie studenten kan helpen om meer zelfvertrouwen te krijgen en een beter zelfbeeld. De meeste docenten die ik sprak weten dus nog niet goed welke visie zij zelf hebben op cultuuronderwijs, maar uit de interviews blijkt wel dat ze indirect een mix van de drie onderwijsfuncties van Biesta gebruiken om hier over na te denken.

Het ecosysteem

Binnen dit onderzoeksthema zijn er diverse niveaus binnen het ecosysteem actief. Omdat het onderzoeksthema gaat over visievorming speelt het macroniveau een grote rol. Er worden door de docenten en de projectadviseur van het MBO Kennispunt Burgerschap verschillende culturele en sociale ideologieën en concepten over de functie van het onderwijs uitgesproken. Deze beschrijvingen waren onduidelijk en niet concreet. Waarom de docenten cultuuronderwijs belangrijk vinden, bleef vaak onbeantwoord. Omdat de docenten die ik interviewde nog geen concrete visie hebben, kon de visie niet worden geconcretiseerd naar het exoniveau waarin onderwijspraktijk en curricula een rol spelen. Tussen het macroniveau en het exoniveau is er nog weinig verbinding.

Daarnaast werd meerdere keren benadrukt dat de rol van de docenten erg belangrijk is in de visieontwikkeling op cultuuronderwijs. Ook de directrice die ik interviewde legt de verantwoordelijkheid hiervoor bij haar docenten. De relaties tussen bestuur en docenten spelen zich af binnen het mesoniveau. Dit niveau kwam duidelijk naar voren binnen de bespreking van dit onderzoeksthema. Daarnaast deelden twee docenten ook hun persoonlijke ervaringen over hun bezoek aan een museum met studenten. Dit speelt zich af binnen het microniveau. In dit onderzoeksthema zijn dus verschillende niveaus actief, waarin vooral het macroniveau en het mesoniveau naar voren komen. Tussen deze twee niveaus zit een duidelijke wisselwerking, omdat de visieontwikkeling op cultuuronderwijs vooral door docenten wordt gedaan en hier de verantwoordelijkheid wordt neergelegd door het bestuur.

instellingen, zoals musea of theater. Deze excursies worden niet structureel per jaar uitgevoerd, maar worden vaak incidenteel georganiseerd. Kunst en cultuur vindt voornamelijk buitenschools plaats en is vakgericht. Als er al kunst en cultuurvakken worden gegeven is dit gericht om de studenten op te leiden voor hun beroep of vervolgopleiding. De koppeling met burgerschapsonderwijs wordt niet of nauwelijks gemaakt. Een burgerschapsdocent zei:

De vakken die worden gegeven op kunst gebied, zoals drama en beeldend en muziek, waarbij het in het profiel zit is heel erg vak en beroeps gerelateerd. Wat kun je ermee in je beroep? Hoe kijk je naar de doelgroep en hoe speel je daarop in? Het gaat niet over hun eigen culturele of beeldende ontwikkeling.

Daarnaast sprak ik ook een docent die werkt bij de opleiding Pedagogiek. Binnen deze opleiding bieden zij ook het Keuzedeel Expressief Talent aan, aan hun studenten. Ook zij gaf aan dat zelfs binnen deze minor de nadruk wordt gelegd op competenties gerelateerd aan het beroep, maar niet op de persoonsvorming of talentontwikkeling van de studenten. Docent Pedagogiek:

Als je kijkt naar het examen van het keuzedeel moeten ze iets met de doelgroep doen en hier activiteiten mee uitvoeren. Het is wel weer beroep gerelateerd en niet gericht op de persoonsvorming.

Geen vaste structuur

Een andere burgerschapsdocent die ik sprak had al meer de koppeling gemaakt tussen cultuuronderwijs en burgerschapsonderwijs. Hij gaf hierin wel aan dat ook hier nog een vaste structuur mist om het goed te kunnen borgen in het curriculum van de school. Ook deze docent worstelt met de implementatie van cultuuronderwijs in de praktijk. Dit maak ik op uit de woorden *het is nog wat los zand*.

Wij als opleiding hebben geparticipeerd in het Free Future Festival en dat was eigenlijk een mix van cultuur, muziek, poëzie, noem het allemaal maar op, rondom het thema vrijheid en dat hebben wij gekoppeld aan ons burgerschapsprogramma. Maar de verbinding met dat event, in de visie, en in wat wij op de lange termijn met burgerschap willen die is er nog niet zo. Het is nog wat los zand.

Een aantal andere docenten gaven nog aan welke culture projecten er bij hen binnen de school georganiseerd worden. Ook uit dit citaat valt op te maken dat cultuuronderwijs in de praktijk afhangt van docenten die een hart hebben voor kunst en cultuur:

Deze docent heeft een project opgezet en dat is het leerorkest en het leerorkest mag iedereen, of je nu student bent of docent aanschuiven en hier zijn ook andere scholen bij betrokken, het vo komt erbij en het hbo komt erbij. En ook met lokale theatergroepen. Dat de afdeling bouw daar iets voor kan leveren en dat is ook weer heel erg docent gestuurd. Het gaat uit van de docent die dan denkt: hier kan ik op inspelen.

Praktische bezwaren

De projectadviseur van het MBO Kennispunt Burgerschap geeft aan dat docenten ook vaak tegen praktische bezwaren aanlopen:

Wat het soms wel lastig maakt is dat je altijd zit met praktische problemen, zoals: heb ik genoeg tijd om daarheen te gaan? Veel burgerschapsdocenten hebben maar een uurtje in de week om les te geven. Als je dan naar een museum wilt gaan, heb je daar niet genoeg aan. Dan moet je wel ... dan ben je wel afhankelijk van hoeveel ruimte je krijgt om een hele

middag met die studenten op pad te gaan. En ook of je er budget voor hebt... dat is ook nog een ding.

Ze geeft ook aan dat er geen gebrek is aan enthousiaste docenten, maar dat het ook afhangt van de ruimte die ze bijvoorbeeld krijgen van het bestuur en de mogelijkheden die ze zelf zien.

Eén burgerschapsdocent gaf aan dat er voor zijn studenten een vast bedrag per jaar is voor excursies:

Maar bij ons is het zo dat wij verplichte excursies hebben die we vanuit school betalen. Wij hebben daar 50 euro per student per jaar voor die we daarvoor inzetten. We gaan veel naar media tentoonstellingen vanuit de opleiding.

Je moet inderdaad als docent je weg weten te vinden binnen de budgetten van je eigen school.

De MBO Card

Als het om budget gaat m.b.t. kunst en cultuur kan de MBO Card uitkomst bieden. Een docent maakte hier al eens gebruik van om een excursie naar een museum te financieren, maar geeft ook aan dat dit nog niet structureel is:

En tot nu toe zijn wij de enige opleiding die hier ooit iets mee heeft gedaan en dat is dan puur om praktische redenen, omdat we ergens naar toe gingen. Maar dit jaar hebben we daar niks mee gedaan en het jaar daarvoor ook niet.

De andere docenten die ik sprak maakten weinig tot geen gebruik van de MBO Card. Sommige docenten deelden het hun studenten alleen maar mee en anderen plaatsten het in hun nieuwsbrief om er aandacht aan te besteden. De docenten hebben zelf geen idee hoeveel van hun eigen studenten gebruik maken van de MBO Card en weten zelf ook niet goed welke mogelijkheden de MBO Card kan bieden voor docenten. Eén docent vond dat elke student een gratis museumjaarkaart zou moeten krijgen.

Onderzoeksfase 2: Critical Discourse Analyse

Binnen deze onderzoeksfase richt ik mij op de drie niveaus binnen de CDA methode: tekst, de discursieve praktijk en de sociale praktijk. Ik benoem een aantal voorbeelden en citaten vanuit de interviews waarin deze niveaus duidelijk naar voren komen.

Tekst

In het onderstaande citaat komt heel erg vaak het woord *willen* naar voren. De docent geeft aan dat de andere docenten binnen haar team het wel *willen*, maar nog niet goed weten hoe ze cultuuronderwijs in de praktijk kunnen implementeren. Ook worden er veel passieve zinnen gebruikt, zoals: *zouden dat echt willen*. Door het gebruik van passieve zinnen in plaats van directieve zinnen, laat je indirect ook blijken dat je iets nog niet helemaal zeker weet.

Nee ik denk dat we dat best wel meer zouden willen. In ieder geval een aantal opleidingen zouden dat echt wel willen. En als ik kijk naar bijvoorbeeld onze media vormgeving opleiding, ik denk dat die dat best wat meer zouden willen. Die gaan wel naar een museum enzo en die zoeken daar wat dingen in op maar het is niet een structurele uh.... onderdeel van de opleiding.

Ook tijdens de interviews m.b.t. dit onderzoeksthema waren de mbo-professionals erg op zoek naar het vinden van woorden. Dit bleek ook uit de stiltes die vielen of door het gebruiken van opvallende klanken, zoals euh... en ah... De mbo-professionals herformuleerden ook veel hun zin of hielden in

eens op met praten midden in een zin. Hierdoor ontbrak het af en toe aan cohesie en structuur tijdens de interviews. Hieruit kon ik ook opmaken dat de docenten zelf nog niet veel ervaring hadden met cultuuronderwijs in de praktijk en ook niet altijd goed wisten welke docenten er binnen hun school dan wel mee bezig waren.

Discursief

In het onderstaande citaat klinkt veel vertwijfeling door. Ik denk dat de docent twijfelde om te zeggen dat cultuureducatie niet zo hoog op haar prioriteitenlijstje staat. Ze liet viel stiltes vallen tijdens het interview en was veel op zoek naar de juiste woorden.

Als ik dat in combinatie met de opleiding zou kunnen doen dan zou ik dat best wel goed vinden. Zou ik ook wel heel erg leuk vinden... je krijgt natuurlijk wel eens ideeën van het Rijksmuseum bijvoorbeeld aangereikt. Dat is ook heel erg leuk. Uhm.. maar dan moet je het meer in de combinatie zoeken...Ja..nou.. Het staat niet zo hoog op mijn prioriteitenlijst zodat ik denk: wat gaan we nou meteen voor aan de gang.

Binnen dit onderzoeksthema werden er een aantal praktijkvoorbeelden gegeven van culturele projecten binnen school. Tijdens de beschrijving hiervan werd alleen dagelijks taalgebruik gebruikt. Niemand verschuilde zich achter beleidstermen of ingewikkeld vakjargon.

Sociaal

In het volgende citaat klinkt een vorm van hiërarchie door. De docent ging er vanzelfsprekend vanuit dat zijn studenten het bezoek aan het museum leuk zouden vinden. Zijn bewering was gestoeld op een suggestieve aanname: 'Naar het Escher Museum. Dat vond ik zelf dus heel erg tegenvallen omdat de studenten zo klaar waren. Ik dacht: jullie zijn media vormgevers, jullie vinden dit leuk.' Hij kon vervolgens niet goed onder woorden brengen, waarom de studenten het bezoek niet leuk vonden. Hieruit maak ik op dat hij misschien niet goed heeft nagedacht over de manier waarop hij zijn studenten kon inspireren of kon aansluiten bij hun belevingswereld. Uit dit citaat blijkt ook dat sommige docenten het lastig vinden om een excursie naar een culturele instelling betekenisvol te maken voor hun studenten.

Onderzoeksfase 3: Koppeling met de theorie

In deze onderzoeksfase koppel ik de theorieën van van Heusden en de theorie van Biesta aan het thema *Cultuuronderwijs in de praktijk*. Wat zeggen de mbo-professionals bijvoorbeeld direct of indirect over de vier culturele basisvaardigheden (van Heusden) of over de drie onderwijsfuncties (Biesta)? Hoe staat dit in verhouding tot dit thema? In de onderstaande tabel koppel ik woorden en citaten uit de interviews aan de theorieën. Soms kan het ook zijn dat ik geen koppeling kan maken met de theorieën. Onderaan de tabel licht ik mijn keuzes toe.

Theorie van van Heusden: Vier basisvaardigheden	Woorden uit de interviews	Citaat
Waarneming	Kijken	Ze gaan niet naar een museum of vanuit een kunstwerk kijken of andere dingen beleven
Verbeelding	Muziek en poëzie	Wij hebben als opleiding geparticipeerd in het Free Future festival en dat was eigenlijk een mix van cultuur, muziek, poëzie noem het

		allemaal maar op rondom het thema vrijheid
Conceptualisering	x	x
Analyse	X	X
Theorie van Biesta: Drie onderwijsfuncties	Woorden uit de interviews	Citaat
Kwalificatie	Beroepsgerelateerd	De vakken die worden gegeven op kunst gebied, zoals drama en beeldend en muziek, waarbij het in het profiel zit (het KD) is heel erg vak en beroepsgerelateerd.
Socialisatie	x	X
Subjectivering	X	X

Vier basisvaardigheden

Vanuit de vier basisvaardigheden van Van Heusden heb ik twee koppelingen kunnen maken. De basisvaardigheid *waarnemen* heb ik gekoppeld aan het woord *kijken*. Uit het citaat van de docent blijkt heel duidelijk dat binnen zijn mbo-school de studenten geen kunst- en cultuurlessen krijgen aangereikt die de zintuigen prikkelen. Aan de basisvaardigheid *verbeelding* heb ik de woorden *muziek en poëzie* gekoppeld. Door middel van het maken van muziek of poëzie kunnen studenten hun eigen verbeelding construeren en hiermee experimenteren. De docent geeft in het citaat aan dat de studenten binnen zijn mbo-school wel kunst- en cultuurlessen krijgen aangeboden. Dit heeft hij samen met zijn docententeam in een festivalvorm neergezet met als overkoepelend thema vrijheid. Deze mbo-school is aan het ontdekken en experimenteren met cultuuronderwijs. Ze zitten op dit moment op het niveau van de culturele basisvaardigheid *verbeelding*. Ze kunnen zich nog verder ontwikkelen bekwamen in de basisvaardigheden conceptualisering en analyse.

De kolommen m.b.t. conceptualisering en analyse heb ik leeg gelaten. Uit de interviews kon ik geen woorden of citaten destilleren die ik aan deze twee basisvaardigheden kon koppelen. De docenten van de mbo-scholen die ik heb geïnterviewd zijn nog niet zo ver dat ze cultuuronderwijs binnen deze twee niveaus aan hun studenten kunnen aanbieden. Hieruit blijkt dus dat mbo-scholen m.b.t. cultuuronderwijs in de praktijk nog echt in een beginfase verkeren.

Drie onderwijsfuncties

De drie onderwijsfuncties van Biesta komen binnen dit onderzoeksthema niet allemaal naar voren. Ik kon wel aan alle drie de functies een woord en citaat koppelen, omdat er één docent was die hier over nagedacht had. Aan de functie *kwalificatie* heb ik het woord *beroepsgerelateerd* gekoppeld. De vakken die bij haar op school worden gedoceerd, zijn er allemaal op gericht dat studenten zich verder bekwamen in hun vak, opleiding en beroep. Het gaat om het aanleren van artistieke vaardigheden die de studenten kunnen inzetten tijdens het werken met verschillende doelgroepen. Dit zijn voornamelijk studenten die binnen het profiel Zorg & Welzijn of Pedagogiek studeren. Aan de functies *socialisatie* en *subjectivering* heb ik geen woorden of citaten kunnen koppelen. De docenten gaven in de interviews allemaal aan dat er binnen de cultuurlessen in het mbo de persoonlijke en eigen culturele ontwikkeling van studenten niet of nauwelijks wordt gestimuleerd. Een docent gaf aan dat binnen het keuzedeel Expressief Talent alleen de focus wordt gelegd op het beroep en het aanleren van vaardigheden. Er is binnen het keuzedeel weinig ruimte voor eigen culturele of persoonlijke vorming van studenten. Er is binnen dit onderzoeksthema geen goede balans tussen de

drie onderwijsfuncties van Biesta. In de praktijk is het cultuuronderwijs dus erg gericht op kwalificatie en beroepsgerelateerde competenties.

Het ecosysteem

Dit onderzoeksthema speelt zich hier heel duidelijk af binnen het exoniveau. Onderwijspraktijken en leerverwachtingen spelen hierin een rol. Het macroniveau komt hier niet of nauwelijks aan bod, omdat de docenten het lastig vinden om te onderbouwen waarom ze cultuuronderwijs belangrijk vinden voor hun studenten. De onderbouwing voor cultuuronderwijs is nu alleen gebaseerd op het ontwikkelen van vaardigheden en competenties voor het beroep. Een duidelijke visie ontbreekt dus. Ook is het cultuuronderwijs niet vastgelegd binnen beleid of leerplannen. Ook binnen dit onderzoeksthema is er geen of nauwelijks verbinding tussen het macroniveau en het exoniveau. De visie en de praktijk sluiten niet goed op elkaar aan, omdat er nog te weinig is nagedacht over de waarom vraag. Ook de relatie tussen docent en student komt binnen dit onderzoeksthema naar voren (het mesoniveau). Sommige docenten geven aan het lastig te vinden om een museumbezoek waardevol te maken voor hun studenten. Ze missen de kennis en vaardigheden om dit te doen. Er is vanuit dit mesoniveau ook geen verbinding met het exoniveau, waarin professionele ontwikkeling een rol speelt.

4.3 Verbinding met de culturele sector

Het derde thema binnen dit hoofdstuk heeft betrekking op de samenwerkingen met culturele instellingen die de geïnterviewden eventueel hebben. Dit thema is een vervolg op het vorige thema. Maken de onderwijsinstellingen gebruik van samenwerkingen met de culturele sector om cultuuronderwijs in de praktijk te implementeren? En hoe ziet zo'n samenwerking er eventueel uit?

Onderzoeksfase 1: Coderen en verbinden

De woorden die het meeste opvallen uit de inhoudelijke analyse en die betrekking hebben op dit thema zijn: elkaar (6x), studenten (5x), gesprek (4x), culturele (4x), samenwerking (3x), mensen (3x), cultuur (3x), stageplekken (2x). De docenten die ik sprak gaven aan dat er weinig tot geen structurele samenwerkingen zijn tussen hun onderwijsinstellingen en culturele organisaties. Een aantal docenten gaven aan dat het wel belangrijk is om dit met *elkaar* te doen en hierover het *gesprek* aan te gaan. Daarom worden deze woorden wat vaker gebruikt in de citaten van de interviews. De docenten staan open voor een *samenwerking*, maar zijn er vaak voor henzelf nog niet uit wat zo'n samenwerking zou kunnen opleveren. Dit heeft ook te maken met een gebrek aan visievorming met betrekking tot dit thema.

Stageplekken

Een docent gaf aan samenwerkingen te hebben met culturele instellingen, maar dit was alleen vanwege stageplekken voor zijn studenten:

Wij leiden ook op voor de culturele sector. Dus wij werken daar mee samen maar het is niet zo dat cultuurbedrijven die verbonden zijn aan de opleiding omdat ze stageplekken bieden of

zo dan zeggen tegen de school: als je in de buurt bent kom dan vooral even langs met je groenopleiding of je zorgopleiding want zo werken ze helaas niet. Die samenwerking spitst zich echt toe op wat moet je kunnen en kennen als student om te werken in de culturele sector in dit specifieke beroep. Dat is die samenwerking.

Deze samenwerkingen gaan dus niet verder dan het aanbieden van stageplekken, terwijl er misschien wel meer uit de samenwerking gehaald kan worden.

Samenwerkingen

Eén docent van een mbo-school is al erg vooruitstrevend bezig op het gebied van samenwerkingen met culturele instellingen. Samen met culturele stakeholders uit zijn regio wil hij een visie opstellen met betrekking tot burgerschapsonderwijs binnen zijn mbo-school. Deze stakeholders kunnen bijvoorbeeld poppodia of kunstenaars collectieven zijn. Hierin wil hij ook een belangrijke verbinding leggen met kunst- en cultuureducatie. Hij geeft ook aan dat uit deze samenwerkingen een netwerk kan ontstaan waarin er een uitwisseling en kennisdeling ontstaat tussen de mbo-school en de culturele stakeholders. Hij geeft wel aan dat deze beweging buiten de school de nodige energie vergt van docenten: 'Ja, hoe kan ik nou uh.. gebruik maken van aanbod op het gebied van kunst en cultuur. Dus het vraagt nogal wat van ons om die beweging te stimuleren'.

Hij ziet samenwerkingen met culturele stakeholders uit de regio ook als een belangrijke taak voor de onderwijsinstelling waar hij voor werkt. Hij geeft aan dat je door middel van het aangaan van structurele samenwerkingen de studenten ook leert kennis maken met een culturele wereld buiten hun school.

Vaak zijn het ook werelden die studenten niet zo goed kennen. En waar ze vanuit huis uit niet mee in aanraking komen. Ik bedoel ik denk dat er heel veel studenten in het mbo echt nog nooit in het theater zijn geweest ofzo. En dat hoeft ook helemaal niet maar als mbo kan je daar wel een functie in hebben om een soort springplank te zijn voor hoe laat je mensen nu kennismaken met iets dat ze eigenlijk nog niet kennen.

Een andere burgerschapsdocent ziet ook kansen voor een samenwerking: 'Het is nog wel de bedoeling om meer met het Amphion in contact te gaan op het gebied van kunst en cultuur, maar door corona zit dat er nog niet helemaal in. Daar ligt nog wel een kans.' Ze ziet dus wel kansen, maar ze vindt het vervolgens moeilijk aan te geven wie er binnen haar onderwijsinstelling die kans moet pakken en moet uitwerken. Een andere docent geeft aan dat een samenwerking *wel heel erg mooi zou zijn*, omdat er door middel van kunst een ander gesprek kan plaatsvinden tussen docent en student:

Die samenwerking met musea zal wel heel erg mooi zijn, dat je het dan vanuit het onderwerp het gesprek aan gaat met elkaar. Je kijkt ergens naar met elkaar, maar je gaat een ander gesprek aan. Dan heb je via zo'n gekke tentoonstelling een heel goed gesprek met elkaar. Zo zou ik het inzetten eerlijk gezegd.

Ze geeft aan dat kunst en cultuur heel goed als middel kunnen worden ingezet om thematisch binnen een school te werken. Een andere docent burgerschap is samen met haar docententeam naar het Centraal Museum in Utrecht geweest. Hier kreeg ze, door middel van een voorstelling, handvatten aangereikt om met haar studenten naar een museum te kunnen gaan:

We zijn ook een keer in uhm (stilte) Utrecht geweest om daar *Wat zie ik* te doen bij uhm (denkt na) Stedelijk museum in Utrecht (?) Zou dat kunnen? En dat was ook speciaal een voorstelling voor burgerschapsdocenten, een programma om te kijken van: hoe eh als je naar een eh museum gaat hoe pak je dat dan aan en hoe gebruik je dat in je lessen. Dus we

proberen nog wel een beetje maar het is vooral op eigen initiatief. Daarom deden wij dat ook met een groep docenten om van daaruit te kijken: is dit ook iets wat je met studenten zou kunnen en willen doen?

Uiteindelijk gaf ze aan dat er in de praktijk niks meer met de kennis is gedaan die ze hier hebben opgedaan. Door corona kwam het allemaal stil te liggen. Ze geeft aan dat het alsnog misschien later wordt opgepakt.

Onderzoeksfase 2: Critical Discourse Analyse

Binnen deze onderzoeksfase richt ik mij op de drie niveaus binnen de CDA methode: tekst, de discursieve praktijk en de sociale praktijk. Ik benoem een aantal voorbeelden en citaten vanuit de interviews waarin deze niveaus duidelijk naar voren komen.

Tekst

In het volgende citaat komt naar voren dat de docent wel de intentie heeft om contact op te nemen met de Gruitpoort, maar het nog niet helemaal zeker weet. Dat komt tot uiting door de woorden: *het is nog wel de bedoeling...* Docent burgerschap: 'Het is nog wel de bedoeling om meer met de Gruitpoort in contact te gaan op het gebied van kunst en cultuur, maar door corona zit dat er nog niet helemaal in. Daar ligt nog wel een kans.' Ze geeft aan hier wel kansen in te zien, maar maakt vervolgens ook niet duidelijk welke kansen. Dit komt ook naar voren bij de interviews met de andere docenten. Ze zien veel kansen voor samenwerking met culturele instellingen, maar wat de meerwaarde dan zou kunnen zijn is voor hen vaak nog onduidelijk.

Discursief

Binnen het volgende citaat verwijst de docent naar *cultuurinstellingen*. Hij heeft samen met zijn docententeam de ambitie om een visie te vormen op burgerschapsonderwijs samen met partners uit de omgeving: 'Wie wil je eigenlijk aan laten haken om te participeren in die visievorming. En dat zouden ook zomaar cultuurinstellingen kunnen zijn zodat het echt iets wordt, ja, vanuit een soort regionaal netwerk.' Hij verwijst ook naar een *regionaal netwerk*. Alleen kan hij tijdens het interview nog niet goed onder woorden brengen wat hij bedoelt met een regionaal netwerk. Uit dit citaat blijkt dus dat hij hier nog verder over na moet denken. Zijn verwijzingen in de tekst naar culturele instellingen en het regionaal netwerk zijn impliciet, omdat hij het nog niet goed kan verduidelijken. Dit blijkt ook uit de woorden *soort en zomaar*.

In het volgende citaat wordt er door hem ook impliciet verwezen naar *mensen* uit de culturele sector. Hiermee bedoelt hij waarschijnlijk artiesten die een voorbeeldfunctie kunnen vervullen voor mbo-studenten:

Maar het zijn dus wel mensen die zich verhouden tot het culturele domein en daar ook wel een bepaalde bekendheid in hebben en die daarin wel een voorbeeldrol in kunnen spelen. En die daar ook de dialoog met de studenten aan kan zwingelen.

Sociaal

In het volgende citaat komt een soort denkbeeld of wens naar voren. De docent laat blijken dat hij het jammer vindt dat cultuurbedrijven geen initiatief tonen voor een samenwerking, ook al biedt de mbo-school wel stageplekken aan voor deze cultuurbedrijven. Dit maak ik op uit de woorden: *want zo werken we helaas niet*. Vervolgens zei de docent in het interview niet dat zij als mbo-school ook het initiatief kunnen nemen.

Dus wij werken daar mee samen maar het is niet zo dat cultuurbedrijven die verbonden zijn aan de opleiding omdat ze stageplekken bieden of zo dan zeggen tegen de school: als je in de buurt bent kom dan vooral even langs met je groenopleiding, want zo werken ze helaas niet.

Onderzoeksfase 3: Koppeling met de theorie

In deze onderzoeksfase koppel ik de theorieën van van Heusden en de theorie van Biesta aan het thema *Verbinding met de cultuursector*. Wat zeggen de mbo-professionals bijvoorbeeld direct of indirect over de vier culturele basisvaardigheden (van Heusden) of over de drie onderwijsfuncties (Biesta)? Hoe staat dit in verhouding tot dit thema? In de onderstaande tabel koppel ik woorden en citaten uit de interviews aan de theorieën. Soms kan het ook zijn dat ik geen koppeling kan maken met de theorieën. Onderaan de tabel licht ik mijn keuzes toe

Theorie van van Heusden: Vier basisvaardigheden	Woorden uit de interviews	Citaat
Waarneming	X	x
Verbeelding	Museum	En dat was ook speciaal een voorstelling voor burgerschapsdocenten, een programma om te kijken van: hoe eh als je naar een eh museum gaat hoe pak je dat dan aan en hoe gebruik je dat in je lessen.
Conceptualisering	Netwerk	En dat zouden ook zomaar cultuurinstellingen kunnen zijn zodat het echt iets wordt, ja, vanuit een soort regionaal netwerk.
Analyse	X	X
Theorie van Biesta: Drie onderwijsfuncties	Woorden uit de interviews	Citaat
Kwalificatie	Wat je moet kunnen en kennen	Die samenwerking spitst zich echt toe op wat moet je kunnen en kennen als student om te werken in de culturele sector in dit specifieke beroep
Socialisatie	Werelden	Vaak zijn het ook werelden die studenten niet zo goed kennen. En waar ze vanuit huis uit niet mee in aanraking komen. Ik bedoel ik denk dat er heel veel studenten in het mbo echt nog nooit in het theater zijn geweest ofzo
Subjectivering	Gesprek	Die samenwerking met musea zal wel heel erg mooi zijn, dat je het dan vanuit het onderwerp het gesprek aan gaat met elkaar.

Vier basisvaardigheden

Het is ingewikkeld om vanuit de vier basisvaardigheden van Van Heusden een koppeling te maken met het onderzoeksthema *Verbinding met de cultuursector*. Dit komt, omdat veel mbo-scholen geen samenwerkingen of verbindingen hebben met de cultuursector. Ze zien wel kansen, maar kunnen niet beschrijven wat de meerwaarde van deze samenwerking dan zou kunnen zijn voor hen. Vanuit de basisvaardigheden *verbeelding* en *conceptualisering* heb ik wel een koppeling kunnen maken met woorden en citaten uit de interviews. Basisvaardigheid *verbeelding* heb ik gekoppeld aan het woord *museum*. Docenten burgerschap zijn zelf naar een museum geweest om les te krijgen over

betekenisvolle museumbezoeken met studenten. Door dit als docent aan je studenten aan te kunnen bieden, prikkel je hun verbeelding. De basisvaardigheid *conceptualisering* heb ik gekoppeld aan het woord *netwerk*. De docent die ik sprak heeft een idee op welke manier hij met culturele instellingen kan samenwerken. Hij heeft de wens om een soort regionaal netwerk op te richten. Zijn ideeën heeft hij in een concept gevormd. Hij vormt het idee door het abstracte begrip netwerk te gebruiken.

Drie onderwijsfuncties

De drie onderwijsfuncties van Biesta kunnen wel goed worden toegepast binnen dit onderzoeksthema. Vanuit de functie *kwalficatie* heb ik de woorden *wat je moet kunnen en kennen* gekoppeld. Eén docent ziet een samenwerking met een culturele instelling namelijk als iets zakelijks. Een samenwerking met een culturele instelling wordt volgens hem gemaakt om studenten kennis en kunde bij te brengen. De samenwerking is erop gericht om de student verder te bekwaamen in zijn toekomstig beroep. Vanuit de functie *socialisatie* heb ik de woorden *werelden* verbonden. Een docent gaf aan dat het de opdracht van een mbo-school is om studenten met theater in aanraking te laten komen. Hij geeft aan dat studenten hierdoor met andere werelden in contact komen, vooral omdat mbo-studenten zelf niet snel naar het theater gaan. Vanuit de functie *subjectivering* heb ik het woord *gesprek* gekoppeld. Een docent geeft aan dat een samenwerking met een museum ervoor kan zorgen dat er, door middel van kunst, tussen docenten en studenten persoonlijke gesprekken gevoerd kunnen worden. Door de koppeling te maken tussen dit onderzoeksthema en de drie functies van Biesta blijkt dat docenten verschillend denken over samenwerkingen met de culturele sector. Vooral over waar de nadruk binnen deze samenwerkingen moet liggen zijn meningsverschillen.

Het ecosysteem

In dit onderzoeksthema is vooral het mesoniveau actief. De verschillende relaties tussen docenten, studenten en stakeholders staan hierin centraal. Docenten spreken vooral over hun relatie met de studenten en culturele instellingen. Door middel van een museumbezoek kunnen er bijvoorbeeld persoonlijke gesprekken ontstaan tussen docenten en studenten. De docenten zien samenwerkingen met de culturele sector wel zitten, maar weten door een gebrek aan visievorming niet goed hoe die samenwerking er dan uit moet zien. Samenwerkingen zijn niet vastgelegd in onderwijscurricula of leerplannen. Hierdoor is er weinig wisselwerking met het exoniveau en het macroniveau. Eén docent geeft wel aan dat het de opdracht van een mbo-school is om studenten in aanraking te laten komen met kunst en cultuur. Hier komt het macroniveau en het exoniveau wel naar voren.

H5

Deel II: Analyse van de interviews

In dit hoofdstuk staan de analyse van de interviews met mbo-professionals weer centraal. Ik richt mij binnen deze analyse op de thema's: visie op burgerschapsonderwijs en burgerschapsonderwijs in de praktijk. Hebben de mbo-professionals een visie op burgerschapsonderwijs? Zo ja, wat houdt deze visie dan in? Hoe ziet het vak burgerschap eruit binnen de school? Wat wordt er allemaal georganiseerd en worden de studenten hierin ook betrokken? Zoals ik al bij de beschrijving van de onderzoeksmethode heb aangegeven zijn deze twee thema's voortgekomen uit de analyse van de interviews. In dit hoofdstuk komen alle drie de onderzoeksfases per thema weer aan bod.

5.1 Visie op burgerschapsonderwijs

Dit thema komt voort uit de inhoudelijke analyses van de interviews. Omdat ik mij binnen dit onderzoek richt op de ontwikkeling van cultuureducatie binnen het vak burgerschap, was het evident dat ik de docenten burgerschap die ik interviewde vroeg naar hun visie op het vak burgerschap. Daarnaast behandel ik binnen dit thema ook op welke manier de docenten burgerschap een visie ontwikkeld hebben. Hoe hebben ze dit aangepakt en wie waren hierin betrokken? Ook de MBO Raad en het Kennispunt Burgerschap heb ik bevestigd over hun visie op burgerschapsonderwijs.

Onderzoeksfase 1: coderen en verbinden

De woorden die het meeste opvallen uit de inhoudelijke analyse en die betrekking hebben op dit thema zijn: burgerschap (29x), visie (26x), studenten (12x), docenten (11x), school (9x), ontwikkelen (8x), opleiding (8x), kwalificatie (6x), burgerschapsagenda, werkveld en curriculum (4x). De woorden burgerschap en visie worden natuurlijk veel genoemd binnen dit thema, omdat hier de interviewvragen over gingen. Het valt wel op dat het woord *studenten* ook veel genoemd wordt. De docenten gaven namelijk aan dat zij het belangrijk vinden dat de visie op burgerschap aansluit bij de culturele diversiteit van hun studenten. Een aantal mbo-scholen heeft zelfs een visie ontwikkeld in

samenwerking met de studenten en docenten. Hierdoor komt het woord 'ontwikkelen' ook vaak naar voren tijdens de interviews. Veel mbo-scholen zitten namelijk nog volop in het proces om een visie op burgerschap te ontwikkelen.

Een visie moet passen binnen de *opleiding* en het *curriculum* van de school. Hierdoor zijn deze twee woorden ook regelmatig genoemd. Ook het woord *werkveld* komt naar voren tijdens de analyse. Een mbo-school wil namelijk ook een visie ontwikkelen in samenwerking met het werkveld en de arbeidsmarkt waar studenten zich in begeven. Het vak burgerschap is onderdeel van de drievoudige kwalificatie binnen het mbo. Het woord *kwalificatie* werd daarom ook geregeld genoemd in combinatie met het woord *burgerschapsagenda*. Deze agenda kan zorgen voor een kader tijdens het ontwikkelen van een visie op burgerschap.

Visie ontwikkeling in samenwerking met stakeholders

Een docent burgerschap die ik sprak richt zich binnen het ontwikkelen van een visie op burgerschapsonderwijs ook buiten zijn school. Bij het ontwikkelen van een visie wil hij ook, naast het docententeam, het werkveld en de arbeidsmarkt in de regio betrekken:

En daarbij proberen wij die driehoek tussen werkveld, school en student te verstevigen. Dus je bent niet alleen maar burger op school maar zeker ook thuis, in de wijk en op je werk, en uh, dat is echt wel een heel belangrijk element van die visie dat het niet alleen maar iets is wat je op school doet.

Bij het ontwikkelen van deze visie houdt hij rekening met de persoonlijke voorkeuren van zijn studenten:

Waar wij naartoe willen ontwikkelen is dat wij veel meer een op-maat-programma voor studenten willen gaan aanbieden. Dus dat studenten ongeacht welke opleiding ze doen, eigenlijk zelf een keuze kunnen gaan maken in: hoe ga ik nu mijn burgerschap programma vormgeven.

Hij houdt dus echt rekening met de persoonlijke behoeftes en belevingswereld van zijn studenten. Op dit moment zijn ze een kalender aan het ontwikkelen, samen met stakeholders uit de regio, om het burgerschapsprogramma verder vorm te geven. Dit moet ook een stimulans zijn voor studenten om buiten hun eigen schoolomgeving gebruik te kunnen maken van faciliteiten die de stad biedt. Dit is een hele mooi manier om een visie te ontwikkelen. Door in te zetten op een brede oriëntatie en samenwerking met stakeholders uit de omgeving om een burgerschapsprogramma op te zetten, kunnen studenten kiezen wat bij hun persoonlijke behoeftes past.

Visieontwikkeling in samenwerking met studenten

Een visie ontwikkelen m.b.t. burgerschap kan ook worden gedaan in samenwerking met studenten. Op de mbo-school van een burgerschapsdocent die ik sprak heeft de werkgroep burgerschap verschillende studentenarena's georganiseerd om de belangrijkste thema's rondom burgerschap bij de studenten op te halen. De input vanuit deze studentenarena's hebben ze gebruikt om een visie op burgerschap te ontwikkelen:

Door het in kleine arena's gedaan te hebben met die groepen, waarbij ze studenten hadden uitgezocht die vertrouwd waren met elkaar, dus die ook een keer een ander onderwerp konden aansnijden, is wel diepgang gekomen in de visie.

De docent gaf in de interviews aan deze werkwijze gezorgd heeft voor aanscherping in de visie. De visie is hierdoor niet meer alleen van het docententeam, maar ook van de studenten. Het thema wat door de studenten het meest werd ingebracht was het pesten binnen de school. Naar aanleiding van dit geluid heeft het docententeam meer focus aangebracht op dit thema binnen het

burgerschapsprogramma. Een andere docent gaf heel terecht aan dat wel belangrijk is om rekening te houden met de diversiteit aan studenten als je samen met hen een visie ontwikkeld op burgerschapsonderwijs:

Ik denk wel dat je bij studenten rekening moet houden met de diversiteit die je daar hebt. Dat verschilt per opleiding. Je kan vanuit het bestuur een algemene visie hebben die de clusters weer gaan onderverdelen in iets specifiekers. Zoals bijvoorbeeld bij creatieve industrie net iets andere behoefte is dan bij zorg. Dan zou je kunnen zeggen dat die clusters in gesprek kunnen gaan met studenten om de visie dermate aan te scherpen voor de clusters. Onze dansers zijn echt met hele andere dingen bezig en zullen hele andere dingen krijgen dan onze beveiligers krijgen. Visie moet passen bij de cultuur van de opleiding en de studenten. Ik denk dat het zeer verstandig is dat studenten in bepaalde mate invloed krijgen op hun eigen onderwijs.

Er moet bij het ontwikkelen van een visie op burgerschap dus ook rekening worden gehouden met de verschillende culturen van de opleidingen en de studenten.

Geen draagvlak

Een docent burgerschap vertelde dat zij burgerschapsdagen had georganiseerd met de andere docenten burgerschap. Deze visie heeft zij uiteindelijk gedeeld met het bestuur van de school. Ze gaf in het interview aan dat de visie helaas nog niet door iedereen binnen de school gedragen wordt. Door corona konden ze geen vervolgdagen organiseren om de visie ook te bespreken met andere docenten. Een andere docent burgerschap loopt hier ook tegen aan. Binnen zijn mbo-school is wel een document voor handen waarin een visie staat beschreven, maar deze visie is letterlijk overgenomen uit de burgerschapsagenda. Hij wist niet dat dit document bestond tot dat een bestuurder hem hier op wees. Deze visie leeft dan ook niet binnen het docententeam. Dat blijkt uit het volgende citaat:

Ik ken hem niet en daarmee heel veel burgerschapsdocenten niet denk ik. Ik snap dat binnen alle verschillende opleidingen een breed gedragen visie lastig is, maar een richting, een houding een soort prioriteit geven is belangrijk. Daar vandaan zou het moeten beginnen.

Hij geeft dus wel aan dat het ontwikkelen van een visie belangrijk is. Daarnaast weet hij ook niet goed welke docenten burgerschap er nog meer binnen zijn school werken. Hier heeft hij dan ook geen contact mee. 'Ik denk dat de ontwikkeling moet gaan richting het breed dragen van burgerschap. Ik denk dat je moet beginnen om de docenten burgerschap om de tafel te krijgen'. Hij gaf aan dat hij binnenkort probeert om alle docenten burgerschap samen te brengen in een netwerk. Dit licht ik verderop in het onderzoek verder toe.

Burgerschap als verplicht vak, maar meer ook niet

Zoals ik al eerder beschreef is burgerschap een verplicht onderdeel voor mbo-scholen. Deze docent geeft aan dat het ontwikkelen van een visie op burgerschap afhankelijk is van de docenten en de opleiding waarbinnen dit vak gegeven wordt. Zij hebben daarnaast geen visie ontwikkeld op dit vak:

Elke opleiding geeft een draai aan zijn eigen curriculum. En elk jaar wordt het curriculum weer herzien, voor het volgende cohort. Dus het is heel erg afhankelijk van welke docenten er zijn en of dat de opleiding goed in zijn vel zit wil dat een goede plek krijgen. Voor de rest is daar geen visie over. Ja, da het gegeven moet worden, dat het verplicht is gesteld voor je diploma. Als je het vak niet hebt afgerond, krijg je geen diploma.

MBO Kennispunt Burgerschap

De projectadviseur van het MBO Kennispunt Burgerschap geeft aan dat ze proberen om mbo-scholen te verleiden tot het ontwikkelen van een visie. Het is namelijk voor mbo-scholen niet verplicht om een visie op burgerschapsonderwijs te ontwikkelen. De projectadviseur van het Kennispunt zegt hierover:

Het is ook een beetje de spanningsboog tussen dat er de wens is om meer te doen aan burgerschap en om dit meer te verankeren, maar dat er aan de andere kant de wens is om dit aan de scholen over te laten en dat ze dit zelf invullen.

De projectadviseur geeft aan dat het MBO Kennispunt de wens heeft om hier dus meer regie in te voeren, maar aan de andere kant begrijpen zij ook goed dat dit vanuit de mbo-scholen zelf moet komen. Om dit proces te stimuleren heeft het MBO Kennispunt verschillende instrumenten ontwikkeld. Deze instrumenten moeten burgerschapsdocenten helpen met het ontwikkelen van een visie:

We hebben bijvoorbeeld een curriculumplanner gemaakt. Curriculum planner burgerschap, waarin het eerste onderdeel is: kijk naar de visie van je school en als je die nog hebt dan hebben we een aantal vragen in een matrix: waar zou je over na kunnen denken? Wat je belangrijk vindt bijvoorbeeld? We hebben een gespreksinstrument: een goed gesprek over burgerschap, wat ook gericht is op een stapje daarvoor: dat je gewoon eens met collega's gaat praten: wat vinden wij nu belangrijk voor onze studenten, buiten dat ze een vak leren om.

De projectadviseur geeft aan dat ze niet goed weet hoeveel er gebruik wordt gemaakt van deze instrumenten. Dat monitoren ze namelijk niet. Ze geeft aan dat ze soms het gevoel heeft dat ze echt in de haarvaten van een aantal mbo-scholen zit, maar vaak ook niet. Dan spreekt ze weer met een burgerschapsdocent die nog nooit van hen gehoord heeft. Daarnaast gaat ze ook in gesprek met mbo-scholen die al wel een visie hebben op burgerschapsonderwijs:

We praten natuurlijk ook met scholen die wel een visie hebben ontwikkeld of die daar mee bezig zijn. Die proberen we dan ook weer te delen met andere scholen, omdat het soms ook helpt om te zien hoe een andere school zijn visie heeft vorm gegeven en hoe ze tot die visie zijn gekomen.

Door middel van deze instrumenten en door kennisdeling probeert het MBO Kennispunt een rol aan te nemen binnen de dynamiek van de mbo-sector. De projectadviseur geeft aan dat ze als MBO Kennispunt zelf geen visie hebben op burgerschapsonderwijs, maar dat dit ook niet hun rol is:

Als kennispunt hebben we dus niet echt een mening, maar moeten we verleiden en proberen te inspireren en kennis te delen, maar het idee is natuurlijk vanuit ons ook dat je burgerschap niet dat kan je niet doen in één uurtje in de week. Je moet als school nadenken over hoe je dat breder wilt inzetten.

De MBO Raad

De woordvoerder van de MBO Raad geeft in het interview aan dat burgerschapsonderwijs minder aandacht krijgt dan de twee andere kwalificaties (opleiden voor een vak en opleiden voor een vervolgopleiding) waar de mbo-sector studenten voor moet opleiden:

Op de een of andere manier zijn er voor die eerste twee kwalificaties heel veel aandacht en dat is ook heel goed gekaderd en geborgd. We hebben het met zijn allen over doelmatigheid, efficiënt opleiden en voldoende leerbanen en stageplekken. Dus eigenlijk De corebusiness

van scholen ligt met name op dat vlak, terwijl burgerschap ook een heel belangrijk onderdeel is van die drievoudige kwalificatie. Ook op je diploma als student staat dat je voldoet aan de burgerschapseisen die worden gesteld.

De woordvoerder vertelt dat de besturen van de mbo-scholen aangeven dat er vanuit de overheid een groot beroep op de mbo-sector wordt gedaan. Ze geeft aan dat door maatschappelijke ontwikkelingen het belang van het vak burgerschap snel veranderd. Er worden veel opdrachten bij de mbo-scholen neergelegd en de besturen geven aan dit niet allemaal te kunnen implementeren in het onderwijs. De mbo-scholen moeten aandacht besteden aan allerlei onderwerpen, van gezond leven tot radicalisering. De woordvoerder geeft aan dat deze onderwerpen op een gegeven moment allemaal werden ondergebracht bij het vak burgerschap. Toch moeten besturen hierin mee bewegen. De woordvoerder vertelt over de manier waarop ze dit proces als MBO Raad hebben proberen in te kaderen:

Dus op een gegeven moment ontstond er bij ons wel het idee van: hier moeten we beter kaderen. Waar gaat het nou over, burgerschap? En wat zijn nou de dimensies waarbinnen je iets kunt als school? Binnen je beroepsgerichte lessen, maar ook binnen burgerschapslessen. Zo is de burgerschapsagenda ontstaan.

Ook de MBO Raad is dus zoekende in de manier waarop burgerschapsonderwijs kan worden ingericht. Door het maken van de burgerschapsagenda hebben ze geprobeerd alle onderwerpen waar de overheid mee kwam meer in te kaderen. Op dit moment wordt de werking van de burgerschapsagenda onderzocht. Over de resultaten van dit onderzoek kon de woordvoerder helaas nog niks zeggen. Wel benadrukt ze dat de MBO Raad burgerschap erg belangrijk vindt en dat ze hiervoor ook lobbyt binnen de politiek:

We merken dat burgerschap steeds belangrijk wordt, dus we willen als MBO Raad heel graag die kwalificatie burgerschap beter laden. Dat is natuurlijk fantastisch beleidsjargon, maar eigenlijk wil ik daarmee zeggen dat we het echt hoger op de agenda willen hebben en ook kijken van: wat hebben docenten nou nodig om dat goed te kunnen doen?

Onderzoeksfase 2: Critical Discourse Analyse

Binnen deze onderzoeksfase richt ik mij op de drie niveaus binnen de CDA methode: tekst, de discursieve praktijk en de sociale praktijk. Ik benoem een aantal voorbeelden en citaten vanuit de interviews waarin deze niveaus duidelijk naar voren komen.

Tekst

In het volgende citaat klinkt onzekerheid naar voren. Dit komt tot uiting in het woord uhm..., de vele stiltes die vielen en het zoeken naar woorden. Uit het citaat maak ik op dat de docent nog niet goed weet wat haar visie, of dat van haar docententeam, is op burgerschapsonderwijs: 'Uhm.... en daarnaast hebben wij ook een visie ontwikkeld en dat is dat burgerschap, dat dat iets is waarbij je naar buiten kijkt en buiten.... van binnen naar buiten en van buiten naar binnen.' Uit het citaat komt ook niet duidelijk naar voren wat ze nu precies bedoelt. Ze bleef vaag in haar bewoordingen, ook toen ik haar vroeg om meer verduidelijking. Door het analyseren van de cohesie en de structuur van het taalgebruik van de mbo-professionals, heb ik zichtbaar gemaakt dat de ene docent verder is in de ontwikkeling van een visie op burgerschapsonderwijs dan de andere docent.

Discursief

De woordvoerder van de MBO Raad sprak in gewoon dagelijks taalgebruik. Ze gebruikte weinig vakjargon, terwijl ik dit wel had verwacht van een woordvoerder van een landelijke brancheorganisatie. In het onderstaande citaat merkt ze zelf op dat ze beleidstaal gebruikt en

vertaalt het daarna direct in duidelijker taalgebruik. Hieruit maak ik op dat ze graag wil dat wij haar goed begrijpen en kunnen volgen:

We merken dat burgerschap steeds belangrijk wordt, dus we willen als MBO Raad heel graag die kwalificatie burgerschap beter laden. Dat is natuurlijk fantastisch beleidsjargon, maar eigenlijk wil ik daarmee zeggen dat we het echt hoger op de agenda willen hebben.

Daarnaast merk ik op dat de ene docent spreekt vanuit de ik-vorm en de andere docent vanuit de wij-vorm m.b.t. visievorming op het vak burgerschap. Als er vanuit de ik-vorm wordt gesproken, heeft een docent een eigen persoonlijke visie op burgerschapsonderwijs, maar het is dan nog geen breed gedragen visie binnen zijn mbo-school. Als een docent praat vanuit de wij-vorm is de visie op burgerschapsonderwijs met een team vorm gegeven. Dat is heel goed op te merken uit het volgende citaat:

Wij zijn een visie aan het ontwikkelen op burgerschap, en dat is natuurlijk ook een heel breed kader vaak, maar dat moet wel gaan zorgen voor verbinding tussen al die mensen die zich met burgerschap bezighouden en in mijn optiek zou dat niet alleen een burgerschapsdocent moeten zijn maar eigenlijk alle collega's die werkzaam zijn in zo'n organisatie.

De helft van de docenten die ik sprak spreekt vanuit de wij-vorm en de andere helft vanuit de ik-vorm. Het is dus nog erg verschillend per mbo-school in Gelderland in hoe ver zij zijn m.b.t. het ontwikkelen van een visie op burgerschapsonderwijs.

Sociaal

De projectadviseur van het MBO Kennispunt Burgerschap geeft in het volgende citaat aan dat ze als Kennispunt geen mening of een visie hebben op burgerschapsonderwijs. Ik merk op dat ze toch wel een visie heeft op burgerschapsonderwijs en dit ook namens het Kennispunt zegt. Dat merk ik op door de woorden: *vanuit uit ons* en *dus niet echt een mening* en *je moet als school nadenken over*. Ze geeft de mbo-scholen toch een soort opdracht of advies mee:

Als kennispunt hebben we dus niet echt een mening, maar moeten we verleiden en proberen te inspireren en kennis te delen, maar het idee is natuurlijk vanuit ons ook dat je burgerschap niet dat kan je niet doen in één uurtje in de week. Je moet als school nadenken over hoe je dat breder wilt inzetten.

Ook de woordvoerder van de MBO Raad geeft een advies mee aan de mbo-scholen: 'Maar door die maatschappelijke ontwikkelingen veranderd dat belang van dat burgerschap zo snel. Daar moet je in mee bewegen als bestuur en als docenten.' In dit citaat klinkt een urgentie door voor de mbo-scholen. Ze gebruikte tijdens het interview steeds de we-vorm, dus ze geeft dit advies echt vanuit de MBO-Raad aan de mbo-sector.

Onderzoeksfase 3: Koppeling met de theorie

In deze onderzoeksfase koppel ik de theorieën van van Heusden en de theorie van Biesta aan het thema *Visie op burgerschapsonderwijs*. Wat zeggen de mbo-professionals bijvoorbeeld direct of indirect over de vier culturele basisvaardigheden (van Heusden) of over de drie onderwijsfuncties (Biesta)? Hoe staat dit in verhouding tot dit thema? In de onderstaande tabel koppel ik woorden en citaten uit de interviews aan de theorieën. Soms kan het ook zijn dat ik geen koppeling kan maken met de theorieën. Onderaan de tabel licht ik mijn keuzes toe

Theorie van van Heusden: Vier basisvaardigheden	Woorden uit de interviews	Citaat
Waarneming	X	X
Verbeelding	X	X
Conceptualisering	Content kalender	Dus wat we nu aan het ontwikkelen zijn is een soort van content kalender en ook uh, samen met stakeholders uit het werkveld en uit het netwerk om te kijken van ja, hoe kunnen we die studenten nou gebruik laten maken van faciliteiten in de stad?
Analyse	Integreren	Dat is de reden waarom wij hebben gezegd: wij gaan burgerschap integreren in alle vakken.
Theorie van Biesta: Drie onderwijsfuncties	Woorden uit de interviews	Citaat
Kwalificatie	Efficiënt opleiden	We hebben het met zijn allen over doelmatigheid, efficiënt opleiden en voldoende leerbanen en stageplekken. De corebusiness van scholen ligt met name op dat vlak, terwijl burgerschap ook een heel belangrijk onderdeel is van die drievoudige kwalificatie
Socialisatie	Driehoek tussen werkveld, school en student	En daarbij proberen wij die driehoek tussen werkveld, school en student te verstevigen. Dus je bent niet alleen maar burger op school maar zeker ook thuis, in de wijk en op je werk.
Subjectivering	Eigenlijk zelf een keuze kunnen gaan maken	Dus dat studenten ongeacht welke opleiding ze doen, eigenlijk zelf een keuze kunnen gaan maken in: hoe ga ik nu mijn burgerschap programma vormgeven.

Vier basisvaardigheden

De eerste twee basisvaardigheden van Van Heusden, *waarneming en verbeelding*, kon ik niet koppelen aan woorden of citaten uit de interviews. Daarvoor waren er te weinig voorbeelden. In de visievorming op burgerschapsonderwijs is dat ook minder vanzelfsprekend dan bij een visievorming op cultuuronderwijs. Het is niet zo dat de docenten niet hebben nagedacht over de vaardigheden waarnemen en verbeelden voor studenten, want dit komt wel aan bod in het onderzoeksthema: *burgerschapsonderwijs in de praktijk*. Tijdens de interviews over visievorming op burgerschapsonderwijs is er meer gesproken op welke manier er een visie kan worden gevormd, dan wat de visie daadwerkelijk is. Veel mbo-scholen zitten ook nog volop in dit proces en hebben de visie op burgerschapsonderwijs voor henzelf ook nog niet helemaal helder.

Twee mbo-scholen zijn al wel verder in hun visievorming op burgerschapsonderwijs. De basisvaardigheid *conceptualisering* heb ik gekoppeld aan het woord *contentkalender*. Samen met stakeholders uit de regio ontwikkelt deze docent een visie op burgerschapsonderwijs door het

maken van een contentkalender. Deze docent zit qua visievorming in de basisvaardigheid conceptualisering, omdat hij zoekende is naar abstracte begrippen, zoals content kalender, om zijn visie mee vorm te geven. De basisvaardigheid *analyse* heb ik gekoppeld aan het woord *integreren*. Burgerschapsonderwijs wordt binnen de mbo-school van deze docent volledig geïntegreerd in andere vakken. Deze docent legt verbanden, door het vak burgerschap te koppelen aan andere vakken binnen de mbo-school.

Drie onderwijsfuncties

De functie *kwalificatie* heb ik gekoppeld aan de woorden *efficiënt opleiden*. De MBO Raad geeft namelijk aan dat er binnen de mbo-sector veel aandacht gaat naar het efficiënt opleiden en de vakbekwaamheid van studenten. Hierin past de onderwijsfunctie kwalificatie van Biesta. De MBO raad geeft aan dat er minder aandacht is voor het vak burgerschap, terwijl dit ook behoort tot de drievoudige kwalificatie van het mbo. De onderwijsfunctie *socialisatie* heb ik gekoppeld aan de woorden *Driehoek tussen werkveld, school en student*. Een docent die ik sprak gaf aan dat hij het belangrijk vindt dat een visie op burgerschapsonderwijs niet alleen gaat over de wereld binnen de school, maar ook daarbuiten. Hij wil zijn studenten stimuleren om op ontdekkingstocht te gaan. Zo verruimen de studenten hun eigen horizon.

Aan de onderwijsfunctie *subjectivering* heb ik de woorden *eigenlijk zelf een keuze kunnen gaan maken* gekoppeld. Deze docent geeft aan dat hij het belangrijk vindt dat studenten de vrije keuze moeten krijgen om hun eigen persoonlijke burgerschapsprogramma vorm te geven. Binnen de visievorming op burgerschapsonderwijs komen vooral de onderwijsfuncties subjectivering en socialisatie naar voren. Ik heb geen docenten gesproken die iets zeiden over welke kennis of vaardigheden studenten op zouden moeten doen binnen het vak burgerschap (*kwalificatie*) en op welke manier dit terug zou moeten komen in een visie op burgerschap.

Het ecosysteem

Binnen dit onderzoeksthema komen diverse niveaus van het ecosysteem naar voren. Een aantal docenten geeft aan dat het belangrijk is dat de visie op burgerschap goed aansluit bij de belevingswereld van de studenten. Twee docenten gaven zelfs aan de visie samen te ontwikkelen met studenten. Hierdoor is een wisselwerking tussen het macroniveau en het mesoniveau. Studenten mogen meedenken over de functie van het vak burgerschap binnen hun eigen opleiding.

Bij een andere docent die ik interviewde was dit duidelijk niet het geval. Bij hem is er wel een geschreven visie in een beleidsdocument, maar er is geen draagvlak bij de burgerschapsdocenten voor deze visie. Binnen het mbo waarin hij werkt is vooral het macroniveau duidelijk aanwezig, maar een verbinding met het exoniveau en het mesoniveau blijft uit. Er is vanuit de visie geen verbinding met de onderwijspraktijk of de docenten.

De projectadviseur van het MBO Kennispunt Burgerschap geeft aan geen eigen visie te hebben, maar probeert besturen en docenten wel te verleiden tot het ontwikkelen van een visie. Hiervoor hebben zij diverse instrumenten ontwikkeld, zoals een curriculumplanner. Dit proces speelt zich af binnen het exoniveau en het mesoniveau. Binnen deze twee niveaus is een duidelijke wisselwerking gaande. Door het aanbieden van kaders probeert het Kennispunt de docenten te ondersteunen in het ontwikkelen van een visie.

Er zit een kwalificerende eis aan burgerschap. Maar wat we nu zien is dat daar ook een enorme versnippering in is hoe dat per opleiding wordt vormgegeven. Dus het heeft heel erg te maken met (ehm) wat voor'n type opleiding is het eigenlijk, hoe is het per individuele opleiding verankerd in het curriculum en welke status heeft het. De ene opleiding gebruikt een boek of een methode, de andere opleiding ontwikkelt dat zelf. Tegelijkertijd is die burgerschapsopdracht gewoon een maatschappelijk opdracht eigenlijk.

Deze docent geeft aan dat het binnen je opleiding ook verschilt aan welke dimensies je binnen de burgerschapsagenda aandacht geeft. Als je bijvoorbeeld een zorg- of welzijnsopleiding doet dan ligt de focus binnen het vak burgerschap meer binnen de sociaal-maatschappelijke dimensie. Als je een juridische opleiding doet legt een docent burgerschap misschien meer de nadruk op de politieke dimensie. Het is dus ook heel erg afhankelijk van de opleiding waarbinnen het vak burgerschap de focus komt te liggen. Een burgerschapsdocent bevestigt dit ook in het volgende citaat:

Nee... we werken vanuit die vier dimensies en dat is het ook. De invulling daarvan is per opleiding weer verschillend. Dat wordt niet door het bestuur bepaald, maar door de opleiding zelf en de desbetreffende docenten die burgerschap geven.

Op de meeste mbo-scholen wordt er één uur per week burgerschap gegeven. Sommige docenten burgerschap gaan wel met hun studenten naar de rechtbank om hen inzicht te geven in de rechtstaat. Een andere docent die ik sprak had laatst een burgermeester in de klas uitgenodigd of ging met haar studenten naar de daklozenopvang.

Ook het programma van Pro Demos werd in de interviews genoemd als een goede manier om de studenten meer te leren over de democratie. Als er bijvoorbeeld verkiezingen zijn, zoals een aantal maanden geleden, dan wordt de politieke dimensie binnen het vak burgerschap extra onder de aandacht gebracht. De docenten gaven aan dat het dus ook heel erg licht aan de actualiteit waarin de samenleving zich begeeft of met welke thema's de studenten zelf komen. Zo probeert elke docent zijn of haar eigen invulling aan het vak te geven. De MBO Raad staat hier ook achter. Zij vinden het ook belangrijk dat de mbo-scholen hun eigen keuzes kunnen maken binnen het vak burgerschap:

Wat we erover horen is dat... euh...het een onderwerp is met ontzettend veel gezichten. Dus de diversiteit aan onderwerpen en dat het heel goed is dat we het op landelijk niveau niet helemaal dicht timmeren van: een school moet aandacht besteden aan dit en dit en dit, maar dat je zegt: dit zijn de kaders ongeveer en scholen kunnen hier ook eigen keuzes in maken. Daardoor kun je heel goed aansluiten op de belevingswereld van studenten. Dat dat heel positief is.

Methode of geen methode

Er bestaan een aantal methodes voor het vak burgerschap. Sommige docenten geven aan hier gebruik van te maken en anderen vinden dit juist minder prettig. Voor deze docent biedt het haar houvast:

Wij werken met de methode van Schokland, in ieder geval het werkboek van Schokland. Uhm wij hebben gezegd: dan heb je in ieder geval iets in handen waar je op terug kan grijpen. Wat je kunt gebruiken.

Een andere docent vindt dat de huidige methodes met betrekking tot burgerschap te vast omlijnt zijn. Hij werkt liever met losse thema's die hij zelf kan bepalen en per jaar in het curriculum kan aanpassen:

Nee, we werken zonder methode. Wat wij doen qua vormgeving van lessen is.. je hebt die vier dimensies. Wij geven onze studenten in het eerste half jaar van het eerste leerjaar,

krijgen zij sport in het kader van vitaal burgerschap. Daar zitten sport en voedingslessen bij in. Dus ze krijgen volgens mij een half jaar 1 uur per week sportlessen. In het tweede half jaar krijgen ze bij ons 1 uur burgerschapslessen per week. Dan zitten er voor de rest nog wat losse onderdelen in de opleiding verweven.

Vakintegratie van het vak burgerschap

Het docententeam dat actief naar input vroeg van studenten voor het ontwikkelen van een visie, heeft ook het aanwezigheidspercentage van de studenten bij de burgerschapslessen onderzocht. De directrice zei hierover:

Want als wij een les burgerschap hadden en je ging daar bijvoorbeeld naar het afwezigheidspercentage kijken, dan was dit percentage bij burgerschap het hoogst van alle lessen. Dat is de reden waarom wij hebben gezegd: wij gaan burgerschap integreren. Zo zie ik dat ook met kunst en cultuur. Je moet dat dus ergens gaan integreren, want vanuit nature gaat dat er niet inkomen.

Uiteindelijk heeft deze mbo-school besloten om totaal op vakintegratie over te gaan. Elke docent is binnen zijn vak verplicht om thema's burgerschap te integreren. De docenten krijgen hiervoor handvatten door middel van studiehandleidingen. De directrice legde het aan mij uit:

In elke lesperiode van 10 weken staat er drie thema's centraal. Je mag je als docent van te voren inschrijven op één van de thema's. Er wordt wel gekeken of er een beetje een natuurlijke verdeling is tussen die drie thema's en de docenten. Dat is een bewuste keuze geweest, omdat je als docent zijnde met het ene onderwerp meer hebt dan met het andere onderwerp. Waar er thema's zijn vanuit de studenten integreren we die gewoon in de jaarkalender.

Naast vakintegratie verzorgt deze mbo-school ook een week waarin er allerlei bedrijven en gastprekers worden uitgenodigd. In deze week integreren ze ook kunst en cultuur, om bepaalde thema's op een andere manier met de studenten te kunnen bespreken:

De politie komt dan bijvoorbeeld een verhaal vertellen, de GGD is er, de huisarts is er. Er is altijd een stuk theater waarin wordt laten zien hoe het is als iemand gepest wordt of als iemand gepest wordt die een andere seksuele geaardheid heeft. We proberen hier een feestjesweek van te maken. Maar in die week proberen we al die thema's te raken, maar op een andere manier dan dat we in de lessen doen. Dan proberen we ook al onze samenwerkingspartners uit te nodigen.

Eenzaamheid

Door de Covid-pandemie zijn er veel studenten vereenzaamd. Een docent sprak hierover met mij:

Ik heb het vermoeden dat het thema eenzaamheid en de daarbij gerelateerde klachten ook wel een thema gaan vormen in dit jaar of volgend jaar. Je begint toch wel te merken dat er een aantal studenten klachten beginnen te krijgen. Ik merk dat er een soort angst is voor samenwerken.

Hij geeft aan dat hij dit soort thema's ook bespreekt in zijn burgerschapslessen. Daarnaast speelt hij ook in op de behoefte van de studenten door hen goed te observeren. Wat leeft er bij hen en moeten er misschien dringende thema's besproken worden die in de klas spelen?

MBO Kennispunt Burgerschap

De projectadviseur van het MBO Kennispunt Burgerschap houdt contact met diverse docenten

burgerschap om te onderzoeken wat zij nodig hebben aan kennis of trainingen. Door de Covid-pandemie is het onderwijs vooral online ingericht, daarom richt het Kennispunt Burgerschap zich ook op dit thema:

We zijn nu ook bezig met: wat kan ik online doen? Hoe hou ik mijn studenten erbij en hoe kan ik omgaan met dat de studenten veel met social media doen: dus mediawijsheid is ook een belangrijk thema waar veel aandacht voor is. We hebben ook een studiedag georganiseerd, nu dan een aantal online sessies en bijeenkomsten voor docenten over online lesgeven. Online didactiek was als eerste vol, dus dat zijn onderwerpen waar veel aandacht voor is. En de andere die heel populair was ging over dat gesprek in het klaslokaal voeren: hoe faciliteer je een goed gesprek tussen verschillende studenten met allerlei meningen en extremen in de klas? Hoe pak je dat aan als docent en hoe sta je daar zelf in? Want dat is ook nog wel een thema.

Het kennispunt organiseert dus ook verschillende trainingen waar de docenten burgerschap behoefte aan hebben.

De MBO Raad

De woordvoerder van de MBO Raad geeft aan dat het vak burgerschap steeds belangrijker wordt en de manier waarop mbo-scholen hier aandacht aanbesteden:

De andere kant en dat is wat we ook horen, is dat het steeds belangrijker wordt om hier op een goede manier aandacht aan te besteden in het onderwijs, omdat er zoveel speelt, zowel internationaal als nationaal. De coronacrisis is daar natuurlijk een heel goed voorbeeld van. Als het iets heeft bloot gelegd, dan is het polarisatie. Dat is dus een onderwerp dat.... We zeggen altijd dat de maatschappij op een mbo-school, de maatschappij is in het klein. Dus alles wat je buiten tegen komt, kom je binnen ook tegen.

Onderzoeksfase 2: Critical Discourse Analyse

Binnen deze onderzoeksfase richt ik mij op de drie niveaus binnen de CDA methode: tekst, de discursieve praktijk en de sociale praktijk. Ik benoem een aantal voorbeelden en citaten vanuit de interviews waarin deze niveaus duidelijk naar voren komen.

Tekst

Anders dan binnen het thema *Visie op burgerschapsonderwijs* zochten de docenten binnen dit thema minder naar hun woorden. Er vielen minder stiltes en er werd minder euh.. gezegd. De docenten wisten veel te vertellen over dit thema, omdat ze natuurlijk zelf het vak burgerschap doceren. Ook werd er dit keer veel meer gebruik gemaakt van directieve zinnen in plaats van passieve zinnen. Er werd vaak gezegd: We doen dit..... en dat gaan we zo doen. Doordat de interviewvragen die ik stelde, gericht waren op de eigen ervaringen van de docenten, spraken ze ook directer. Ik merkte dat ze zich zekerder voelden over het onderwerp waar ze over spraken.

Discursief

Binnen dit onderzoeksthema spraken de docenten vaker in de wij-vorm dan in de ik-vorm. De docenten die ik sprak hebben vaak samen met een docententeam praktische invulling gegeven aan het burgerschap. Hierdoor is er ook meer een wij-gevoel dan een ik-gevoel bij de docenten die ik sprak. In het vorige onderzoeksthema, over visieontwikkeling, was dit minder het geval. In het volgende citaat heeft een docent het over de betrokkenheid van haar mededocenten binnen het vak burgerschap. Ze is in dit citaat erg impliciet: 'En dat is echt verschillend ook qua docent. De een is echt heel erg betrokken en heel actief en de andere, ja die heeft naast Burgerschap ook nog andere vakken.' Eigenlijk probeert ze aan te geven dat niet alle docenten even betrokken zijn in haar ogen,

omdat ze vaak ook nog andere vakken moeten geven. Ze zegt dit waarschijnlijk impliciet, omdat ze niemand wil kwetsen.

Sociaal

De woordvoerder van de MBO Raad laat een visie doorklinken in het volgende citaat: 'We zeggen altijd dat de maatschappij op een mbo-school, de maatschappij is in het klein. Dus alles wat je buiten tegen komt, kom je binnen ook tegen.' Ze vergelijkt een mbo-school met de samenleving. De problematieken die er binnen een mbo-school spelen, kom je ook tegen in de samenleving buiten een school. Zij ziet het ook als de taak van docenten om studenten op te leiden voor de maatschappij buiten de school. Een docent die ik interviewde onderstreept dit met het volgende citaat: 'Tegelijkertijd is die burgerschapsopdracht gewoon een maatschappelijk opdracht eigenlijk.' Deze docent ziet het dus als zijn taak om zijn studenten voor te bereiden op hun rol in de samenleving.

Onderzoeksfase 3: Koppeling met de theorie

In deze onderzoeksfase koppel ik de theorieën van van Heusden en de theorie van Biesta aan het thema *Burgerschapsonderwijs in de praktijk*. Wat zeggen de mbo-professionals bijvoorbeeld direct of indirect over de vier culturele basisvaardigheden (van Heusden) of over de drie onderwijsfuncties (Biesta)? Hoe staat dit in verhouding tot dit thema? In de onderstaande tabel koppel ik woorden en citaten uit de interviews aan de theorieën. Soms kan het ook zijn dat ik geen koppeling kan maken met de theorieën. Onderaan de tabel licht ik mijn keuzes toe.

Theorie van van Heusden: Vier basisvaardigheden	Woorden uit de interviews	Citaat
Waarneming	Bezoek	We zijn ook een aantal keer met de studenten op bezoek geweest bij Pro Demos.
Verbeelding	X	X
Conceptualisering	Gesprek	Er is altijd een stuk theater waarin wordt laten zien hoe het is als iemand gepest wordt of als iemand gepest wordt die een andere seksuele geaardheid heeft. Aan de hand hiervan wordt het gesprek aan gegaan.
Analyse	X	X
Theorie van Biesta: Drie onderwijsfuncties	Woorden uit de interviews	Citaat
Kwalificatie	Rechtbank	Ik heb het nog even aan de LBO docent en de burgerschapsdocenten gevraagd en het gaat vooral om het bezoeken van bijv. een rechtbank.
Socialisatie	Nederland en de wereld	We hebben het over politiek, eten en bewegen, Nederland en de wereld, seks en daarmee seksueel geaardheid, relaties: hoe zit dat in elkaar, je lekker in je voelen is er bijvoorbeeld een. Hoe ga je om met de digitale wereld?

		Nepnieuws en social media. Dat soort zaken.
Subjectivering	Eenzaamheid	Ik heb het vermoeden dat het thema eenzaamheid en de daarbij gerelateerde klachten ook wel een thema gaan vormen in dit jaar of volgend jaar. Je begint toch wel te merken dat er een aantal studenten klachten beginnen te krijgen.

Vier basisvaardigheden

De vier basisvaardigheden van Van Heusden komen gedeeltelijk terug in dit onderzoeksthema. De basisvaardigheid *waarnemen* heb ik gekoppeld aan het woord *bezoek*. Een aantal docenten gaven aan met hun studenten de rechtbank of de daklozenopvang te bezoeken. Deze docent ging met haar studenten naar Pro Demos om meer te leren over de democratie. Als studenten een bezoek brengen aan dit soort instanties, gebruik ze hun eigen waarneming: ze ervaren en observeren. Bij de basisvaardigheid *verbeelding* kon ik geen verbinding leggen met woorden of citaten. Er was bijvoorbeeld geen enkele docent die aangaf iets met de studenten te maken of construeren in het kader van het vak burgerschap.

De basisvaardigheid *conceptualisering* heb ik gekoppeld aan het woord *gesprek*. Een docent die ik interviewde gaf aan dat er binnen haar mbo-school een week wordt georganiseerd waarin allerlei burgerschapsthema's worden behandeld. De studenten gaan door middel van theater in gesprek met elkaar. Ze discussiëren met elkaar en nemen een standpunt in. Aan de basisvaardigheid *analyse* kon ik geen woorden of citaten uit de interviews koppelen. De burgerschapslessen die worden gegeven is per mbo-school erg verschillend. De meeste mbo-scholen investeren wel in excursies naar diverse instellingen. Het vak burgerschap richt zich hierdoor voornamelijk op de basisvaardigheid waarneming. Als studenten ook nog actief met elkaar in discussie gaan, bijvoorbeeld door middel van theater, komt het niveau meer richting de basisvaardigheid conceptualisering.

Drie onderwijsfuncties

Alle drie de onderwijsfuncties van Biesta komen aan bod binnen dit onderzoeksthema. Aan de functie *kwalificatie* heb ik het woord *rechtbank* gekoppeld. Studenten gaan naar een rechtbank om daar kennis op te doen over de rechtstaat. Aan de functie *socialisatie* heb ik de woorden *Nederland en de wereld* gekoppeld. *Nederland en de wereld* was een van de thema's die een docent opnoemde toen ik haar vroeg welke thema's zij allemaal behandeld met haar studenten binnen het vak burgerschap. Veel thema's kwamen naar voren waarin studenten reflecteren op zichzelf en de wereld om hen heen.

Aan de functie *subjectivering* heb ik het thema *eenzaamheid* gekoppeld. Een docent gaf aan dat hij niet werkt met methodes, maar zich heel erg richt op de thema's die er nu leven bij de studenten. Eenzaamheid is zo'n thema geworden door de coronapandemie. Deze docent heeft oog voor de persoonlijke ontwikkeling van zijn studenten. De drie onderwijsfuncties van Biesta worden dus allemaal genoemd door de docenten. Binnen de burgerschapslessen, die als voorbeeld werden genoemd, was er vaak een mix van alle drie de functies aanwezig. Bij twee mbo-scholen lag de nadruk meer op de functie kwalificatie dan op de andere twee functies. Deze twee mbo-scholen zouden nog meer een mix kunnen aanbieden aan hun studenten.

Het ecosysteem

Binnen dit onderzoeksthema spelen alle niveaus van het ecosysteem een rol. Docenten geven aan dat het burgerschapsonderwijs vaak erg versnipperd is. Er is geen duidelijk beleid en elke opleiding binnen het mbo vult het op zijn eigen manier in. Er is hierdoor een kloof tussen het macroniveau en het exoniveau. Het beleid sluit niet goed aan bij de onderwijspraktijk en andersom.

Burgerschapsdocenten geven vaak les vanuit hun eigen intrinsieke motivatie en missie. Een docent gaf bijvoorbeeld aan dat hij merkt dat studenten zich door de coronapandemie eenzaam voelen. Dit is ook een thema wat hij bespreekbaar wil maken in de klas. Dit proces speelt zich dus af binnen het microniveau en het mesoniveau. De relatie en uitwisseling tussen de docenten en studenten is hierin belangrijk.

De projectadviseur van het MBO Kennispunt Burgerschap gaf aan dat burgerschapsdocenten aangeven het soms lastig te vinden om het gesprek aan te gaan met studenten over gevoelige onderwerpen. Het Kennispunt heeft daarom een training ontwikkeld voor docenten. Binnen dit proces speelt het exoniveau en het mesoniveau een rol. Het gaat hier namelijk om de professionele ontwikkeling van docenten en op welke manier ze hun vaardigheden kunnen inzetten binnen hun relatie met studenten.

Een directrice die ik sprak gaf aan dat er binnen haar mbo-school aan vakintegratie wordt gedaan. Het vak burgerschap wordt binnen alle andere vakken gedoceerd. Docenten krijgen handvatten om dit op een betekenisvolle manier te doen. Ze kiezen zelf uit de thema's die worden aangeboden. Ook de studenten zijn bij de visieontwikkeling op het vak burgerschap betrokken geweest. Binnen dit proces is een hele duidelijke synergie te zien, tussen alle niveaus binnen het ecosysteem. Beleid en onderwijspraktijken worden op elkaar afgestemd in samenwerking en met instemming van docenten en studenten.

Hoofdstuk 6

Deel III: Analyse van de interviews

In dit hoofdstuk staat voor de laatste keer de analyses van de interviews met de mbo-professionals centraal. Ik richt mij binnen dit hoofdstuk op de thema's: Borging en verhouding docenten burgerschap en bestuur, kennisdeling en uitwisseling en de droomvraag: Hoe werken de burgerschapsdocenten aan borging m.b.t. het vak burgerschap of cultuuronderwijs binnen hun curriculum? Zoals ik al bij de beschrijving van de onderzoeksmethode heb aangegeven zijn deze drie onderzoeksthema's voortgekomen uit de analyse van de interviews. Bij alle drie de onderzoeksthema's pas ik weer de drie onderzoeksfases toe.

6.1 Borging en verhouding docenten burgerschap en bestuur

Dit onderzoeksthema kwam tijdens de analyse naar voren, omdat ik de mbo-professionals vragen stelde over de borging van hun visie op burgerschapsonderwijs. Is de ontwikkelde visie vastgelegd in een beleidsdocument en op welke manier zorg je er binnen je team voor dat het burgerschapsonderwijs blijft voldoen aan de gestelde kwaliteitseisen? Vanuit deze vraag, kwam ook ter sprake wat de rol van het bestuur is binnen dit proces en wat de verhouding is tussen het bestuur en docenten burgerschap. Wie is bijv. verantwoordelijk voor het ontwikkelen van een visie op burgerschap? Deze twee onderwerpen heb ik samengevoegd in één onderzoeksthema.

Onderzoeksfase 1: coderen en verbinden

De woorden die het meeste opvallen uit de inhoudelijke analyse en die betrekking hebben op dit thema zijn: burgerschap (21x), visie (15x), bestuur (11x), belangrijk (9x), docenten (11x), school (10x), agenda (8x), ruimte (5x) en gedragen (5x). De woorden *burgerschap* en *visie* worden veel genoemd binnen dit onderzoeksthema. Dit komt doordat ik de mbo-professionals vroeg op welke manier zij

hun visie op burgerschapsonderwijs borgen. De woorden *bestuur* en *docenten* komen ook veel voor. Naar aanleiding van mijn vragen over borging en visieontwikkeling, kwam de verhouding tussen bestuur en docenten ook direct ter sprake. Het woord *ruimte* staat hiermee ook in verbinding. De docenten gaven aan ze ruimte en vrijheid nodig hebben van hun bestuur om het vak burgerschap in te kunnen richten, maar daarnaast hadden een aantal docenten ook het gevoel dat er ruimte opgeëist moest worden om zelf invulling te kunnen geven aan het vak burgerschap.

Het woord *gedragen* werd ook regelmatig genoemd, omdat de mbo-professionals aangaven het *belangrijk* te vinden dat er een gedragen visie is binnen de *school*. Met een gedragen visie bedoelen ze dat er draagvlak moet zijn voor een visie en dat het moet worden geborgd binnen de school. Om burgerschapsonderwijs te borgen, maken een aantal mbo-scholen gebruik van de burgerschapsagenda van de MBO Raad. Het woord *agenda* werd daardoor ook veel genoemd.

Borging van burgerschapsonderwijs

De MBO Raad geeft in het volgende citaat aan dat de burgerschapsagenda er voor moet zorgen dat mbo-scholen hun visie op burgerschapsonderwijs meer gaan borgen. De agenda moet voor kaders zorgen waarin mbo-scholen dit proces in gang kunnen zetten:

En die agenda is eigenlijk een poging om daarin een slinger aan te geven om dat op de een of andere manier toch goed met elkaar te gaan borgen. Dus hoe we daar ...(stilte)... wat de aannemelijke uitkomst is, is dat we dit verder gaan intensiveren. En of dat dan de vorm van een agenda is of in iets anders dat is ook iets wat we met de bestuurders moeten bespreken

Ook een docent geeft aan dat zij binnen zijn school gebruik maken van deze agenda: 'Nou ja die burgerschapsagenda die geeft natuurlijk voor alle scholen in Nederland aanleiding om hier iets mee te doen.' Er waren in totaal twee docenten die heel duidelijk aangaven dat ze burgerschapsonderwijs hebben geborgd binnen de school. In het volgende citaat geeft één van hen dit aan: 'We hebben een kwaliteitsagenda en die kwaliteitsagenda bepaalt heel erg de koers van je organisatie en daar staat burgerschap, die staat daar expliciet in benoemd.' Het woord *kwaliteit* geeft aan dat ze binnen zijn school de kwaliteit van het burgerschapsonderwijs willen monitoren en waarborgen.

Borging van kunst en cultuur

Er was één docent burgerschap die sprak over de borging van kunst- en cultuureducatie binnen de mbo-school waar hij werkt. Hij geeft in het citaat wel aan dat dit vaak alleen gebeurt in beroepsopleidingen die al actief zijn met kunst- en cultuureducatie. In het citaat klinkt door dat hij dit graag nog meer ziet gebeuren:

Dat kunst en cultuur ook een verankering heeft in beleid en in visie, wat mij betreft mag dit er natuurlijk graag komen, maar dit gebeurt vaak binnen beroepsopleidingen en soms is het moeilijk om het haakje te vinden in kunst en cultuur om het ook echt in het curriculum in te bedden. Maar ik kan mij heel goed voorstellen dat wanneer je het hebt over een mode opleiding of over design dat je daar veel makkelijker elementen van kunst en cultuur in je curriculum terug kan vinden.

De positie van de burgerschapsdocent

Binnen het mbo wordt er gewerkt met het 'Professioneel Statuut'. Dit is een werkwijze waarin het onderwijsteam van een mbo-school bepaald op welke manier de vakken onder docenten verdeeld worden. De woordvoester van de MBO Raad licht dit proces verder toe:

Dan kan het dus gebeuren dat een docent met een bepaalde expertise toch ergens anders les in gaat geven, dat kan. Het is daarnaast ook een tak van sport om les te geven in burgerschap, omdat dat vaak gaat om hele gevoelige kwesties. Je bekwaamheid is een ander verhaal dan pak en beet een docent Engels. Het vraagt iets anders van docenten. Of dat je

echt een vak leert of dat je het over burgerschap hebt, wat niet een vak is maar een verzamelnaam voor persoonsvorming.

Ze benadrukt dat je als burgerschapsdocent over bepaalde competenties moet beschikken. Je moet bepaalde gevoelige thema's met je studenten bespreekbaar kunnen maken. Een docent die ik interviewde merkte dat binnen zijn onderwijsteam de prioriteit voor het vak burgerschap niet hoog is. Dat blijkt uit het volgende citaat: 'Omdat je toch merkt... en misschien is dat binnen het mbo al helemaal zo, is dat burgerschap toch iets is voor docenten die nog een paar uurtjes over hebben.' Ook een andere docent deelde dit gevoel. Veel docenten burgerschap geven naast dit vak ook nog andere vakken binnen het mbo. Burgerschapsdocenten kunnen hierdoor niet altijd de positie innemen die zij graag zouden willen, omdat de docenten ook nog andere verantwoordelijkheden hebben.

De positie van het bestuur

Alle burgerschapsdocenten die ik sprak missen op een bepaalde manier de steun van hun bestuur of ze zijn het niet eens met de gekozen werkwijze. Ze vinden bijvoorbeeld dat het bestuur een betere positie moet innemen met betrekking tot de visievorming van burgerschapsonderwijs of geven aan dat er te weinig wordt gedaan aan persoonsvorming voor studenten. Dit komt naar voren in de volgende citaten:

Ik denk dat, en dat is misschien een beetje top-down gedacht, maar dat er vanuit het bestuur aandacht moet gaan komen. Ik denk dat er best veel bereidwillige docenten zijn, maar die vinden elkaar niet en ervaren niet de tijd of de steun van het bestuur om dat te doen.

Ik denk dat als burgerschap als een belangrijke richting wordt gezien... ik wil even weg blijven van het woord vak... als het wordt uitgedragen door het bestuur dat we dan wel een begin hebben. Maar dat begin is er helaas nog niet. Hier ligt echt nog een taak voor het management.

Het management, waarvan ik denk, nou, als er in een strategisch plan kan staan dat het mbo met een drieslag werkt en je gaat dat wel specificeren in wat voor het beroep allemaal belangrijk is en dat hybride/gepersonaliseerd leren heel erg belangrijk is, die termen die er nu heel erg zijn. Waarom zou er ook niet gewoon een paragraaf kunnen zijn waar we bezig gaan met dat persoonsvormend van onze studenten?

Uit deze citaten blijkt dat er binnen de scholen van deze docenten nog een taak ligt voor de besturen om op te pakken of in ieder geval het gesprek aan te gaan met deze docenten. Uit deze citaten blijkt namelijk dat de docenten wel behoefte hebben aan steun en support vanuit hun bestuur, maar dit nog niet ervaren.

Wisselwerking tussen bestuur en burgerschapsdocenten

De MBO Raad geeft in het volgende citaat aan dat het vooral een wisselwerking moet zijn tussen docenten burgerschap en het bestuur. Binnen deze samenwerking moeten bestuurders zich altijd blijven afvragen of de gekozen onderwijsrichting nog juist is. De MBO Raad geeft aan reflectie hierin belangrijk is:

Dus dat je ook heel goed moet kijken naar die verhouding. Wat hebben docenten van hun bestuurders nodig om hun vak goed te kunnen uitoefenen, omdat burgerschap goed te kunnen doen? Ik denk dat je als schoolbestuurder altijd moet blijven herijken: past het nog wat we doen? Steeds maar weer de reflectie op burgerschap in relatie tot die ontwikkelingen in de maatschappij: past dat nog? En past het bij de school? Past het bij mijn populatie? Past het bij mijn docenten? En bereiken we er ook echt wat mee? Als je het hebt over: valt er nog

wat te winnen? Er valt vooral heel erg veel op te reflecteren. En dat zouden we allemaal dus moeten doen.

De projectadviseur van het MBO Kennispunt Burgerschap geeft aan dat het docenten wel helpt als het bestuur een visie heeft en dit ook uitdraagt in de praktijk. Dit biedt voor docenten een houvast binnen hun eigen onderwijspraktijk:

Het wel helpt voor scholen om een visie te hebben om burgerschap wat steviger neer te zetten in de school. Het helpt ook voor docenten die daar mee bezig zijn en voor mensen binnen de school die burgerschap steviger willen neerzetten. Het helpt als er vanuit het bestuur een visie is, waar docenten op terug kunnen vallen en dat het bestuur in ieder geval uitsprekt dat ze burgerschap belangrijk vinden en om hiermee bezig te zijn. Het geeft vooral steun aan je eigen docenten. Als je geen gedragen visie hebt, dan is het heel erg afhankelijk van actieve personen op specifieke plekken. Als je ervan uitgaat dat burgerschap niet alleen van de burgerschapsdocent is, maar een soort bredere beweging in de school dan geeft dat weer meer ruimte om meer te doen en daar dus ook tijd en budget voor te krijgen. Het blijft een beetje zoeken.

Onderzoeksfase 2: Critical Discourse Analyse

Binnen deze onderzoeksfase richt ik mij op de drie niveaus binnen de CDA methode: tekst, de discursieve praktijk en de sociale praktijk. Ik benoem een aantal voorbeelden en citaten vanuit de interviews waarin deze niveaus duidelijk naar voren komen.

Tekst

In de volgende twee citaten komt het woord *ruimte* vaak naar voren. Twee docenten laten vaak dit woord vallen, omdat ze niet de ruimte voelen van hun bestuur om het vak burgerschap in te richten op de manier die zij graag willen:

En dat is altijd lastig he, want als je met studenten eh dingen gaat ondernemen, uhm in hoeverre opleidingen daar de ruimte voor geven, voor een hele dag weg met studenten, in het kader van burgerschap. Dan moet je ook eigenlijk ook de gedragenheid hebben van een opleiding of bestuur dat dit ook kan.

Maar als gewoon docent met alleen maar lessen en taken en de gewone dingen... heb ik niet het idee dat daar nu heel veel ruimte voor is. Daar moet je echt veel ruimte voor maken. Dan zijn er nu wel heel veel andere dingen die ook ruimte vragen.

Door het analyseren van het woordgebruik binnen deze citaten heb ik achterhaald dat het woord *ruimte* vaak voorkomt en dat docenten hier behoefte aan hebben vanuit hun bestuur. Besturen moeten de ruimte bieden aan hun docenten en de docenten moeten de ruimte voelen en pakken als dit geboden wordt. In het volgende citaat wordt ook impliciet naar die *ruimte* verwezen, door de woorden *ons eigen stukje*: 'Dus er is een heleboel in beweging en ik denk dat we als burgerschapsdocenten ook daar weer uhm... ons eigen stukje moeten pakken, bevechten bijna om dat goed vorm te geven.' De meeste docenten waren daarnaast niet aan het twijfelen over hun woordkeuzes en wisten goed onder woorden te brengen wat ze van hun besturen verlangen. Hierdoor waren de cohesie en de structuur van de interviews helder en duidelijk.

Discursief

De docenten verwezen in de interviews veel naar de besturen door de woorden *ze* of *zij* te gebruiken. Als ze het over zichzelf hadden spraken ze binnen dit onderzoeksthema meestal niet in de ik-vorm, maar in de wij-vorm. Hiermee willen de docenten aangeven dat wat ze zeggen, gevoeld wordt door het hele docententeam waarbinnen ze werken. Door veel de we-vorm (docenten) en de

zij-vorm (besturen) te gebruiken, wordt er ook een bepaalde afstand en kloof weergegeven. Dat valt goed op in het volgende citaat:

We hebben binnen ons team een visie ontwikkeld op het vak burgerschap. Dit hebben we gedaan door een aantal burgerschapsdagen te ontwikkelen. Het bestuur was hier niet echt bij betrokken, terwijl wij vonden dat ze dat meer hadden moeten doen.

Sociaal

De MBO Raad gaat er vanuit dat besturen het vak burgerschap hoog op de agenda hebben staan. Dat blijkt uit het volgende citaat: 'Maar het begint natuurlijk allemaal wel bij, dat je als bestuurder van een school burgerschap heel hoog op de agenda zet. We hebben er geen enkele twijfel aan dat besturen dat doen.' In dit citaat maakt de MBO Raad een aannname die niet gestoeld is op de waarheid. Uit eerdere praktijkvoorbeelden die ik noemde, merken docenten namelijk niet dat het vak burgerschap bij hun besturen hoog op de agenda staat. De MBO Raad heeft op dit gebied geen goed beeld van de werkelijkheid. Ze communiceren voornamelijk met besturen, maar deze eenzijdige communicatie geeft wel een vertekend beeld van de werkelijkheid. De MBO Raad moet meer met de docenten in de praktijk gaan spreken. Het MBO Kennispunt Burgerschap kan hierin uitkomst bieden.

De MBO Raad benadrukt in het volgende citaat dat het een gezamenlijke opdracht van besturen en docenten is om de burgerschapsopdracht uit te voeren: 'Het is een maatschappelijke verantwoordelijkheid om 'onze' jongeren met elkaar op te voeden tot kritisch denkende burgers.' In dit citaat klinkt een ideologie door.

Ook sprak ik met een directrice van een mbo-school. In het volgende citaat bedoelt zij met het woord ze de werkgroep burgerschap:

Ze wilden eerst dat wij als directie zouden besluiten welke onderwerpen er het volgende kwartaal op de agenda moest komen, maar dat is hun verantwoordelijkheid... dat vind ik echt onzin. Zij weten beter wat er speelt.

Uit dit citaat blijkt heel duidelijk dat ze de verantwoordelijkheid voor de invulling van het vak burgerschap bij de docenten neerlegt. Door het woord *onzin* wordt dit nog extra benadrukt. Natuurlijk weten docenten wel beter wat er speelt bij de studenten, maar zoals de MBO Raad ook al aangeeft is het een gezamenlijke opdracht tussen besturen en docenten.

Onderzoeksfase 3: Koppeling met de theorie

In deze onderzoeksfase koppel ik de theorieën van van Heusden en de theorie van Biesta aan het thema *Borging en verhouding docenten burgerschap en bestuur*. Wat zeggen de mbo-professionals bijvoorbeeld direct of indirect over de vier culturele basisvaardigheden (van Heusden) of over de drie onderwijsfuncties (Biesta)? Hoe staat dit in verhouding tot dit thema? In de onderstaande tabel koppel ik woorden en citaten uit de interviews aan de theorieën. Soms kan het ook zijn dat ik geen koppeling kan maken met de theorieën. Onderaan de tabel licht ik mijn keuzes toe.

Theorie van van Heusden: Vier basisvaardigheden	Woorden uit de interviews	Citaat
Waarneming	X	X
Verbeelding	X	X
Conceptualisering	X	X
Analyse	X	X

Theorie van Biesta: Drie onderwijsfuncties	Woorden uit de interviews	Citaat
Kwalificatie	Beroepsopleidingen Beroep	Dat kunst en cultuur ook een verankering heeft in beleid en in visie, wat mij betreft mag dit er natuurlijk graag komen, maar dit gebeurt vaak binnen beroepsopleidingen. Als er in een strategisch plan kan staan dat het mbo met een drieslag werkt en je gaat dat wel specificeren in wat voor het beroep allemaal belangrijk is. Waarom zou er ook niet gewoon een paragraaf kunnen zijn waar we bezig gaan met dat persoonsvormend van onze studenten?
Socialisatie	X	X
Subjectivering	X	X

Vier basisvaardigheden

De vier culturele basisvaardigheden van Van Heusden komen niet naar voren binnen dit onderzoeksthema. De basisvaardigheden spelen geen rol binnen de borging van burgerschaps- of cultuuronderwijs of binnen de relatie tussen bestuur en burgerschapsdocenten.

Drie onderwijsfuncties

Ook de drie onderwijsfuncties van Biesta komen niet allemaal naar voren. Alleen binnen de onderwijsfunctie *kwalificatie* heb ik woorden uit de interviews gekoppeld: *beroepsopleidingen en beroep*. Binnen het eerste citaat geeft een docent aan dat de verankering van kunst en cultuur in het curriculum voornamelijk in creatieve mbo-opleidingen voorkomt. Het gebeurt dus echt in beroepsopleidingen waarin kunst en cultuur een belangrijke rol spelen voor het toekomstige beroep van studenten. In het tweede citaat geeft de docent aan het niet eens te zijn met haar bestuur. Ze benadrukt dat er binnen de visie op burgerschapsonderwijs de focus heel erg op het beroep ligt, maar dat ze het stuk over persoonsvorming mist. Dit bestuur benadrukt binnen zijn visie dus erg de kwalificerende functie van het onderwijs, terwijl deze docent meer de nadruk wil leggen op de functies socialisatie en subjectivering. Uit deze analyse maak ik op dat binnen het borgen van een visie op burgerschaps- en cultuuronderwijs vooral de nadruk wordt gelegd op het beroep en minder op socialisatie en subjectivering.

Het ecosysteem

Binnen dit ecosysteem speelt het macroniveau en het mesoniveau een grote rol. Alle burgerschapsdocenten die ik sprak missen op een bepaalde manier de steun van hun bestuur of ze zijn het niet eens met de gekozen werkwijze. Er is hierdoor een verstoorde relatie tussen docenten en besturen. Besturen leggen de verantwoordelijkheid voor het vormen van een visie vooral bij de docenten neer, terwijl de docenten vinden dat dit ook een belangrijke taak van het bestuur is. Besturen pakken hun verantwoordelijkheid binnen het macroniveau dus niet altijd op. Het maken van beleid en leerplannen en het uitspreken van een overkoepelende ideologie m.b.t.

burgerschapsonderwijs ontbreekt. Ook de projectadviseur van het MBO Kennispunt Burgerschap en de MBO Raad onderstrepen dit. Zij benadrukken dat besturen hierin een voortrekkersrol hebben. Een duidelijke visie vanuit het bestuur geeft docenten richting en houvast. Twee docenten gaven aan dat hun visie op burgerschapsonderwijs is geborgd binnen een onderwijscurriculum. Dit biedt voor hen kaders om burgerschapsonderwijs te geven. Hierin wisselen het exoniveau (invloed van het onderwijscurriculum) en het mesoniveau (relaties tussen docenten en studenten) elkaar af.

6.2 Kennisdeling en uitwisseling

Dit onderzoeksthema kwam ook naar voren tijdens de analyses van de interviews. Op welke manier wordt er tussen docenten en besturen kennis vergaard over burgerschapsonderwijs? Zijn er bepaalde netwerken waarin deze kennis wordt uitgewisseld? Op welke manier zijn deze netwerken tot stand gekomen en wie participeren hierin? Er worden twee onderzoeksfases behandeld binnen dit thema.

Onderzoeksfase 1: coderen en verbinden

De woorden die het meeste opvallen uit de inhoudelijke analyse en die betrekking hebben op dit thema zijn: scholen (13x), bestuurders (11x), MBO raad (9x), ons (9x), burgerschapsagenda (6x), stuurgroep (6x), netwerk (6x), draagvlak (4x), practoraten (2x), samenwerking (2x), ledenvergaderingen (3x), uitwisselen (2x), kennispunt (3x) en bijeenkomsten (3x).

*Het woord burgerschap heb ik eruit gefilterd, omdat ik dit woord niet relevant genoeg vind voor dit thema. Het woord burgerschap kwam 26x voor en overstemde daardoor andere woorden die relevanter zijn voor dit thema.

Binnen dit onderzoeksthema zijn veel diverse woorden gebruikt. Er wordt op verschillende manieren gewerkt aan kennisdeling en uitwisseling. Sommige docenten gaven aan in *werkgroepen* te zitten of deel uit te maken van een *practoraat* burgerschap. De woorden *scholen*, *bestuurders* en *stuurgroep* kwamen veel voor. Binnen de mbo-scholen wordt door bestuurders en stuurgroepen gewerkt aan

kennisdeling door middel van *bijeenkomsten en ledenvergaderingen*. Door uitwisseling tussen docenten en besturen wordt er *draagvlak en samenwerking* gecreëerd. Sommige docenten gaven ook dat ze kennis opdoen doen via de *MBO Raad* of via het *netwerk* van het MBO Kennispunt Burgerschap. Allebei fungeren ze als een soort *kennispunt* voor besturen en burgerschapsdocenten. De *burgerschapsagenda* zorgt voor een houvast waarin kennisdeling en uitwisseling plaats kan vinden.

Practoraten

Een burgerschapsdocent gaf aan dat hij participeert binnen een practoraat burgerschap. Een practoraat, binnen een mbo-school, heeft als taak om praktijkonderzoek uit te voeren en kennis te delen ter bevordering van de onderwijskwaliteit. Een practoraat heeft als hoofddoel om te onderzoeken wat er nodig is voor goed burgerschapsonderwijs en op welke manier burgerschapsonderwijs gemonitord en verbeterd kan worden binnen de school. Daarnaast ontwerpen ze ook nieuwe burgerschapslessen die aansluiten bij de diverse opleidingen en studenten.

De docent benadrukt in het volgende citaat dat practoraten ook samenwerken met stakeholders uit de regio:

In het land zijn er practoraten die zich bezig houden specifiek met burgerschap. Dus die doen heel erg onderzoek naar burgerschap in samenspraak met uhm, andere stakeholders om te kijken hoe we die burgerschapsagenda nou goed vormgeven in onze eigen organisatie. Ik zit ook in zo'n practoraat.

De MBO Raad geeft ook dat deze practoraten heel erg belangrijk zijn om de discussie over burgerschap te stimuleren:

Die practoraten spelen een hele belangrijke rol als vliegwiel om die discussie over wat is burgerschap, hoe zouden we het moeten doen, wat kan beter, wat hoeven we niet meer te doen ook aan te jagen. Dus er zijn wel allerlei mechanisme die helpen om dit gewoon hoger op de agenda te krijgen en daar moeten we dus mee door.

Werkgroepen

Twee docenten die ik sprak zitten in het Designteam Burgerschap. Dit netwerk bestaat uit de Vakgroep Geschiedenis van de HAN en twee mbo-scholen uit Gelderland. De docenten gaven aan dat er van alle partijen de urgentie werd gevoeld om met het thema Burgerschap aan de slag te gaan. De lerarenopleiding geschiedenis voelde de urgentie om het thema burgerschap met het curriculum te verweven en de mbo-scholen voelen de urgentie om docenten burgerschap meer achtergrondkennis over het vak mee te geven. De docenten gaven allebei aan dat het belangrijk is dat burgerschap kan worden verbonden met het beroep, zodat het betekenisvol en beroepsgericht wordt. De vraag die binnen deze werkgroep naar voren kwam, is wat er nodig is om leraren en leraren in opleiding te professionaliseren in het vakgebied burgerschap. De docent licht het verder toe in het volgende citaat:

We pakken het proces onderzoeksmatig op met collega's in het werkveld, collega's van de lerarenopleiding, studenten en een onderzoeker vanuit het lectoraat beroepspedagogiek. Het is een complex vraagstuk en om tot een prototype te komen van de oplossing van dit vraagstuk zetten we de methode design thinking in. Dat is eigenlijk een heel creatief proces: gaan kijken hoe kunnen we nu burgerschap ja, betekenisvol maken voor de student.

Deze werkgroep is vorig jaar gestart. Ze komen ongeveer 1x per maand bij elkaar. Één van de docenten die ook in dit Design Team participeert weet eigenlijk zelf niet wie er allemaal

burgerschapsdocent is binnen zijn mbo-school. Door te participeren binnen het Design Team is hij er achter gekomen dat burgerschap binnen zijn school nog niet een breed gedragen onderwerp is:

We ontdekken dat het ontbreekt aan visie en draagvlak. We zitten nu in het draagvlak creëren: hoe gaan we dat doen? We willen wel uiteindelijk een werkgroep oprichten. Wat meer kennisdeling en elkaar kunnen vinden, niet zozeer methodisch maar echt elkaar kunnen vinden.

Een directrice ik interview vertelt dat er een werkgroep burgerschap is opgericht binnen haar school. Deze werkgroep bestaat geheel uit docenten:

Die werkgroep begeleidt het proces burgerschap echt. Dat is de werkgroep die destijds de visie opgezet heeft. Die werkgroep is ook verantwoordelijk voor de inhoud en die koppelen eens in de zoveel tijd het terug aan de directeur. Die brengt het dan weer in het directie team en vertelt welke onderwerpen er zijn gedaan

Kennisdeling

Naast uitwisseling binnen diverse werkgroepen is kennisdeling en kennis vergaren ook belangrijk. Burgerschapsdocenten hoeven geen specifieke opleiding te volgen om het vak burgerschap te mogen geven. Veel docenten geven naast het vak burgerschap ook nog andere vakken, zoals Nederlands of Engels. Er bestaan wel een aantal cursussen, trainingen en opleidingen voor docenten die het vak burgerschap geven, maar dit wordt nog niet door veel hogescholen aangeboden.

Een andere docent gaf aan via de MBO Raad ook kennis op te doen: 'En weet je via de MBO Raad kregen wij best wel veel uhm ideeën aangereikt over wat je zou kunnen doen en daar hebben wij dankbaar gebruik van gemaakt.' De MBO Raad fungeert dus ook als een soort kennispunt. De projectadviseur van het MBO Kennispunt Burgerschap licht dit verder toe in het volgende citaat:

De MBO raad was natuurlijk heel erg vanuit de belangenbehartiging en de besturen, maar ze voelden dat er vanuit de scholen ook behoefte was aan meer informatie over verschillende onderwerpen en een plek om zowel kennis te halen als te delen. Toen hebben zij ons ingelijfd als een van de projecten en toen heeft het twee jaar als netwerk burgerschap gefunctioneerd: het was toen erg gericht op de uitwisseling onderling en opbouwen en onderhouden van het netwerk.

De projectadviseur van het MBO Kennispunt Burgerschap geeft aan dat er een vaste groep docenten is die naar hun informatiebijeenkomsten gaat, maar dat er ook veel docenten zijn van mbo-scholen die ze niet goed kunnen bereiken.

Netwerk van burgerschapsdocenten

De projectadviseur van het Kennispunt Burgerschap legt uit hoe het netwerk van burgerschapsdocenten is opgericht:

Maar we hebben ook contactpersonen burgerschap. Per locatie hebben we één contactpersoon. We hebben nu in totaal een groep van 180 burgerschapsdocenten in het netwerk. Dat zijn echt docenten en beleidsmedewerkers die zich specifiek met burgerschap bezig houden. Dus via hen proberen we ook de scholen te voeden met wat wij doen en via onze nieuwsbrief en bijeenkomsten.

Daarnaast staat het Kennispunt Burgerschap ook nog nauw in contact met klankbordgroep:

Daarnaast hebben we nog een klankbordgroep van zeven betrokken mbo-docenten die met burgerschap bezig zijn. Die spreken we elke twee maanden en vertellen we waar we mee bezig zijn en we vragen hen input zo dat we goed blijven aansluiten bij wat de docenten eigenlijk nodig hebben in het veld.

Het MBO Kennispunt Burgerschap werkt dus op deze manieren aan kennisdeling en uitwisseling.

Onderzoeksfase 2: Critical Discourse Analyse

Binnen deze onderzoeksfase richt ik mij op de drie niveaus binnen de CDA methode: tekst, de discursieve praktijk en de sociale praktijk. Ik benoem een aantal voorbeelden en citaten vanuit de interviews waarin deze niveaus duidelijk naar voren komen.

Tekst

De woordvoester van de MBO Raad gebruikt in het volgende citaat veel verschillende woorden en metaforen. Dat maak ik op uit de woorden *bats boem, hier tekenen bij het kruisje en take it or leave it*. Door gebruik te maken van deze woorden probeert ze extra duidelijk te maken dat de besturen echt zijn meegenomen in het opstellen van de burgerschapsagenda. Blijkbaar vond ze het belangrijk om dit extra te benadrukken.

En zo'n burgerschapsagenda is dan eigenlijk de putdeksel waar bestuurders 'Ja' tegen zeggen. Maar die zijn daar van tevoren al in meegenomen van 'dit zal het ongeveer gaan worden', het is niet zo dat zij bats boem in een ledenvergadering de burgerschapsagenda krijgen met: hier tekenen bij het kruisje, take it or leave it. Daar zijn ze in meegenomen en dat is ook nodig voor het draagvlak want anders kom je nergens.

Discursief

In het volgende citaat verwijst een burgerschapsdocent door het woord *ze* naar het bestuur binnen zijn school. Hij laat in het citaat doorklinken dat hij het niet eens is met het beeld dat het bestuur van burgerschapsdocenten heeft. In het citaat zegt hij ook impliciet dat hij zich niet goed genoeg voorbereid voelde om het vak burgerschap te geven. Hij voelde zich *in het diepe gegooid*. Hij maakt hiermee impliciet duidelijk dat hij graag meer kennis en ervaring had willen opdoen voordat hij het vak ging doceren. Het bestuur had hierin meer moeten faciliteren.

Nee je wordt gewoon in het diepe gegooid. Ze gaan er vanuit: je hebt geschiedenis onderwijs gehad of je bent geschiedenis docent dus hier weet je alles van. Maar dat is niet helemaal zo hoor.

De woordvoester van de MBO Raad heeft het in de het volgende citaat over non-believers. Hiermee bedoelt ze waarschijnlijk de besturen die burgerschapsonderwijs minder hoog op de agenda hebben staan. Ze dekt zich gelijk in bij de tweede zin, door aan te geven wat ze vooral niet zegt of bedoelt. Ze blijft voorzichtig in haar woordkeuze, omdat ze werkt voor een landelijke brancheorganisatie.

Maar de non-believers moet je meenemen in dat het anders kan of anders moet. En daarbij zeg ik niet dat er in het mbo heel veel non-believers rondlopen, maar dat zijn wel de mensen die je nodig hebt, ook als je er een maatschappelijke discussie over zou starten.

Sociaal

Binnen de analyse m.b.t. dit onderzoeksthema heb ik in de interviews geen citaten kunnen vinden waarin hiërarchie of macht doorklonk. Ook uitspraken m.b.t. ideologie kwamen niet naar voren. Dit heeft te maken met het onderzoeksthema. Binnen het thema *kennisdeling en uitwisseling* staat

samenwerking en draagvlak centraal. De mbo-professionals die ik sprak zijn binnen dit thema gericht op verbinding en netwerken met anderen en niet op macht of het blootleggen van hiërarchie.

Onderzoeksfase 3: Koppeling met de theorie

In deze onderzoeksfase koppel ik de theorieën van van Heusden en de theorie van Biesta aan het thema *Kennisdeling en uitwisseling*. Wat zeggen de mbo-professionals bijvoorbeeld direct of indirect over de vier culturele basisvaardigheden (van Heusden) of over de drie onderwijsfuncties (Biesta)? Hoe staat dit in verhouding tot dit thema? In de onderstaande tabel koppel ik woorden en citaten uit de interviews aan de theorieën. Soms kan het ook zijn dat ik geen koppeling kan maken met de theorieën. Onderaan de tabel licht ik mijn keuzes toe.

Theorie van van Heusden: Vier basisvaardigheden	Woorden uit de interviews	Citaat
Waarneming	X	X
Verbeelding	X	X
Conceptualisering	X	X
Analyse	X	X
Theorie van Biesta: Drie onderwijsfuncties	Woorden uit de interviews	Citaat
Kwalificatie	Informatie en kennis	De MBO raad was natuurlijk heel erg vanuit de belangenbehartiging en de besturen, maar ze voelden dat er vanuit de scholen ook behoefte was aan meer informatie over verschillende onderwerpen en een plek om zowel kennis te halen als te delen.
Socialisatie	X	X
Subjectivering	Betekenisvol maken voor de student	Dat is eigenlijk een heel creatief proces: gaan kijken hoe kunnen we nu burgerschap ja, betekenisvol maken voor de student.

Vier basisvaardigheden

De vier culturele basisvaardigheden van Van Heusden komen niet naar voren binnen dit onderzoeksthema. De basisvaardigheden spelen geen rol binnen de kennisdeling en uitwisseling tussen docenten, besturen en stakeholders.

Drie onderwijsfuncties

Binnen de onderwijsfunctie *kwalificatie* heb ik de woorden *informatie en kennis* gekoppeld. In het citaat komt naar voren dat burgerschapsdocenten een gebrek aan kennis en informatie ervaren. De MBO Raad heeft naar aanleiding van deze constatering het Kennispunt Burgerschap opgericht. Binnen het netwerken en kennisdeling is het dus ook belangrijk dat er een plek wordt ingericht waarin docenten met elkaar kunnen uitwisselen. Aan de functie *socialisatie* kon ik geen woorden uit de interviews koppelen. Aan de functie *subjectivering* heb ik de woorden *betekenisvol maken voor de student* gekoppeld. De docent die het citaat uitsprak, participeert binnen een practoraat burgerschap. Binnen dit practoraat zijn ze heel erg aan het nadenken op welke manier het vak burgerschap kan aansluiten bij de belevingswereld van studenten. Binnen dit onderzoeksthema

De woorden die het meeste opvallen uit de inhoudelijke analyse en die betrekking hebben op dit thema zijn: meer (13x), samenleving (9x), willen (9x), school (6x), opleiding (5x), studenten (6x), kunst (2x), draagvlak (2x), verbinding (2x), cultuur en kunst (2x). De woorden *meer* en *willen* vallen op in de analyse. Docenten *willen* graag *meer* kunst binnen de *opleiding* en voor hun *studenten*. Het woord *samenleving* komt ook duidelijk naar voren in de analyse. De woordvoerder van de MBO Raad heeft dit woord vaak genoemd. De MBO Raad vindt het belangrijk dat het burgerschapsonderwijs aansluit bij de samenleving. Thema's die zich voordoen in de samenleving moeten binnen het burgerschapsonderwijs behandeld worden. *Draagvlak* en *verbinding* zijn ook woorden die werden genoemd. Dit zijn belangrijke voorwaarden voor het uitvoeren en toewerken naar een gewenste situatie (de droom). De woorden *kunst* en *cultuur* werden wel genoemd, maar niet heel vaak. Twee docenten hebben hier heel duidelijk een droom over, maar de andere docenten minder. Hun dromen waren echt meer gericht op burgerschapsonderwijs.

Verschillende dromen

In de onderstaande citaten komen de belangrijkste dromen en wensen van de docenten, met betrekking tot burgerschap- en cultuuronderwijs, naar voren. In de volgende twee citaten wordt een hele duidelijke link gelegd met kunst- en cultuureducatie:

Dan zou ik een soort van inschrijfprogramma willen hebben waarin studenten helemaal hun eigen programma gaan samenstellen op het gebied van burgerschap en dat daar dan ook elementen van kunst en cultuur inzitten. Dat die daarin verankerd zijn en dat ze daarmee veel meer kunnen inspringen op hun eigen talentontwikkeling en interesse.

Ik zou heel graag willen dat die student en dat de opleiding die MBO Card meer in beeld heeft en ik zou het heel tof vinden als die doorgaande leerlijn wel tot stand komt en dat docenten ook het belang zien van en dat ze niet alleen maar op zo'n eilandje blijven van hun opleiding en het beroep maar dat ze het ook breder zien. Dat ze een breder persoon kunnen opleiden.

In het eerste citaat zet de docent heel erg in op de eigen ontwikkeling en eigen keuzes van de studenten. Hierin maakt hij heel mooi de koppeling met kunst- en cultuureducatie. In het tweede citaat refereert de docent naar de leerlijn Culturele en Creatieve Vorming. Ze heeft de droom dat deze leerlijn wordt ontwikkeld en wordt geïmplementeerd in het mbo. Ze hoopt dat haar mededocenten het belang gaan inzien van de meerwaarde van kunst- en cultuureducatie en dat ze zich gaan richten op de brede ontwikkeling van hun studenten.

Integratie

In de volgende drie citaten hebben de docenten de droom dat burgerschapsonderwijs wordt geïntegreerd in de andere vakken binnen het mbo. Burgerschap zou geen apart vak meer moeten zijn. Twee docenten geven aan hierin ook een plek voor cultuuronderwijs te zien.

Iedereen heeft gewoon het recht om kennis te maken met kunst en cultuur. Ik zou het het mooiste vinden als we het met elkaar niet eens mee over burgerschap hebben. Dat het gewoon geïntegreerd is in alles, in alle opleidingen. Een stuk drama of theater op het ROC zou ik erg mooi vinden.

Ik zou over vijf jaar bereikt willen hebben dat er voor elk onderdeel van.. of elke dimensie van burgerschap dat er uitdagende, interactieve werkvormen zijn, uitwisselingen zijn om daarmee aan de gang te gaan. En dat het niet is gebed in een uurtje in de week maar dat je elke vijf weken daar een langer moment voor hebt om daar mee bezig te zijn. Cultuuronderwijs kan hierin ook een plek krijgen.

Ik denk dat je er naar toe moet dat alles is verweven in de opleiding en niet meer los vier opdrachten inleveren en dat ze aan hun onderwijsverplichting voor burgerschap hebben voldaan. Volgens mij moet je daar vanaf. Je moet inzetten op structurele projecten en samenwerkingen met organisaties buiten de school.

Ambitie van het MBO Kennispunt Burgerschap

De projectadviseur van het Kennispunt Burgerschap vertelde dat ze vanuit het Kennispunt een tool hadden ontwikkeld: Zelfevaluatie Burgerschap. Deze tool helpt docenten om het burgerschapsonderwijs in de school te evalueren. In het volgende citaat beschrijft de projectadviseur wat de uitkomsten waren van deze evaluatie:

De wens is dat ze van statige burgerschapslessen naar meer actieve burgerschapslessen willen. Dat ze meer buiten de school willen doen, of de buitenwereld de school inhalen. Wat meer oefenen met vaardigheden en meer bezig zijn met de actualiteit en gespreksvaardigheden verbeteren onder de studenten. Juist dat gesprek faciliteren in de klas tussen verschillende studenten is iets waar veel docenten mee bezig zijn.

De projectadviseur gaf in het interview aan dat het haar ambitie en wens is om te voorzien in bovenstaande behoeftes van de docenten. Hierin richt ze zich ook op visieontwikkeling:

Het is wel onze behoefte om meer te zien en vooral ook om meer goede voorbeelden op te halen en visie is een van de specifieke dingen die daarin besproken gaan worden. In hoeverre is die er al en wat hebben jullie nog nodig als die er niet is? Waar lopen jullie tegen aan? Dat is iets wat het aankomende half jaar gaat lopen en dat kost ook best wat tijd. Dat is iets wat wij ambiëren, om overal de vinger aan de pols te krijgen.

Het MBO Kennispunt Burgerschap wil het netwerk van burgerschapsdocenten nog verder uitbreiden. De projectadviseur gaf aan dat het ontwikkelen en aanbieden van trainingen hierin ook belangrijk is. Omdat de subsidie voor het Kennispunt Burgerschap eind 2021 afloopt, is het nog onzeker welke toekomst het Kennispunt heeft. Daarom spreekt de projectadviseur ook in termen als *behoefte en ambitie* in plaats van het woord *dromen* te gebruiken. Ze hebben in ieder geval nog genoeg te bieden aan de burgerschapsdocenten.

Droom MBO Raad

De woordvoerder van de MBO Raad formuleert de droom kort en krachtig: 'Dat het vak burgerschap in het hele onderwijs een volwaardige plaats inneemt naast de andere kwalificaties van het mbo.' Binnen deze droom ziet zij wel een taak voor de culturele sector. Er zijn namelijk plannen om een nationaal burgerschapsboard op te richten, waarin diverse mensen worden uitgenodigd om de verbinding te maken tussen burgerschap, de school en de samenleving. De woordvoerder licht het verder toe in het volgende citaat:

En het is ook heel goed voorspelbaar dat ook mensen uit de culturele sector daar inzitten en meedenken. En op die manier maak je ook weer een verbinding tussen jullie specifieke onderwerp en het onderwerp waar wij ook mee doorgaan. En hoe dat er precies uit gaat zien dat weet ik nog niet, maar we zijn wel echt van plan om de komende jaren daar flink vaart op te maken.

Door middel van het nationaal burgerschapsboard wil de MBO Raad het vak burgerschap beter inrichten en hierdoor meer aansluiting vinden met thema's die in de samenleving spelen.

Onderzoeksfase 2: Critical Discourse Analyse

Binnen deze onderzoeksfase richt ik mij op de drie niveaus binnen de CDA methode: tekst, de discursieve praktijk en de sociale praktijk. Ik benoem een aantal voorbeelden en citaten vanuit de interviews waarin deze niveaus duidelijk naar voren komen.

Tekst

Het viel op dat de docenten niet aarzelden in hun woordkeuzes, toen ik hen vroeg naar hun dromen over cultuur- en burgerschapsonderwijs. Ze haperden niet tijdens het interview en gebruikten bijna geen euh... Hieruit maak ik op dat ze zich vrij zeker voelen over wat ze graag zouden willen bereiken. Wel formuleerden ze de zinnen vaak in een passieve vorm. Ze maakten veel gebruik van de woorden: *Ik zou graag... dan zou ik een soort.....ik zou het mooi vinden als....* De docenten weten dus wel wat hun dromen zijn, maar weten het nog niet precies te formuleren.

In het volgende citaat heeft de MBO Raad het over *roze wolken en luchtkastelen*. Ze geeft aan dat haar droom klinkt als een vrolijk luchtkasteel, maar het is volgens haar wel het startpunt voor goed burgerschapsonderwijs. Dat benadrukt ze door een tegenstelling te gebruiken in de laatste zin.

Dat je als school met burgerschap een betekenisvolle bijdrage kan leveren aan de persoonsvorming van jonge mensen. Vanuit een visie die wij als samenleving hebben over hoe wij met elkaar willen leven. Dat klinkt natuurlijk als een roze wolk he, een vrolijk luchtkasteel met ballonnen, maar het is wel waar het begint.

Discursief

Zoals uit bovenstaand voorbeeld blijkt gebruikten de docenten veel de ik-vorm. Hun dromen en wensen worden dus geformuleerd vanuit hun eigen intrinsieke motivatie. De docenten weten waarschijnlijk ook niet of hun dromen en wensen worden gedeeld door mededocenten, anders hadden ze meer in de we-vorm gesproken. De docenten spraken in dagelijks taalgebruik om hun wensen en dromen kenbaar te maken. In het volgende citaat verwijst een docent naar *we en elkaar*, maar uit het citaat wordt niet duidelijk wie ze precies bedoelt: 'Ik zou het het mooiste vinden als we het met elkaar niet eens meer over burgerschap hebben. Dat het gewoon geïntegreerd is in alles.' Waarschijnlijk bedoelt ze met *we en elkaar* haar mededocenten of de mbo-sector in het algemeen.

Sociaal

De MBO Raad neemt een duidelijk standpunt in over wat de rol van de samenleving is m.b.t. burgerschapsonderwijs. In het volgende citaat klinkt een ideologie door:

Als door de samenleving niet geaccepteerd wordt dat in het onderwijs over bepaalde onderwerpen wordt gesproken, dan ben je als docent of schoolbestuur gewoon helemaal nergens. Dus alles begint bij een visie vanuit de overheid, vanuit het kabinet, vanuit de samenleving over wat voor een samenleving wij willen zijn. En als je het daar niet over eens bent met zijn allen dan zal burgerschap altijd een worsteling blijven.

De MBO Raad schept hiermee kader waarin burgerschapsonderwijs het beste kan floreren.

Onderzoeksfase 3: Koppeling met de theorie

In deze onderzoeksfase koppel ik de theorieën van van Heusden en de theorie van Biesta aan het thema *Droomvraag: Burgerschap- en cultuuronderwijs over vijf jaar*. Wat zeggen de mbo-professionals bijvoorbeeld direct of indirect over de vier culturele basisvaardigheden (van Heusden) of over de drie onderwijsfuncties (Biesta)? Hoe staat dit in verhouding tot dit thema? In de onderstaande tabel koppel ik woorden en citaten uit de interviews aan de theorieën. Soms kan het ook zijn dat ik geen koppeling kan maken met de theorieën. Onderaan de tabel licht ik mijn keuzes toe.

Theorie van van Heusden: Vier basisvaardigheden	Woorden uit de interviews	Citaat
Waarneming	X	X
Verbeelding	Theater	Een stuk drama of theater op het ROC zou ik erg mooi vinden. Er zijn dus ook echt mensen die het wel willen. Dat je alle leerlingen actief in een theatergroep gaat krijgen is niet haalbaar, maar die kleine groep die het wel wil heeft er echt baad bij.
Conceptualisering	X	X
Analyse	Leerlijn	Ik zou heel graag willen dat die student en dat de opleiding die MBO Card meer in beeld heeft en ik zou het heel tof vinden als die doorgaande leerlijn wel tot stand komt.
Theorie van Biesta: Drie onderwijsfuncties	Woorden uit de interviews	Citaat
Kwalificatie	Stagevoorbereiding	Ik denk in een ideale situatie burgerschap altijd een integraal deel van het vakonderwijs is. Ik denk dat burgerschap in heel veel dingen binnen de opleiding past. Als we richting stage voorbereiding gaan, daar kan je een heel stuk burgerschap in kwijt.
Socialisatie	Samenleving	Burgerschap moet iets zijn van de hele samenleving.
Subjectivering	Eigen talentontwikkeling en interesse	Dan zou ik een soort van schrijfprogramma willen hebben waarin studenten helemaal hun eigen programma gaan samenstellen op het gebied van burgerschap en dat daar dan ook elementen van kunst en cultuur inzitten. Dat die daarin verankerd zijn en dat ze daarmee veel meer kunnen inspringen op hun eigen talentontwikkeling en interesse.

Vier basisvaardigheden

Binnen het beschrijven van de droom van de burgerschapsdocenten kwamen de basisvaardigheden *verbeelding en analyse* naar voren. Met de andere twee basisvaardigheden kon ik geen koppeling maken met citaten of woorden uit de interviews. *Waarneming en conceptualisering* kwamen als basisvaardigheden niet naar voren in de dromen over burgerschaps- of cultuuronderwijs. De basisvaardigheid *verbeelding* heb ik gekoppeld aan het woord *theater*. De directrice heeft een hart voor kunst en cultuur en vindt dat iedere student hiermee in aanraking zou moeten komen. Haar wens is om een theatergroep binnen haar mbo-school op te richten, waarin studenten kunnen

experimenten met drama en verbeelding.

De basisvaardigheid *analyse* heb ik gekoppeld aan het woord *leerlijn*. Deze koppeling heb ik ook gemaakt in het onderzoeksthema: *visie op cultuuronderwijs*. Het is de wens van deze docent dat er een doorgaande leerlijn Culturele en Creatieve Vorming wordt ontwikkelt voor mbo-studenten. Deze docent zit in de ontwikkeling van haar dromen in de basisvaardigheid analyseren. Door te construeren en verbanden te leggen, ziet ze voor haar studenten een concrete toekomst met cultuuronderwijs. De ene docent is dus verder in het ontwikkelen van zijn dromen dan de ander.

Drie onderwijsfuncties

In de dromen van de mbo-professionals komen alle drie de onderwijsfuncties van Biesta aan bod. Aan de functie *kwalificatie* heb ik het woord *stagevoorbereiding* verbonden. De docent geeft aan dat burgerschap altijd een onderdeel zal vormen van het vakonderwijs. Binnen stagevoorbereiding kan dus ook een stuk burgerschap worde geïntegreerd. Kennis en vaardigheden vindt deze docent dus belangrijk binnen de toekomst van het vak burgerschap. Aan de functie *socialisatie* heb ik het woord *samenleving* verbonden. De MBO Raad vindt dat het burgerschapsonderwijs iets moet zijn van en voor de hele samenleving. Door in gesprek te gaan met diverse organisaties uit de samenleving kunnen de thema's binnen het burgerschapsonderwijs worden aangescherpt. De functie *subjectivering* heb ik gekoppeld aan de woorden *eigen talentontwikkeling en interesse*. De docent gaf aan dat hij het heel belangrijk vindt dat het burgerschapsonderwijs binnen zijn school past binnen de persoonlijke voorkeuren van zijn studenten.

Het ecosysteem

Binnen dit onderzoeksthema komt het macroniveau en het exoniveau naar voren. Binnen deze twee niveaus zit steeds een wisselwerking. De dromen van de docenten zijn soms doorspekt met ideologie, maar ook heel erg gericht op de praktijk. De docenten zien voor zich op welke manier ze hun ideologie of missie eventueel in de praktijk kunnen waarmaken. De MBO Raad blijft in de beschrijving van de droom vooral hangen in het macroniveau, maar het MBO Kennispunt Burgerschap beschrijft de droom al een stuk concreter. De projectadviseur heeft het over onderwijspraktijken en de professionele ontwikkeling van burgerschapsdocenten. Zij beweegt zich hierdoor weer meer binnen het exoniveau. De MBO Raad benadert burgerschapsonderwijs echt als een taak van de samenleving waarin iedereen moet meebewegen. De overheid moet hierin volgens de MBO Raad een heel duidelijk standpunt innemen. Binnen deze ideologie en droom van de MBO Raad komt een duidelijke hiërarchie naar voren. Volgens hen begint een visie op burgerschapsvorming vanuit de overheid en het kabinet.

Conclusie

In deze conclusie reflecteer ik op de aanleiding, de vraagstelling, het theoretisch kader en de onderzoeksmethode van het onderzoek. Ik geef antwoord op de vraag of mijn hypothese juist was en wat eventueel de beperkingen zijn van de keuzes die ik heb gemaakt op het gebied van de onderzoeksmethode en het theoretisch kader. Ook trek ik conclusies vanuit de theorieën van Biesta en van Heusden. In deze conclusie geef ik natuurlijk ook antwoord op de onderzoeksvraag: *Welke kansen en beperkingen zien mbo-professionals in de provincie Gelderland binnen hun ecosysteem voor het ontwikkelen van cultuureducatie voor mbo-studenten, binnen het vak burgerschapsonderwijs?* Daarnaast beschrijf ik in deze conclusie ook op welke manier de niveaus binnen het ecosysteem naar voren kwamen. Ten slotte sluit ik de conclusie af met het beschrijven van vragen voor vervolgonderzoek.

Aanleiding en hypothese

De voornaamste aanleiding voor het onderzoek kwam vooral vanuit het verzoek van Cultuur Oost. Door middel van literatuuronderzoek kwam ik erachter dat er ook nog niet veel wetenschappelijk onderzoek is gedaan op het gebied van het mbo, cultuur-en burgerschapsonderwijs. Dit bevestigde ook mijn hypothese, want ik had van te voren verwacht dat er inderdaad niet veel onderzoek was gedaan. Ik had daarnaast ook de hypothese dat het ontwikkelen van cultuureducatie binnen het burgerschapsonderwijs erg zou leven binnen de mbo-sector. Hier heb ik mij toch in vergist. Ik kwam er door literatuurstudie achter dat er vooral vanuit de culturele sector een grote behoefte wordt gevoeld om bij het mbo aan te sluiten, maar andersom wordt die urgentie veel minder gevoeld.

Deze aannames komen ook doordat ik zelf werk in de culturele sector en ik het als vanzelfsprekend beschouw dat andere professionals kunst- en cultuureducatie ook belangrijk vinden voor mbo-studenten. De verbinding tussen burgerschapsonderwijs en cultuuronderwijs had ik daarom ook erg snel gemaakt, terwijl andere docenten soms nog helemaal niet over deze verbinding hadden nagedacht. Ik had ook verwacht dat de burgerschapsdocenten en besturen al veel verder zouden zijn in het ontwikkelen van een visie op burgerschap, maar dit was ook een verkeerd gestelde hypothese. Door het interviewen van de mbo-professionals bleek dit in de meeste gevallen niet zo te zijn.

Vraagstelling

Het formuleren van de onderzoeksvraag ging in het begin erg snel. Het was duidelijk wat ik wilde onderzoeken en op welke manier. Ik heb de onderzoeksvraag één keer bijgesteld. Eerst formuleerde ik diverse niveaus (micro-, meso- en macroniveau) waarbinnen ik de kansen en beperkingen wilde onderzoeken. Later heb ik deze niveaus vervangen voor de term ecosysteem. Als onderzoeker wilde ik het mbo meer als een ecosysteem benaderen. Deze keuze heb ik gemaakt, om te voorkomen dat ik de context buiten het mbo en de diverse niveaus binnen het mbo over het hoofd zou zien. Ook kon ik door het gebruik van de term ecosysteem beter de dynamiek tussen de verschillende niveaus binnen het ecosysteem weergeven en verklaren.

Theoretisch kader

De theorieën van Gert Biesta en Barend van Heusden hebben er voor gezorgd dat ik kaders heb kunnen scheppen om de interviews te analyseren. Door een theorie vanuit de onderwijswetenschappen en een theorie vanuit de cultuurwetenschappen te gebruiken, heb ik de definities in mijn onderzoeksvraag goed kunnen duiden en beschrijven. Aan de hand van de theorie heb ik de interviews met de mbo-professionals kunnen analyseren. Er waren ook beperkingen door het gebruik van deze twee theorieën. Biesta en van Heusden beschrijven hun theorie allebei op een erg abstracte manier. Dit maakt het moeilijk om een koppeling te maken naar een praktisch niveau. De theorie van Van Heusden is daarnaast geschreven voor het primair- en voortgezet onderwijs. Hierdoor was het ingewikkeld om de vertaalslag naar het mbo te maken. Ook door het gebruik van

twee theorieën heb ik steeds het onderzoeksmateriaal vanuit twee invalshoeken geanalyseerd. Dit was soms ingewikkeld, omdat ik me als onderzoeker tijdens de analyses steeds moest verhouden vanuit een andere theorie.

Onderzoeksmethode

De onderzoeksmethode was in het begin van het onderzoek gelijk duidelijk. Door middel van interviews zou ik antwoord krijgen op mijn onderzoeksvraag. De manier waarop ik vervolgens mijn onderzoeksmateriaal ging analyseren vond ik ingewikkelder. Het uitvoeren van een Critical Discourse Analyse heeft namelijk te maken met de interpretatie van de onderzoeker. Mijn achtergrond als onderzoeker en de manier waarop ik zelf naar de wereld kijk, heeft invloed op de manier waarop ik mijn onderzoeksmateriaal interpreteer en vervolgens analyseer. Dit is altijd een valkuil binnen het uitvoeren van kwalitatief onderzoek. Door het toevoegen van de twee andere onderzoeksfases (coderen en de koppeling met de theorie) heb ik het onderzoeksmateriaal toch gekraakt en kunnen analyseren.

Antwoord op de onderzoeksvraag

Eerst trek ik conclusies vanuit de theorieën. Na het beschrijven van de kansen en beperkingen beschrijf ik de diverse niveaus die zich afspeelden binnen het ecosysteem. Deze beschrijvingen geven antwoord op de onderzoeksvraag: *Welke kansen en beperkingen zien mbo-professionals in de provincie Gelderland binnen hun ecosysteem voor het ontwikkelen van cultuureducatie voor mbo-studenten, binnen het vak burgerschapsonderwijs?*

Conclusie vanuit de theorie

In licht toe wat de belangrijkste resultaten zijn m.b.t. de koppeling tussen de theorieën en de onderzoeksthema's. Het cultureel bewustzijn van mbo-studenten wordt dus binnen het vak burgerschap het meest gevormd en gestimuleerd. Volgens Biesta is goed burgerschapsonderwijs een mix van de drie onderwijsfuncties. De vier culturele basisvaardigheden van Van Heusden kunnen binnen deze drie onderwijsfuncties worden gevormd en ontwikkeld door mbo-studenten. Dit is geen statig proces, maar wisselt elkaar steeds af. Dit is ook afhankelijk van de manier waarop burgerschaps- en cultuuronderwijs wordt gegeven door docenten.

De meeste burgerschapsdocenten die ik sprak weten nog niet goed welke visie zij zelf hebben op cultuuronderwijs of burgerschapsonderwijs. De burgerschapsdocenten zijn nog niet zo ver dat ze cultuureducatie binnen de vier basisvaardigheden van Van Heusden aan hun studenten kunnen aanbieden. Vaak wordt cultuuronderwijs in het mbo alleen aangeboden binnen de basisvaardigheid waarneming. Mbo-studenten gaan vaak alleen naar museums of theatervoorstellingen om te ervaren en te observeren. Hieruit blijkt dat mbo-scholen m.b.t. cultuuronderwijs in de praktijk nog echt in een beginfase verkeren. De drie onderwijsfuncties van Biesta komen binnen dit onderzoeksthema ook niet allemaal naar voren. Cultuuronderwijs wordt vaak alleen gegeven binnen de onderwijsfunctie kwalificatie. Cultuureducatie wordt vooral ingezet voor het opdoen van kennis en vaardigheden, maar niet voor de eigen creatieve talentontwikkeling. Cultuuronderwijs wordt dus vooral beroepsgerelateerd ingezet binnen het mbo. Voor de onderwijsfuncties socialisatie en subjectivering is dus nog weinig aandacht. Doordat de theorieën niet goed aansluiten op de praktijk in het mbo, is het voor mbo-professionals lastig om direct of indirect de theorieën te gebruiken bij het ontwikkelen van een visie op burgerschaps- of cultuuronderwijs. Dit geldt ook voor burgerschaps- en cultuuronderwijs in de praktijk.

Kansen en beperkingen

De beperkingen en de kansen die de burgerschapsdocenten zien licht ik hieronder toe. Daarna licht ik kort de kansen en beperkingen toe die de MBO Raad en de projectadviseur van het MBO Kennispunt Burgerschap zien. Deze resultaten komen voort uit de diverse analyses van de interviews en geven ook antwoord op de onderzoeksvraag.

Burgerschapsdocenten:

Beperkingen:

- Het gebrek aan geld, ruimte en tijd binnen een mbo-school. Dit gaven de docenten toch het meest als reden op, om geen kunst- of cultuurlessen te geven. Er is niet genoeg tijd en geld om bijvoorbeeld naar een museum of theatervoorstelling te gaan. Daarnaast voelden de docenten ook niet altijd de ruimte vanuit het bestuur om deze culturele excursies te ondernemen.
- Er is geen doorgaande leerlijn cultuuronderwijs voor mbo-studenten. Waarbij havo- en vwo-studenten verplicht cultuuronderwijs krijgen, krijgen mbo studenten van dezelfde leeftijd geen cultuuronderwijs meer. Het bestaand aanbod m.b.t. kunst- en cultuuronderwijs sluit hierdoor niet goed aan bij de belevingswereld en behoeftes van mbo-studenten.
- Docenten geven aan het lastig te vinden om een kunst- of cultuurles te geven voor hun mbo-studenten. Ze missen de handvatten en kennis om op een betekenisvolle manier cultuureducatie aan te bieden aan hun mbo-studenten.
- Kunst- en cultuuronderwijs binnen het mbo is voornamelijk gericht op de voorbereiding op een beroep en niet op de onderwijsfuncties subjectivering of socialisatie. Tijdens een minor *Expressief Talent* leren studenten van de opleiding Zorg en Welzijn bijvoorbeeld op welke manier ze kunst en cultuur kunnen inzetten met het werken met een doelgroep. Hierbij leren ze weinig over hun eigen kunstzinnige talenten en op welke manier ze hun eigen creatieve vaardigheden kunnen inzetten.
- Ontbreken van een visie op burgerschaps- en cultuuronderwijs. Een aantal docenten gaven aan dat er geen visie is op burgerschapsonderwijs binnen hun mbo-school. Veel docenten zitten nog volop in de ontwikkelingsfase. Hierdoor is er al helemaal geen tijd en ruimte om überhaupt na te denken over een functie van cultuuronderwijs binnen het mbo. Door het ontbreken van een visie is het vak burgerschap, en daarmee ook het aanbod van kunst- en cultuurlessen, niet duurzaam. Er is weinig borging binnen het curriculum en dit zorgt voor versnippering van het burgerschaps- en cultuuronderwijs.
- Docenten ervaren weinig steun vanuit hun bestuur of directie. Ze geven aan hier wel behoefte aan te hebben. Door het ervaren van weinig support van besturen, voelen de burgerschapsdocenten zich niet of minder gemotiveerd voor het vak burgerschap of cultuuronderwijs. Enthousiaste docenten moeten eerst bewijzen wat de meerwaarde van kunst en cultuur kan zijn voor mbo-studenten. Docenten steken dus ook veel eigen tijd in het opzetten van culturele projecten, terwijl ze zich niet gesteund voelen.

Kansen

- De meeste docenten zien een verbinding tussen burgerschaps- en cultuuronderwijs. Zij zien in dat kunst en cultuur als middel kan worden gebruikt om burgerschapslessen vorm te geven. Door middel van kunst- en cultuur kunnen er op gevoelige onderwerpen met mbo-studenten behandeld worden. Het is belangrijk om hierin ook de verbinding te leggen met de vakinhoud i.v.m. het toekomstig beroepsveld.
- Visievorming op burgerschap- en cultuuronderwijs samen met studenten. Het ontwikkelen van een visie die aansluit bij de belevingswereld van studenten biedt kansen voor het

ontwikkelen van cultuureducatie. Door in gesprek te gaan met mbo-studenten en hen te bevragen over wat er bij hen leeft, kunnen mbo-scholen hun burgerschaps- en cultuuronderwijs vormen naar de behoeftes van de studenten. Hierdoor groeit het draagvlak en enthousiasme van de studenten m.b.t. cultuureducatie. Ook zorgt het ontwikkelen van ene visie voor duurzaamheid en borging. Mbo-scholen zetten op deze manier een koers uit die iedere keer weer kan worden bijgesteld.

- Binnen de practoraten burgerschap en het netwerk van het MBO Kennispunt Burgerschap kan er kennis worden gedeeld over burgerschaps- en cultuuronderwijs. Door middel van de instrumenten die het Kennispunt aanbiedt, zoals de Zelfevaluatie Burgerschap, kunnen docenten verder groeien in het ontwikkelen van een visie op burgerschap. Deze instrumenten kunnen ook worden ingezet voor de ontwikkeling van een visie op cultuuronderwijs.
- Het ontwikkelen van een doorgaande leerlijn cultuureducatie kan een uitkomst bieden voor mbo-studenten. Er is door het LKCA een voorstel gedaan om een leerlijn Creatieve en Culturele Vorming te ontwikkelen voor mbo-studenten. Deze leerlijn staat in relatie tot het vak burgerschap en kan een houvast en kader bieden voor burgerschapsdocenten om cultuureducatie te ontwikkelen en doceren.
- De MBO Card biedt uitkomst in de kosten voor het organiseren van culturele excursies. De MBO Card biedt korting aan voor studenten om bijvoorbeeld naar het theater of de bioscoop te gaan. Mbo-scholen kunnen hier ook gebruik van maken als ze een te kort hebben in hun scholingsbudget.

MBO Kennispunt Burgerschap: kansen en beperkingen

De projectadviseur van het MBO Kennispunt Burgerschap geeft aan dat cultuureducatie zeker een plek kan hebben binnen het vak burgerschap. Ze geeft aan dat door middel van kunst en cultuur verschillende dimensies uit de burgerschapsagenda behandeld kunnen worden. Volgens haar biedt kunst- en cultuureducatie veel kansen, omdat studenten dan even hun dagelijkse realiteit vergeten. Het helpt studenten om zich te verplaatsen in het verhaal van iemand anders. Ook biedt cultuureducatie volgens haar kansen in het ontwikkelen van kritische denkvaardigheden bij mbo-studenten. De beperkingen die ze opnoemde voor het ontwikkelen van cultuureducatie komen overeen met die van de burgerschapsdocenten.

MBO Raad: kansen en beperkingen

De MBO Raad ziet cultuureducatie als een instrument om burgerschap mee vorm te geven. Ze hebben het niet als speerpunt op de agenda staan. Dit zouden ze alleen doen als er vanuit de leden (de besturen) een behoefte is voor het ontwikkelen van cultuureducatie. De MBO Raad geeft aan dat deze behoefte er op dit moment niet is. Daarom heeft de MBO Raad dus ook geen visie op cultuureducatie in het mbo. Omdat cultuureducatie geen speerpunt is van het mbo zijn er door de MBO Raad ook geen beperkingen genoemd.

Het ecosysteem

Zoals blijkt uit de beschrijving van de beperkingen is er een kloof tussen het macroniveau en het mesoniveau. Docenten voelen zich niet gesteund door hun bestuur. De relatie tussen hen is verstoord. Door het ontbreken van een duidelijke visie zijn er geen kaders waarbinnen burgerschapsdocenten hun lessen kunnen vormgeven. Dit zorgt voor versnippering binnen de onderwijspraktijk (het exoniveau).

Binnen het exoniveau speelt ook de professionele ontwikkeling van docenten een belangrijke rol. Docenten voelen zich nu onvoldoende gekwalificeerd om cultuuronderwijs te geven. Dit beïnvloed ook de relatie met hun studenten. Hierdoor ontstaat er een spanningsveld tussen het

exoniveau en het mesoniveau. Ook is het huidige cultuuronderwijs binnen het mbo ontwikkeld vanuit een bepaalde ideologie: het is voornamelijk beroepsgericht. De persoonlijke leefwereld en artistieke talenten worden binnen het cultuuronderwijs bijna niet behandeld. Hierdoor is er een grote afstand tussen het macroniveau en het microniveau.

De projectadviseur van het MBO Kennispunt Burgerschap ziet kansen voor het ontwikkelen van cultuureducatie binnen het vak burgerschap. Hierin maakt zij heel erg de verbinding naar de belevingswereld van de mbo-student. Ook bespreekt ze op welke manier cultuureducatie kan bijdragen aan de leervaardigheden van studenten. Haar denkproces wisselt zich hierdoor af binnen het exoniveau en het microniveau. De MBO Raad heeft geen visie op cultuuronderwijs binnen het mbo. Doordat cultuuronderwijs niet op de agenda staat bij besturen van mbo-scholen, ziet de MBO Raad cultuuronderwijs niet als een prioriteit. Voordat de MBO Raad in beweging komt, moet er eerst een beweging komen vanuit het macroniveau binnen mbo-scholen.

Binnen het ecosysteem van het mbo zijn er dus verschillende niveaus actief. Cultuuronderwijs binnen het mbo speelt zich dus op dit moment vooral af binnen het exoniveau (de onderwijspraktijk) en binnen het mesoniveau (de relatie tussen docent en student). Door het ontbreken van een visie op cultuuronderwijs is er weinig beweging binnen het macroniveau.

Vervolgonderzoek

Doordat ik niet veel bestuursleden van mbo-scholen heb kunnen interviewen ben ik benieuwd op welke manier de besturen naar de ontwikkelingen kijken binnen burgerschaps- en cultuuronderwijs. Hebben ze een visie op cultuuronderwijs? Hoe zien zij hun rol binnen het ontwikkelen van een visie? Werken ze samen met andere besturen van mbo-scholen? Op welke manier doen zij aan kennisdeling en netwerken? Zien zij een meerwaarde in de samenwerking met culturele partners uit de regio? Hier zou vervolgonderzoek naar gedaan kunnen worden. Ook ben ik erg nieuwsgierig naar de evaluatie van de burgerschapsagenda eind dit jaar. Wat komt eruit de evaluaties? Word kunst- en cultuureducatie nog genoemd binnen deze evaluaties? Heeft de burgerschapsagenda geholpen in het scheppen van kaders en duidelijkheid voor mbo-scholen? Wat gaat de MBO Raad precies doen als de subsidieregeling eind dit jaar stopt voor het MBO Kennispunt Burgerschap? De MBO Raad pakt dit onderzoek op en zal begin volgend jaar (2022) de onderzoeksresultaten delen.

Advies

Ook formuleer ik een advies voor de mbo-sector. Welk advies kan ik de professionals in de mbo-sector geven naar aanleiding van dit onderzoek? Dit advies formuleer ik als student, maar ook als medewerker van Cultuur Oost. Naar aanleiding van dit onderzoek schrijf ik namelijk samen met mijn collega Larisa Cichy een kort adviesrapport voor de mbo-sector. In het najaar van 2021 verspreiden wij dit adviesrapport binnen het netwerk van Cultuur Oost en naar de mbo-professionals die geïnterviewd zijn. Naar aanleiding van de reacties vanuit het netwerk worden er eventuele vervolgarties ondernomen. De volgende adviezen zie ik zelf voor het ontwikkelen van cultuureducatie binnen mbo-scholen.

Adviezen

- Kennisdeling en uitwisseling met andere mbo-scholen. Een aantal mbo-scholen in Nederland zijn al erg ver in het ontwikkelen van cultuureducatie. Als Gelderse mbo-scholen met andere mbo-scholen in contact komen, kunnen ze van hen leren. Dezelfde succesvolle projecten kunnen hierdoor ook worden geïmplementeerd op andere mbo-scholen in Gelderland.
- Duurzame samenwerkingen met culturele instellingen en het bedrijfsleven. Het aangaan van samenwerkingen met culturele instellingen is belangrijk voor het ontwikkelen van cultuureducatie in het mbo. Culturele instellingen beschikken namelijk over een cultureel aanbod dat in samenwerking met mbo-scholen kan worden aangepast voor mbo-studenten. Hieruit kunnen betekenisvolle culturele projecten ontstaan. Hierin is het raadzaam om een samenwerking vast te leggen in een samenwerkingscontract voor langere tijd. Op deze manier kan de samenwerking groeien en worden versterkt.
- Maak als burgerschapsdocent gebruik van creatieve burgerschapsmethodes, zoals de [digitale scheurkalender](#). Elke les koppelt een onderwerp uit vak Burgerschap aan een kunstwerk of historische feiten. De lessen zijn ontwikkeld door Kunstgebouw en Erfgoed Zuid-Holland. De lessen sluiten aan bij de vakken Nederlands, CKV en maatschappijleer. De digitale scheurkalender is gericht op het vmbo, maar kan ook worden ingezet voor mbo-studenten.
- Het inzetten van kunstvakdocenten. Als er weinig tot geen kennis over cultuuronderwijs bij burgerschapsdocenten is, is het handig om kunstvakdocenten in te zetten die kunst- en cultuureducatie in het mbo kunnen geven. Deze kunstvakdocenten kunnen de burgerschapsdocenten ook trainen en coachen. Hierdoor ervaren de burgerschapsdocenten zelf op welke manier cultuureducatie een plek kan krijgen binnen het mbo. Deze kunstvakdocenten moeten zich in kunnen leven in de mbo-studenten en hen inspireren.
- Het Fonds voor de Cultuurparticipatie heeft een subsidieregeling ontwikkeld voor het mbo. Mbo-scholen kunnen in samenwerking met culturele instellingen subsidie aanvragen voor het ontwikkelen van cultuureducatief aanbod. Dit gebeurt middels co-creatie en in samenwerking met studenten. Per 1 september 2021 is er een mogelijkheid om aanvragen in te dienen via het fonds. Het gaat om bedragen van €30.000 tot €55.000.
- Het ontwikkelen van een eigen creatief keuzedeel. Mbo-scholen hebben de vrijheid om zelf een creatief keuzedeel te ontwikkelen voor hun studenten. Dit kan bijvoorbeeld in samenwerking met een culturele instelling. Studenten kunnen in hun vrije studieruimte zelf kiezen voor een creatief keuzedeel. Het SBB (Samenwerkingsorganisatie Beroeps Bedrijfsleven) kan ondersteunen in het opzetten van een creatief keuzedeel. Zij zijn

betrokken in het ontwikkelen van keuzedelen en doen hiervoor ook de accreditatie. Het LKCA geeft op hun [website](#) ook tips over het ontwikkelen van een creatief keuzedeel.

- In de toekomst kan het interessant zijn voor mbo-scholen om aan te sluiten bij het landelijke programma *Cultuureducatie met Kwaliteit* (CMK). Vanuit Cultuur Oost werken we nog niet met mbo-scholen vanuit de CMK-regeling, maar dat kan in de nabije toekomst wel veranderen. In steden als Rotterdam en Amsterdam worden mbo-scholen vanuit de CMK-regeling al begeleidt in het ontwikkelen en uitvoeren van cultuuronderwijs. Deze begeleiding krijgen de mbo-scholen meestal vanuit een regionaal Cultuurpunt. De begeleiding en coaching is voor een periode van vier jaar.

Vervolgacties

Naar aanleiding van deze kansen formuleer ik een aantal acties die Cultuur Oost kan nemen om de ontwikkeling van cultuureducatie binnen mbo-scholen te stimuleren.

- Cultuur Oost kan een adviesrol oppakken in het opstarten van samenwerkingen tussen mbo-scholen en culturele instellingen in Gelderland. Hierin kan Cultuur Oost de rol opnemen van procesbegeleider en verbinder en voorwaarden scheppen zodat een samenwerking kan floreren. Kunstbende kan bijvoorbeeld gekoppeld worden aan mbo-scholen, zodat ook mbo-studenten kunnen meedoen met deze talentenjacht. Daarnaast kan Cultuur Oost ook als procesbegeleider optreden in het opzetten van een creatief keuzedeel tussen een mbo-school en een culturele instelling.
- Ontwikkelen van trainingen. Als er een behoefte is aan meer kennis en kunde m.b.t. cultuureducatie voor burgerschapsdocenten kan ons scholingshuis, Cultuur College, een training ontwikkelen voor hen. Deze training kan worden opgezet in samenwerking met culturele instellingen en docenten burgerschap. Ook kan er een training worden ontwikkeld voor kunstvakdocenten die willen leren om binnen het mbo les te geven. In de training kunnen ze meer leren over mbo-studenten en op welke manier zij het beste in contact kunnen komen met deze doelgroep.
- Kracht van Kunstsessie organiseren over cultuureducatie in het mbo. Zes keer in het jaar organiseert Cultuur Oost een Kracht van Kunstsessie. Hierin staat altijd één thema centraal. Professionals uit het netwerk worden dan uitgenodigd om kennis op te doen en met elkaar te spreken. Binnen een Kracht van Kunstsessie over het mbo kunnen mbo-professionals uit Gelderland worden uitgenodigd. Burgerschapsdocenten, die zich inzetten voor cultuuronderwijs, kunnen tijdens deze bijeenkomst workshops geven. Ook professionals uit de culturele sector, zoals Museum Arnhem en Theater AanZ, kunnen presentaties of workshops komen geven. Het doel van deze Kracht van Kunstsessie zal zijn om de mbo-professionals te inspireren en om kennis met elkaar te delen.
- Het delen van kennis en informatie over cultuureducatie in het mbo. Via de nieuwsbrief van Cultuur Oost en de sociale kanalen kan Cultuur Oost kennis en informatie delen, bijvoorbeeld over de ontwikkelingen m.b.t. de subsidieregeling of over het opzetten van een eigen creatief keuzedeel.
- Bewustwording creëren bij mbo-scholen en culturele instellingen voor het aanbieden van stageplekken voor mbo-studenten binnen de culturele sector. Er is namelijk een tekort aan geschikte stageplekken. Door bewustwording te creëren en verbindingen te leggen kan Cultuur Oost hier wellicht een rol inspelen.

- Cultuur Oost heeft een groot netwerk binnen de urban arts. Mbo-studenten kunnen in contact worden gebracht met kunstenaars en performers uit dit netwerk. Zij kunnen workshops en lessen volgen.

Bibliografie

- Biesta, G. *Goed onderwijs en de cultuur van het meten: ethiek, politiek en democratie*, Boom, 2012, pp. 18-32.
- Blommaert, J. & Bulcaen, C., 'Critical Discourse Analysis', *Annual Review of Anthropology*, 2000, nr. 29, pp. 447-449.
- Beroepsonderwijs Bedrijfsleven, 'Het Nederlands Onderwijssysteem', 2021, Geraadpleegd op 2 juni 2021
<https://www.s-bb.nl/studenten/diplomawaardering-en-onderwijsvergelijking/het-nederlandse-onderwijssysteem>
- Byram, H.M. & Wenrich, R.C. 'Vocational Education and Practical Arts in the Community School', *The University of Chicago Press*, 1956, jg. 64, nr. 7, p.2.
- Charland, W., 'Art Integration as School Culture Change: A Cultural Ecosystem Approach to Faculty Development', *International Journal of Education & the Arts*, 2011, jg. 8, nr. 12, pp. 5-6.
- Copini, E. 'Eén van hen', *Cultuur + Educatie: Cultureel bewustzijn – verbeelding voor het voetlicht*, LKCA, 2020, jg. 19, nr. 56, p. 22-36.
- Cultuur Oost, 'Onze Basis: visie, houding en werkwijze in het werken aan cultuureducatie met kwaliteit in Gelderland', *Cultuur Oost*, 2020, p. 9.
- Cultuur Oost, 'De kracht van kunst en cultuur: uitwerking visiedocument 2020', *Cultuur Oost*, 2020, pp. 4-10.
- DiCicco-Bloom, B. & Crabtree, B. 'Making Sense of Qualitative Research: The Qualitative Research Interview', *Blackwell Publishing Ltd*, 2006, nr. 40, pp. 314-317.
- Eerste Kamer der Staten Generaal, 'Wet versterken positie mbo-studenten', 2020, Geraadpleegd op 27 april 2021
https://www.eerstekamer.nl/wetsvoorstel/35252_wet_versterken_positie_mbo
- Heusden, B. van., *Cultuur in de Spiegel: naar een doorlopende leerlijn cultuuronderwijs*, Rijksuniversiteit Groningen, 2010, pp. 16-41.
- Hoeven, M. van der. e.a. 'Cultuur in de Spiegel in de praktijk: een leerplankader voor cultuuronderwijs', *SLO*, 2014, pp. 13-132. Geraadpleegd op 23 juni 2021
(<https://slo.nl/publish/pages/2835/cultuur-in-de-spiegel.pdf>)
- Holton, J. *The SAGE Handbook of Grounded Theory*, 'H13: The Coding Process and its Challenges', 2007, pp. 256-257.
- JOB, 'Over JOB', 2021. Geraadpleegd op 27 april 2021 <https://www.jobmbo.nl/over-job/>
- LKCA en CJP, 'Een wereld vol mogelijkheden: cultuureducatie in het MBO', *LKCA en CJP*, 2017, pp. 24-36.

- MBO Raad, 'Burgerschapsagenda MBO 2017-2021: een impuls voor burgerschapsonderwijs', MBO Raad en Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, 2017, pp. 7-19.
- MBO Raad, 'Soorten onderwijs en imago MBO', 2020. Geraadpleegd op 27 april 2021 <https://www.mboraad.nl/het-mbo/imago-mbo>
- Museum Arnhem, 'Projectplan: 'Museum Arnhem komt naar je toe. Mbo'ers kiezen uit de collectie', 2021, pp. 1-2.
- Onderwijs in cijfers, 'Stromen in het Nederlands onderwijs', 2021. Geraadpleegd op 2 juni 2021 <https://www.onderwijsincijfers.nl/kengetallen/onderwijs-algemeen/leerlingen-en-studenten/stromen-stromen-in-het-nederlands-onderwijs>
- Saldana, J. *The Coding Manual for Qualitative Researches*, Sage Publications Ltd, 2016, pp. 6-7.
- Theater aanZ, 'Project Begrenzen en Uitnodigen', 2021. Geraadpleegd op 1 juli 2021 <https://www.theater-aanz.nl/projecten/project-begrenzen-en-uitnodigen>

Bijlages

1. Interviewguide mbo-docenten
2. Interviewguide MBO Raad

Bijlage 1

Interviewguide mbo-docenten

Introductie

- Wie ben je? Wat is je rol/taak?

Vragen naar situatie of context

Burgerschap:

- Besteden jullie aandacht aan burgerschapsonderwijs? Op welke manier?
- Wat is jullie visie op burgerschap?
- Welke dimensies vanuit burgerschapsonderwijs behandelen jullie?
- Op welke manier is hier ruimte om te werken aan creatieve talenten?
- Welke kansen zou jij zien voor kunst en cultuureducatie binnen het burgerschapsonderwijs? Welke kansen benutten jullie al en welke niet?

Kunst- en cultuureducatie:

- Welke opleidingen zijn al met kunst- en cultuureducatie bezig?
- Is dit zichtbaar voor iedereen binnen de opleiding of de school? Zo ja, op welke manier?
- Hoe komt kunst- en cultuur tot uiting binnen de opleiding/ school? Bijvoorbeeld via burgerschapsonderwijs of creatief keuzedeel?
- Hebben jullie hier een voorbeeld van? Werken jullie samen met culturele instellingen? Zo ja, op welke manier? Nemen jullie alleen aanbod af of hebben jullie meer langdurige samenwerking? Landelijk/ regionaal?
- Werken jullie samen met het bedrijfsleven m.b.t. kunst en cultuur? Hoe dan?
- Maken jullie gebruik van de MBO card? Waarom wel/ niet?
- Wat stimuleert jullie om meer te investeren in kunst en cultuur voor jullie onderwijs? Financieel/ tijdgebrek...?
- Is er een centraal aanspreekpunt bij jullie m.b.t. kunst en cultuur? Een ICC'er of cultuurcoach? Of een docent burgerschap?
- Waar is volgens jullie behoefte aan bij leerlingen? Wat is jullie visie op kunstbeleving van mbo-leerlingen?
- In welk leerniveau wordt het meest met kunst en cultuur gedaan? Waarom?
- Hoe kijkt jullie bestuur tegen kunst- en cultuur aan? Staat er ergens iets benoemd in een schoolvisiedocument over kunst en cultuur?
- Hebben jullie een visie geformuleerd? Zo ja, wat is jullie visie m.b.t. kunst en cultuur binnen jullie opleiding/ school?
- Kun je aangeven waarom het van belang is dat er voor het mbo cultuuronderwijs wordt ontwikkeld?
- Wat willen jullie over vijf jaar bereikt hebben m.b.t. cultuureducatie en burgerschapsonderwijs op het mbo?

Bijlage 2

Interviewgide MBO Raad

1. Wat is jullie functie?
2. Wat is jullie rol als MBO Raad binnen de mbo-sector?
3. Over welke thema's gaan jullie in gesprek met de sector?
Burgerschap: apart thema?
4. Burgerschapagenda : hoe op gezet? Wat doen jullie ermee? Monitoren jullie het?
5. Welke geluiden krijgen jullie uit de sector te horen als het gaat om burgerschapsonderwijs? Hebben jullie het hierover met de besturen?
6. Wat is jullie positie binnen de mbo-ssector als het gaat om een visievorming op burgerschapsonderwijs? Is dit meer stimulerend of juist ondersteunend?
7. Wat is jullie visie op burgerschapsonderwijs? Wat vinden jullie de belangrijkste punten uit de agenda?
8. Hebben jullie een visie op cultuuronderwijs m.b.t. mbo-studenten? Zo ja, wat is jullie visie?
9. Zien jullie kansen voor kunst en cultuureducatie binnen het burgerschapsonderwijs? Zo ja, welke kansen zijn dit?
10. Cultuureducatie binnen de vier dimensies: Op welke manier kan cultuureducatie het beste binnen de vier dimensies tot uiting komen?
11. Er iemand binnen de MBO Raad die de verbinding legt op dit gebied met de sector?
12. De MBO Raad versterkt diverse terreinen in het bedrijfsleven. Is de culture sector daarin ook vertegenwoordigd? Waarom wel of niet?
13. Wat gebeurt er na december 2021, als de burgerschapsagenda ophoud? Komt er een nieuwe agenda?
14. Zijn er op dit moment ontwikkelingen gaande die jullie willen delen? Of waar jullie enthousiast over zijn?
15. Wat is jullie toekomstvisie op burgerschapsonderwijs over vijf jaar?
Wat is jullie toekomstvisie op cultuuronderwijs?